

SOTAKORKEAKOULU

DIPLOMITYÖ

Helsinki

23.7.1981

JÄÄKÄREIDEN TOIMITTAMA "SUOMALAINEN SOTILASKÄSIKIRJA"
JA SEN MERKITYS ITSENÄISEN SUOMEN PUOLUSTUSVOIMILLE

Kapteeni

A handwritten signature in dark ink, reading "Seppo Haario". The signature is written in a cursive, flowing style.

Seppo Haario

MSL 36

JÄÄKÄREIDEN TOIMITTAMA "SUOMALAINEN SOTILASKÄSIKIRJA"
JA SEN MERKITYS ITSENÄISEN SUOMEN PUOLUSTUSVOIMILLE

"Suomalainen Sotilaskäsikirja" on jääkäreiden valmistama ensimmäinen ohjesääntö itsenäisen Suomen armeijaa varten.

Jääkärit totesivat Saksassa koulutuksessa ollessaan suomenkielisten ohjesääntöjen tarpeen. He toimittivat syksystä 1917 alkuvuoteen 1918 viisiosaisen Suomalaisen Sotilaskäsikirjan. Sen piti soveltua sekä jääkäreiden että tulevan Suomen armeijan upseereiden ja aliupseereiden käsikirjaksi sekä joukkojen ohjesäännöksi. - Jääkäreiden palattua Suomeen vuonna 1918 ryhmiteltiin Suomalainen Sotilaskäsikirja selvyiden vuoksi uudelleen kahdeksaan osaan.

Suomalaisen Sotilaskäsikirjan syntyvaiheista on tässä tutkimuksessa pyritty selvittämään kirjan valmistamiseen osallistuneet jääkärit, toimitus- ja painatusvaiheet sekä esikuvana käytetty lähdeaineisto.

Sisällöstä on pyritty tutkimaan kuinka paljon saksalaiset ohjesäännöt ovat vaikuttaneet Suomalaiseen Sotilaskäsikirjaan. Edelleen on pyritty osoittamaan, miten kirja vastasi valmistuttuaan silloista sotataidollista tasoa sekä miten se soveltui Suomen oloihin. Samalla on pyritty selvittämään, mikä merkitys Suomalaisella Sotilaskäsikirjalla oli Suomen nuoren armeijan koulutusohjeena sekä kirjan vaikutus vapaussodan jälkeiseen sotilaskirjallisuuteen ja -sanastoon. /

Tutkimusmenetelmänä on vertailtu 1900-luvulla ennen ensimmäistä maailmansotaa ja sen aikana ilmestyneitä saksalaisia ohjesääntöjä sekä suomalaista 1920-luvulla valmistunutta sotilaskirjallisuutta jääkäreiden toimittamaan Suomalaiseen Sotilaskäsikirjaan.

Tutkimuksia on tehty Sotatieteen Keskus kirjastossa (Helsinki) sekä Militärgeschichtliches Forschungsamtissa (Freiburg im Breisgau). - Tietoja on täydennetty haastatteluin.

Suomalainen Sotilaskäsikirja on sisällöltään saksalaissävyinen. Kirja on pääosin käännetty suoraan ennen ensimmäistä maailmansotaa julkaistuista sekä muutamista sodan aikana ilmestyneistä ohjesäännöistä. Kirjassa on tosin paikka paikoin myös jääkäreiden omia oivalluksia ehkä tuoreen kenttäkoulutuksen ja sotakokemusten jäljiltä. Kun laajan lähdeaineiston käyttö urautui jo työn alkuvaiheessa melkein yksinomaan käännöstyöksi, rajasi se myös valmistuvan sotilaskäsikirjan sisällön sekä tason.

Kirjaa on arvosteltava kielteisesti nimenomaan varsinaisen taktiikan puutteellisesta käsittelystä. Kirja ei myöskään yltänyt kaikilta osilta vuoden 1917 sotataidolliselle tasolle käytetyn lähdeaineiston vanhentuneisuuden takia. Siinä on vain muutama maininta viimeisistä sotakokemuksista. Kirjaa ei myöskään oltu sopeutettu Suomen erikoisoloihin.

Suomalaisen Sotilaskäsikirjan vaikutus vapaussodan koulutusohjeena jäi vähäiseksi. Sitä arvokkaampi sotilaskäsikirja oli vapaussodan jälkeen Suomen armeijan asettuessa kasarmeihin ja rauhanajan koulutustyön alkaessa. Sotilaskäsikirja oli puutteistaan huolimatta ensimmäinen laaja suomenkielinen ohjesääntö, joka jo sellaisenaan loi henkeä ja kohotti nuoren armeijan itsetuntoa.

Suomalainen Sotilaskäsikirja joutui 1920-luvulla käytännön testattavaksi. Vaikka sen käyttöarvo myönnettiinkin, niin koulutusvaatimusten kasvaessa sen puutteet ja heikkoudet

synnyttivät uusien ohjesääntöjen tarvetta. Suomalaisen Sotilaskäsikirjan vaikutus 1920-luvun suomalaiseen ohjesääntökirjallisuuteen on havaittavissa vuosikymmenen puoliväliin saakka. Kirjan taktiikan osuudesta puuttuneet hyökkäys ja puolustus ilmestyivät kenttäohjesääntöihin vasta 1920- ja 1930-lukujen vaihteessa. - Sotilaskäsikirja on myös antanut suomalaiseen sotilassanastoon jääkäreiden luomia, yhä käytössä olevia termejä sekä välittänyt nykyiseen käyttöön vanhaa sotilassanastoa.

Jääkäreiden työskentelyn tulosta, puolen vuoden aikana Saksassa syntynyttä 1558-sivuista perusohjesääntöä, on kuitenkin pidettävä ainutlaatuisena saavutuksena. Lienee ainutkertaista, että vieraassa maassa koulutettavan sotilasjoukon rivimiehet ryhtyivät omasta aloitteestaan toimittamaan ohjesääntöä äidinkiellellään. Tavallisesti ohjesääntöjen laatiminen annetaan vakinaisen armeijan ohjesääntötyöhön perehtyneiden upseerien tehtäväksi. Kirjan syntyvaiheet ja tapa, jolla se toimitettiin, kertovat jääkäreiden peräänantamattomuudesta sekä tahdosta toteuttaa ylivoimaiseltakin vaikuttavat tavoitteet.

S I S Ä L L Y S

JOHDANTO	2
1 SUOMALAINEN SOTILASKÄSIKIRJA	3
1.1 Yleistä	3
1.2 Sotilaskäsikirjan syntyvaiheet	5
1.2.1 Työn aloittaminen	5
1.2.2 Kirjan toimituskunta	8
1.2.3 Toimituskunnan työskentely	9
1.3 Sotilaskäsikirjan sisältö	12
1.3.1 Yleistä	12
1.3.2 Sotilassäädökset, harjoitus- ja aseoppi	12
1.3.2.1 Sotilassäädökset	12
1.3.2.2 Harjoitus- ja aseoppi	13
1.3.3 Konekivääri ja tykistö	18
1.3.3.1 Konekivääri	18
1.3.3.2 Tykistö	19
1.3.4 Pioneeri- ja viestitoiminta	21
1.3.4.1 Yleistä	21
1.3.4.2 Pioneeritoiminta	21
1.3.4.3 Viestitoiminta	24
1.3.5 Kenttäpalvelu ja taktiikka	26
1.3.5.1 Yleistä	26
1.3.5.2 Kenttäpalvelu	26
1.3.5.3 Huolto	29
1.3.5.4 Taktiikka	30
1.3.5.5 Strategia	34
1.3.5.6 Ratsuväki	35
1.3.5.7 Sotahistorialliset esimerkit	36
1.4 Sotilaskäsikirjan ajanmukaisuus ja sotataidollinen arvo	37
1.5 Johtopäätöksiä	41

2	SUOMALAISEN SOTILASKÄSIKIRJAN MERKITYS ITSENÄISEN SUOMEN PUOLUSTUSVOIMILLE	43
2.1	Yleistä	43
2.2	Sotilaskäsikirjan merkitys itsenäisen Suomen koulutusohjeena ja sen vaikutus itsenäisyytemme alkuvuosina ilmestyneeseen sotilaskirjallisuuteen	44
2.2.1	Suomalaisen Sotilaskäsikirjan myöhäis- painokset: kirjan aineiston ryhmittäminen uusiin osiin I - VIII	44
2.2.2	Suomalainen Sotilaskäsikirja itsenäisen Suomen armeijan koulutusohjeena	46
2.2.2.1	Vapaussodan aika	46
2.2.2.2	Vapaussodan jälkeinen aika	47
2.2.3	Sotilaskäsikirjan vaikutus ennen kenttä- ohjesääntöjen julkaisemista ilmestyneisiin puolustusvoimien ohjesääntöihin	47
2.2.3.1	Yleistä	47
2.2.3.2	Sotilaskäsikirjan vaikutus hallintoa ja yleisiä määräyksiä käsitteleviin ohje- sääntöihin	48
2.2.3.3	Sotilaskäsikirjan vaikutus ase- ja ampumakoulutuksen ohjesääntöihin	49
2.2.3.4	Sotilaskäsikirjan vaikutus jalkaväen koulutusta käsitteleviin ohjesääntöihin	49
2.2.3.5	Sotilaskäsikirjan vaikutus tykistön ohjesääntöihin	52
2.2.3.6	Sotilaskäsikirjan vaikutus huollon ohjesääntöihin	53
2.2.3.7	Sotilaskäsikirjan vaikutus muihin ohjesääntöihin	54
2.2.4	Sotilaskäsikirjan merkitys suoje- lus- kunnalle ja muulle sotilaskirjallisuudelle	55
2.2.4.1	Yleistä	55
2.2.4.2	Sotilaskäsikirjan vaikutus suoje- lus- kuntain sotilaskirjallisuuteen	55
2.2.4.3	Sotilaskäsikirjan vaikutus muuhun sotilaskirjallisuuteen	57

2.3	Sotilaskäsikirjan sanasto ja sen vaikutus suomalaiseen sotilassanastoon	58
2.4	Johtopäätöksiä	61
YHDISTELMÄ		63

JÄÄKÄREIDEN TOIMITTAMA "SUOMALAINEN SOTILASKÄSIKIRJA"
JA SEN MERKITYS ITSENÄISEN SUOMEN PUOLUSTUSVOIMILLE

Esitän kiitokseni Jääkäripataljoona 27:n Perinneyhdistys ry:lle, Tammikuun 28 pv:n Säätiölle, Vapaussoturien Huoltosäätiölle ja Vapaussodan Invalidien Muistosäätiölle saamastani apurahasta, jonka turvin olen pystynyt tutkimaan Länsi-Saksassa Freiburg im Breisgau -kaupungissa sijaitsevan Militärgeschichtliches Forschungsamtin kirjaston saksalaisia, ennen ensimmäistä maailmansotaa ja sen aikana ilmestyneitä ohjesääntöjä. Ilman Freiburgissa tehtyjä tutkimuksia olisi Suomalaisen Sotilaskäsikirjan lähdeaineiston selvittäminen ollut miltei mahdoton tehtävä.

Kiitän Militärgeschichtliches Forschungsamtin henkilökuntaa, erityisesti ye-everstiluutnantti Friedhelm Kleinia ystävällisyydestä ja avuliaisuudesta laitoksessa työskennellessäni.

Professori Matti Lauermaa kiitän hänen ystävällisestä opastuksestaan aloittaessani Suomalaisen Sotilaskäsikirja syntyvaiheiden tutkimisen.

Diplomityöni ohjaajaa, ye-everstiluutnantti Sampo Ahtoa kiitän saamastani arvokkaasta tuesta sekä neuvoista, joita hän on minulle antanut työn valmistusvaiheen aikana.

Osoitan kiitokseni myös työni kieliäsen tarkistaneelle äidinkielen lehtori Eino Hiltuselle sekä liitteiden painotyön tehneelle Etelä-Karjalan kirjapaino Oy:lle.

JOHDANTO

"Suomalainen Sotilaskäsikirja" on jääkäreiden valmistama ensimmäinen ohjesääntö itsenäisen Suomen armeijaa varten.

Jääkäriliike syntyi vuosina 1914 - 1915 Suomen itsenäistymisen valmisteluihin liittyen. Suomella ei ollut omaa sotaväkeä, joten mahdollisessa itsenäisyystaistelussa tarvittava sotilaallinen oppi ja koulutus oli haettava muualta. Saksa lupasi apuaan.

Suomalaisia miehiä - jääkäreitä - ryhdyttiin kouluttamaan Saksassa vuosina 1915 - 1918 Pfadfinder-kurssilla, Ausbildungstruppe Lockstedtissa ja jääkäreistä muodostetussa Preussin Kuninkaallisessa Jääkäripataljoona 27:ssä. Koulutus tapahtui saksalaisen esikuvan mukaan. Pataljoonasta oli tarkoitus muodostaa itsenäisen Suomen upseeri- ja aliupseerikaaderi. Tämä joukko tarvitsi suomenkieliset ohjesäännöt.

Ennen Suomeen lähtöään jääkärit toteuttivat itselleen asettamansa suururakan. He toimittivat Saksassa syksystä 1917 alkuvuoteen 1918 viisiosaisen Suomalaisen Sotilaskäsikirjan. Aikataulu oli tiukka; aikaa oli käytettävissä puolisen vuotta.

Suomalaisesta Sotilaskäsikirjasta haluttiin mahdollisimman monipuolinen. Sen piti soveltua jääkäreiden itsensä sekä tulevan Suomen armeijan upseereiden ja aliupseereiden käsikirjaksi sekä joukkojen ohjesäännöksi.

Suomalaisen Sotilaskäsikirjan syntyvaiheista pyritään tässä tutkimuksessa selvittämään kirjan valmistamiseen osallistuneet jääkärit, toimitus- ja painatusvaiheet sekä esikuvana käytetty lähdeaineisto.

Sisällöstä pyritään tutkimaan, kuinka suuri vaikutus saksalaisilla ohjesäännöillä on ollut Suomalaiseen Sotilaskäsikirjaan. Edelleen pyritään osoittamaan, kuinka kirja vastasi valmistuttuaan sen ajan sotataidollista tasoa sekä kuinka se

soveltui Suomen oloihin.

Samalla pyritään selvittämään, mikä merkitys Suomalaisella Sotilaskäsikirjalla oli koulutusohjeena sekä kirjan vaikutus Suomen sotilaskirjallisuuteen ja -sanastoon.

Tutkimusmenetelmänä on käytetty 1900-luvulla ennen ensimmäistä maailmansotaa ja sen aikana ilmestyneiden saksalaisten ohjesääntöjen ja suomalaisen 1920-luvulla valmistuneen sotilaskirjallisuuden vertailua jääkäreiden toimittamaan Suomalaiseen Sotilaskäsikirjaan.

Tutkimuksia on tehty Sotatieteen Keskus kirjastossa (Helsinki), Sota-arkistossa (Helsinki) sekä Militärgeschichtliches Forschungsamtissa (Freiburg im Breisgau).

Tietoja on täydennetty haastatteluilla.

Suomalaisen Sotilaskäsikirjan merkityksestä tutkitaan lähinnä sen vaikutusta ennen kenttäohjesääntöjämme¹⁾ ilmestyneeseen sotilaskirjallisuuteen. Tarkastelu painottuu vuosiin 1919 - 1927.

Tutkittavasta teoksesta käytetään tekstissä nimeä Suomalainen Sotilaskäsikirja tai sotilaskäsikirja.

1 SUOMALAINEN SOTILASKÄSIKIRJA

1.1 Yleistä

Vuonna 1917 sotilaskirjallisuutemme oli ymmärrettävistä syistä varsin niukka. Autonomisen Suomen sotaväki oli lakkautettu vuonna 1901. Niinpä viimeksi venäjän kielestä suomen kieleen käännetty ohjesäännöt olivat vuosilta 1886 - 1901. /

Mainitut ohjesäännöt käsittelivät pääasiassa ampumaharjoituksia, jalkaväen muodollista harjoitusta, kenttäpalvelua, elämää linnoituksissa ja leireillä sekä ohjeita ratsastaville joukoille. Näitä ohjesääntöjä ei voitu pitää vuonna 1917 enää ajanmukaisina²⁾. Jääkärit eivät olleet ymmärrettävistä syistä kovin kiinnostuneita venäläisistä ohjesäännöistä.

Jo Saksassa tapahtuvan koulutuksen alkuvaiheessa kävi ilmi, että saksan kieltä taitamattomat suomalaiset koulutettavat tarvitsivat kipeästi keskeisen saksalaisen sotilassanaston sekä ohjesäännöstön suomenkieliseen asuun saattamista. Syksyllä 1915 laativat Gruppenführer Toivo Kuisma, Hilfsgruppenführerit J A Tamminen ja K M Wallenius "Wörterbuch-sanakirjan"³⁾. Tämä 154-sivuinen sanakirja sisältää tavallisimman komento- ja palvelusanaston. Se oli tervetullut apu Ausbildungstruppe Lockstedtiin saapuville suomalaisille ummikoille.

Jouluksi 1915 jääkärit saivat Transfeldtin "Jalkaväen käsikirjan" suomennoksen⁴⁾. Tämä oli eräänlainen taistelijan opas. Sen käännöstyön oli tehnyt edellä mainittu kirjoittajaryhmä kuten myös sitten uutenavuotena jaetun "Saksan jalkaväen harjoitusohjesäännön" suomennoksen⁵⁾. Tämä kirja sisälsi jo omintakeista suomalaista sotilassanastoa⁶⁾. Teoksessa käsitellään asioita vielä ennen ensimmäistä maailmansotaa vallinneiden käsitysten mukaan. Siinä esiintyy mm "suljettu järjestys" ja "avoin järjestys", joka tarkoittaa ampumaketjujen liikkeitä⁷⁾.

Edellä mainitut kolme teosta olivat vaatimaton alku sille edessä olevalle ohjesääntötyölle, jonka välttämättömyyden ja kiireisen toteuttamisen jääkärit olivat hyvin tiedäneet.

Huhtikuun lopussa 1917 asetettiin komitea laatimaan Suomen oloihin soveltuvaa harjoitusohjesääntöä. Sen työskentelystä ei käytettävissä olevissa lähteissä ole kuitenkaan mitään merkintöjä.⁸⁾

Ryhdyttäessä laatimaan Suomalaista Sotilaskäsikirjaa ei jääkäreillä siis ollut paljonkaan apua aikaisemmasta suomalaisesta sotilaskirjallisuudesta. Kääntymällä saksalaisten puoleen saatiin käytettäväksi ennen ensimmäistä maailmansotaa sekä sen aikana painettuja saksalaisia ohjesääntöjä.

Kysymyksessä oli siis laajan vieraskielisen ohjesääntökirjallisuuden muokkaaminen jääkäreitä ja tulevaisuudessa perustettavaa Suomen armeijaa varten. Onneksi jääkäreitten joukossa oli tarpeeksi kielitaitoisia ja lukeneita miehiä. Hankittuun ohjesääntökirjallisuuteen perehtyminen, aineiston seulominen ja suomenkieliseen asuun muokkaaminen yksittäisiä sotilastermejä myöten oli mittava työ.

1.2 Sotilaskäsikirjan syntyvaiheet

1.2.1 Työn aloittaminen

Ensimmäisen tiedossa olevan aloitteen Sotilaskäsikirjan aikaansaamiseksi teki Gruppenführer Toivo Kuisma. Hän oli ollut suomentamassa myös vuonna 1915 ilmestyneitä ohjesääntöjä.⁹⁾

Kuisma kirjoitti 28.6.1917 päivätyssä muistiossaan Hauptzugführer Erik Jernströmille: "Meidän olisi ehkä heti syytä ryhtyä valmistamaan 'Suomalaisen aliupseerin Käsikirjaa' (Kuisman alleviivaus), jossa olivat kaikki tärkeimmät teoreettiset asiat, esim räjäytyksiä koskevat tiedot jne. Se voisi samalla sisältää meidän erikoisen taktiikkamme - taktiikan, joka perustuisi Suomen erikoisiin maisemiin ym suhteisiin sekä kaikista viimeisimpiin saksalaisiin sotakokemuksiin. Lisäksi siinä voisi olla erikoisia ohjeita vapaajoukkojen johtajille¹⁰⁾." - Kuisman tehtävän määrittely tulevasta käsikirjasta on hämmästyttävän selkeä ja ytimekäs.

Vapaajoukoilla tarkoitetaan tässä yhteydessä sotilaskoulutusta

saamattomia suomalaisia, joita jääkärit joutuisivat Suomessa lyhyen koulutusajan jälkeen johtamaan mahdollisesti tulevissa taisteluissa.

Valmistelut sai tehtäväkseen Oberzugführer Armas Ståhlberg. Hän jätti jo 12.7.1917 Libaussa jääkäripataljoonan komentajalle Hauptmann Knathsille esityksen "Suomalaisen sotilaskäsikirjan" päämääräistä, sisällöstä ja kääntäjistä ("Vorschlag zu einem finnischen Militär-Handbuch").¹¹⁾

Sotilaskäsikirja tulisi Ståhlbergin ehdotuksen mukaan olemaan

- 1) ohje jääkäreille
- 2) koulutuskäsikirja Suomessa alijohtajille
- 3) oppikirja Suomessa alokkaille

Kirjaan tulisi sisällyttää

- a) kivääri- ja konekiväärijalkaväen sekä tykistön ase- ja ampumaoppi
- b) pioneerikoulutus (mm kenttälinnoittaminen, vesistöjen ylitys, tienrakennus ja räjäytystekniikka)
- c) kenttäpalvelus (mm armeijan sodanaikainen jaotus, kompanian ja patterin organisaatio ja varustus), käskytekniikka, ilmoitusten laatiminen, tiedustelu, varmistus, marssit, majoitus ja huollon eri alat)
- d) yleinen ja eri aselajien taktiikka (erikseen asema- ja sissisotataktiikka) ja
- e) alokaskoulutus erikseen 8 - 12 viikon ja 2 - 8 päivän pituista koulutuskautta varten.¹²⁾

Ståhlbergin ehdotuksesta puuttuvat Kuisman mainitsemat "erikoinen taktiikkamme, joka perustuisi Suomen erikoisiin maisemiin ym suhteisiin" sekä "kaikista viimeisimmät saksalaiset sotakokemukset".

Suomalaisen Sotilaskäsikirjan esikuvana oli ilmeisesti jääkäreiden suuresti arvostama Lehnertin käsikirja "Handbuch für den Truppenführer"¹³⁾. Se sisälsi tärkeimmät jalkaväen alijohtajan tarvitsemat tiedot. Työ aloitettiin nähtävästi varsin

pian, koska Gruppenführer Bertil Pauligin päiväkirjassa on merkintä 17.7.1917: "En finsk handbok à la Lehnert utarbetas"¹⁴⁾.

Hauptmann Knaths ja Zugführer Johan Hägglund matkustivat 24.7. Berliiniin. Knaths oli käsketty Berliiniin jääkäripataljoonan koulutusohjelmien muuttumisen sekä pataljoonan mahdollisen Suomeen lähdön takia, mutta nähtävästi ainakin Hägglundin tarkoitus oli hankkia tarvittavaa kirjallisuutta sotilaskäsikirjan laatimista varten¹⁵⁾. Kirjan alustavat kirjoitustyöt oli jo samanaikaisesti aloitettu¹⁶⁾.

Sotilaskäsikirjan toimittaminen vaati yhteistoimintaa saksalaisten viranomaisten kanssa. Se ei sujunut hankaluuksitta. Piti löytää rahat painatuskustannuksiin. Piti saada saksalaiset luovuttamaan ohjesääntönsä ja piti saada painatuslupa Saksan sotaministeriöltä, joka aluksi vaati suomalaisten kirjoittaman tekstin asiasisällön tarkastettavakseen.¹⁷⁾

Syyskuun alussa Hauptmann Knaths, Oberzugführerit Ståhlberg ja Malmberg matkustivat Berliiniin valmistelemaan sotilaskäsikirjan painatustyötä¹⁸⁾. Epäluulot ja esteet hälvenivät vähitellen. Jääkäreiden asioita ajoi Berliinissä johtaja Samuli Sario¹⁹⁾. Saksan pääesikunta alkoi suhtautua suopeasti suomalaisten hankkeeseen. Pääesikunnan "Sektion Politik" -osasto otti vastatakseen painatustyön kustannuspuolesta²⁰⁾. Kirjan painatusvaiheeseen päästiin lokakuun alussa²¹⁾.

Kielikysymys ei aiheuttanut minkäänlaista kiistaa. Vaikka suuri osa pataljoonan päällystä oli ruotsinkielistä, olivat kaikki yksimielisiä siitä, että käsikirja julkaistaisiin suomen kielellä.²²⁾

Sotilaskäsikirjan kirjapainoksi valittiin berliiniläinen Kuninkaallinen Hovikirjapaino Ernst Siegfried Mittler und Sohn. Toimitustyötä valvomaan komennettiin Gruppenführer Toivo Kuisma.²³⁾

1.2.2 Kirjan toimituskunta

Oberzugführer Armas Ståhlberg esitti, että käsikirjakomitean johtoon hänen itsensä lisäksi valittaisiin Oberzugführerit Karl Lennart Oesch ja Lauri Malmberg sekä Gruppenführer Weidemann (Väinö Pasanen).²⁴⁾

Ståhlberg toimi komitean puheenjohtajana koko sen työskentelyn ajan. Toimituskuntaan olisi pitänyt tietenkin valita sotilaskoulutukseltaan parasta ainesta, Zugführereitä. Heidät tarvittiin kuitenkin koulutus- ja hallintotehtäviin. Heitä sitoivat muualle jatko-opiskelu sekä välillä Suomeen tehtävät komennukset. Lisäksi moni heistä oli äidinkieltään ruotsinkielinen. Tämän takia jouduttiin käsikirjoitustyössä turvautumaan myös sotilaskoulutukseltaan vielä aliupseerin tai rivimiehen tasolla olleisiin suomenkielisiin jääkäreihin.²⁵⁾

Suomen Jääkärit -teoksen II osan mukaan kirjoittajia oli yhteensä kolmisenkymmentä²⁶⁾. Ymmärrettävistä syistä tapahtui komitean työskentelyyn osallistuneiden joukossa työn aikana runsaasti vaihdoksia.

Kirjoitustyöhön osallistuivat Ståhlbergin lisäksi ainakin seuraavat jääkärit: Oberzugführerit Lauri Malmberg (patteri) ja Karl Lennart Oesch (2. KKK), sotilaslääkäri Väinö Kaisla (esikunta), Zugführerit Johan Viktor Arajuri (1. K), Toivo Kuisma (2. K) ja Viljo Einar Tuompo (2. K), Gruppenführerit Lahja Valakivi (2. KKK), Väinö Palomäki (PionK) ja Väinö Pasanen (PionK, sitten viestiosasto), Hilfsgruppenführerit Eino Hiltunen (patteri), Otto Nordenswan (patteri), Heikki Nurmio (3. K), Toivo Nikolai Pehu-Lehtonen (patteri) ja Matti Räisänen (1. K) sekä jääkäri Erkki Hannula (4. K). Lisäksi Gruppenführerit Heikki Jussila sekä Väinö Valve osallistuivat ainakin jossain vaiheessa komitean työskentelyyn.²⁷⁾

Komiteaan määrättiin myös 2. komppanian Zugführerit Aarne Koskenalho, Kalervo Kari ja Sven Weckström, joiden osuutta kirjoitustyöhön ei kuitenkaan ole voitu tarkistaa.²⁸⁾ /

Kirjoittajien saama sotilaskoulutuksen taso ei siis vielä ollut kovin korkea. Nykyisen asteikon mukaan heidän sotilasarvonsa olisivat yltäneet korpraalista yliluutnanttiin²⁹⁾. Kaikilla oli kuitenkin sotakokemusta. Joukossa oli mm yhdeksän entistä Pfadfinderiä³⁰⁾. Toimituskunnassa oli ominaisuuksiltaan erittäin pystyvää sotilasainesta, myöhemmin sotilasuralla kunnostautuneita ja pitkälle päässeitä³¹⁾. Myös akateemiset tutkinnot kompensoivat kirjoittajien puutteellista sotilaskoulutusta. Hannula, Nurmio ja Ståhlberg olivat filosofian kandidaatteja, Malmberg ja Palomäki diplomi-insinöörejä³²⁾. Pasanen oli insinööri ja Kaisla lääkäri³³⁾.

Kirjan painatustyötä valvoi Berliinissä Toivo Kuisma. Hänen apulaisenaan ja oikolukijanaan toimi Eino Hiltunen. Gruppenführer Karl Emil Rydman, Hilfsgruppenführer Arvo Leppänen ja jääkäri Leonard Echard Ahma toimivat latojina. Latojat olivat alan ammattimiehiä. Kuisma oli maisteri ja siviiliammattiltaan lehtimies. Hän oli työskennellyt Suomessa "Suur-Savon" toimitussihteerinä.³⁴⁾

Sotilaskäsikirjan toimituskunta oli valmis aloittamaan työnsä. Kirjan painattamiseen ryhdyttiin lokakuun alussa 1917.³⁵⁾

1.2.3 Toimituskunnan työskentely

Berliinistä saapui Libaussa työskentelevän toimituskunnan käyttöön runsaita kirjalähetystyksiä, jotka käsittivät ehkä suurimman osan Saksan maavoimien ohjesäännöistä³⁶⁾. Toimituskunta aloitti työskentelynsä Ståhlbergin johdolla elokuun alkupäivinä 1917³⁷⁾. Toiminnan keskuspaikka oli Ståhlbergin asunto Kirchenstrassella³⁸⁾. Kirjoittajat tekivät pitkiä työpäiviä, jotka usein venyivät melkein ympärivuorokautisiksi³⁹⁾.

Ståhlberg halusi kirjasta mahdollisimman perusteellisen. Niinpä kirjasta tuli huomattavasti laajempi kuin Ståhlbergin esitys 12.7.1917 ja "Lehnerts Handbuch für den Truppenführer" edellyttivät. Johtaja Sario Berliinissä nähtävästi kauhistuikin

painatuskustannusten nousua, koska hän kirjoitti 12.11.1917 Jernströmille, "ettei yleisesikunnan osoittamaa suopeutta pidä käyttää väärin eikä kirjaan suinkaan ole välttämätöntä ottaa mukaan koko maailman sotatieteitä"⁴⁰⁾. Sarion varoitus ei näytä vaikuttaneen Ståhlbergin ja hänen toimituskuntansa intoon.

Sotilaskäsikirjasta päätettiin tehdä viisiosainen. Käsikirjoittajat saivat työnsä valmiiksi tammikuussa 1918. Ansaittu päättäjäiskaronkka pidettiin 12.1.. Siihen osallistui yhdeksän kirjoittajaa: Ståhlberg, Malmberg, Oesch, Palomäki, Pasanen, Aalto, Nurmio, Räisänen ja Hannula.⁴¹⁾

Kuisman komennuskunnan työ Berliinissä ei ollut helppoa. Huolta aiheuttivat käsikirjoitusten epätasaisuus ja heikko taso, mikä hidasti latomista ja nosti painatuskustannuksia. Ilmeisesti kirjoittajien tekstin koordinointi jäi aikapulan takia vähiin. Lisäksi Saksan yleisesikunnan byrokratia aiheutti jonkin verran hankaluuksia. Näitten hankaluuksien lisäksi vaivasi henkilökohtainen rahapula Kuisman komennuskunnan jäseniä.

Kuisma kirjoitti Jernströmille lokakuussa kirjeitä, joissa hän moitti kiihaasti käsikirjoitusten "kurjaa" tasoa. Painotyö oli hidastunut heikon kieliäsun ja lukuisten virheiden vuoksi. Kuisman mielestä jokainen kirjoitti omalla tyyllillään, ja samankin kirjoittajan tekstissä esiintyi epäjohdonmukaisuuksia. Kuisma ilmoitti 25.10. latomisen tulevan noin 25 prosenttia odotettua kalliimmaksi sekä hidastuvan, koska neljäsosa tekstistä jouduttiin latomaan uudelleen. Kuisma olisi lehtialan ammattimiehenä halunnut tarkistaa tekstin ennen latomista. Hän jopa ehdotti lomaa latojille siksi aikaa, kun hän Hiltusen kanssa korjaisi käsikirjoituksia.⁴²⁾

Lokakuun alussa Kuisman komennuskunnan rahapula oli miltei kestämätön. Kuisman Jernströmille 19.10. lähettämän kirjeen mukaan ei Ausbildungstruppe Lockstedtin komentaja Hauptmann Höcker ollut maksanut komennuskunnalle kuuluvia lisäpäivärahoja⁴³⁾. Kuisma ilmoitti 20.10. myös komission lopettaneen

komennusrahojen maksamisen⁴⁴⁾. Jernström lähetti rahaa Berliiniin. Komannuskunnan rahatilanne näyttää parantuneen kuun loppupuolella⁴⁵⁾. Latojatkin olivat käsikirjoituksia odotellessaan tehneet nähtävästi kirjapainolle omaan laskuunsa töitä, joista olivat saaneet tervetulleen maksun⁴⁶⁾.

Sotilaskäsikirjan kuvitukseen käytetyt kuvat, piirustukset ja painatustyöhön tarvittavat laatat oli jätetty Kuisman vastuulle. Hän ilmoitti 30.11., että eversti Immanuel oli antanut luvan eräiden piirustusten lainaamiseen sillä ehdolla, että lähdeteos oli mainittava⁴⁷⁾. Kuvien laatat oli todennäköisesti saatu sellaisinaan lainaksi saksalaisilta, mikä alensi kustannuksia⁴⁸⁾. Suomenkielisellä tekstityksellä varustettuja kuvia varten oli kirjapainossa valmistettava laatat erikseen⁴⁹⁾.

Kuisma ilmoitti 11.12. sotilaskäsikirjan kahden ensimmäisen osan olleen valmiina jo kolme viikkoa, muttei Saksan yleisesikunnan antaneen lupaa niiden lähettämiseen. Se oli määrännyt, että kansilehdeltä oli ensin poistettava painatuspaikkaa koskeva teksti!⁵⁰⁾

Painatustyö jatkui vielä tammikuussa 1918. Kuisma kirjoitti 24.1. ostaneensa "Sprengvorshrift" -ohjesäännön erään tarvittavan kuvan takia. Samassa kirjeessä hän toivoi painatustyön alkavan pian uudelleen.⁵¹⁾

Viimeiset kolme osaa saatiin valmiiksi helmikuussa ennen pataljoonan Suomeen lähtöä. Aikataulu oli tiukka. Latojat ehtivät takaisin Libauhun vasta 8.2. kuusi päivää ennen jääkäreiden Suomeen lähtöä.⁵²⁾

Suomen Vapausota -teoksen I osan mukaan Sotilaskäsikirjaa painettiin "useampi tuhat kappaletta"⁵³⁾. Sen tarkempia tietoja kirjan ensimmäisen painoksen kappalemäärästä ei tätä tutkimusta tehtäessä ole löytynyt.

1.3 Sotilaskäsikirjan sisältö

1.3.1 Yleistä

"Koko maailman sotatieteen" käsittävän viisiosaisen käsikirjan yhteinen sivumäärä oli 1558⁵⁴⁾. Kirja oli siis todella Hannulan mainitsemaa Lehnertin 230-sivuista käsikirjaa laajempi⁵⁵⁾

Ensimmäinen osa käsittää sotilassäädökset, "garnisoonivahtipalveluksen" sekä "harjoitus- ja aseopin". Toinen osa on konekivääriohjesääntö, ja kolmas käsittelee tykistöä. Neljännen osan painopiste on pioneeripalveluksessa; siinä on myös lyhyt luku "koneellisesta tiedonannosta". Viides osa on kaikkein laajin: peräti 602 sivua. Tämä kenttäpalvelun osuus käsitti mm "käskyjen jakelun, tiedustelun, marssit, majoituksen, huollon, konekivääritaktiikan, metsä- ja yötaistelut, pikku sodan sekä strategian".

Kirjojen kannessa lukee "Suomalainen Sotilaskäsikirja, julkaistu Suomalaisen Sotilasjoukon toimesta, vain virkapalveluksessa käytettäväksi". Painopaikka ja vuosiluvut puuttuivat 3. - 5. osista.⁵⁶⁾

1.3.2 Sotilassäädökset, harjoitus- ja aseoppi

1.3.2.1 Sotilassäädökset

Ensimmäisen osan ensimmäinen luku sisältää sotilassäädökset, esimiehet ja alaiset, kunnianteon, komppanian henkilökunnan, sisäjärjestyksen, terveydenhoidon ja "garnisoonivahtipalveluksen."⁵⁷⁾

Ensimmäisen luvun (92 sivua) esikuvana on ollut Transfeldtin kirja "Dienstunterricht für den Infanteristen" ja sen suomenos⁵⁸⁾. Käännökset ovat paikoin sanatarkkoja: muun muassa tupajärjestys ja "garnisoonivahtipalvelus" on käännetty melko

suoraan Transfeldtin kirjasta; ne on vain varustettu suomenkielisin selittein⁵⁹⁾. Tästä on esimerkki liitteissä 1, 2 ja 3.

1.3.2.2 Harjoitus- ja aseoppi

Toinen luku (241 sivua) käsittää jalkaväen "harjoitus- ja aseopin".⁶⁰⁾

Alussa on "voimisteluohtjesääntö". Sen mukaan sotilasvoimisteluun kuuluu: vapaa- ja kivääriharjoitukset, telineharjoitukset, sovellettu leikki sekä juoksut ja leikit. Komennot ovat saksalaisen esikuvan mukaisesti samantapaisia kuin sulkeisjärjestyksessä.⁶¹⁾

Esikuvana lienee ollut "Turnvorschrift für die Infanterie" vuodelta 1904, jonka mukaisesti voimisteluohtjesääntö on lyhennellen kirjoitettu⁶²⁾. Vaikutteita on voitu saada myös vuonna 1910 ilmestyneestä voimisteluohtjesäännön ehdotuksesta⁶³⁾.

Saksalainen kivääri mallia 98 ja venäläinen kivääri mallia 91 esitetään samassa alaluvussa. Saksalaisista kivääreistä selvitetään melko perusteellisesti osat, käsittely, hoito sekä "ampumavarat"⁶⁴⁾. Teksti noudattelee kuvineen Transfeldtin vastaavaa kohtaa⁶⁵⁾. Kivääri malli 98:n kuvat ovat liitteessä 4. Vaikutteita on varmasti saatu myös kivääri 98:aa käsittelevistä varsinaisista ohjesäännöistä⁶⁶⁾.

Venäläinen kolmen linjan kivääri mallia 91 esitetään melko lyhyesti siitä huolimatta, että jääkäreiltä otettiin 7.9.1917 pois saksalaiset kiväärit, ja he saivat tilalle venäläisen malli 91:n⁶⁷⁾. Olihan todennäköistä, että tulevassa itsenäisyystaistelussa venäläinen kivääri malli 91 olisi yleisin jalkaväen ase. Tästä syystä venäläisen kiväärin vähäistä käsittelyä on pidettävä puutteena siitä huolimatta, ettei se ollut jääkäreiden keskuudessa kovin suosittu. Tosin malli 91 oli venäläinen ja jääkäreiden käsitysten mukaan tarkkuudeltaan saksalaista kivääri 98:aa heikompi⁶⁸⁾. /

Jalkaväen harjoitusohjesääntö on toisen luvun tärkein kokonaisuus. Siinä ei kuitenkaan ole asiallisesti mitään uutta jääkäreiden vuoden 1915 lopussa uuden vuoden lahjana saamaan Saksan jalkaväen harjoitusohjesääntöön. Ennen ensimmäistä maailmansotaa painettujen Exerzier-Reglementin mukaisesti siinä selvitetään "suljettu järjestys" ja "avoin järjestys"⁶⁹⁾. Ne selvitetään liitteessä 5.

"Suljetulle järjestykselle" on omistettu suurin sivumäärä. "Suljettuun järjestykseen" kuuluu "yksityisopetus" ja kompanian koulutus. - Kummassakin kohdassa käsitellään sulkeisjärjestys: asento, lepo ja käännökset, marssi, juoksu ja rynnäkö sekä ampuminen edellisiin liittyen.⁷⁰⁾

"Avoimessa järjestyksessä" annetaan vaatimukset yksityiselle miehelle, ryhmän- ja joukkueenjohtajalle sekä kompanianpäällikölle. - "Avoin järjestys" oli oikeastaan ampumaketjujen liikkeitä sekä amuntaa ampumaketjuista. Kirjan tässä kohdassa selvitetäänkin ampumaketjun muodostaminen, ketjun liikkeet ja asemaanmeno, ampumalajit ja komennot (joukkueportaassa) sekä syöksyt⁷¹⁾. Painopiste "avoimessa järjestyksessä" on joukkueen koulutuksessa ja johtamisessa. Taakse jätettyä kompanian osaa kutsutaan "varajoukoksi" (reservi)⁷²⁾.

Rykmentin ja prikaatin käsittelylle omistetaan vain muutama sivu.⁷³⁾

Edellä onkin esitetty suurin osa sotilaskäsikirjassa esiintyvistä varsinaisen jalkaväen taistelukoulutuksesta ja taktiikasta⁷⁴⁾. Sotakokemuksia ei ole otettu huomioon. Verdunin, Brusilovin kesähyökkäyksen, Sommen, Aa-joen, Arrasin, Reimsin ja Flandersin taistelujen jälkeen olisi luullut uskon "suljetun järjestyksen" voimaan laantuneen ja maaston käytön merkityksen korostuneen⁷⁵⁾. Alalukuja hyökkäys, puolustus ja viivytytys ei esiinny⁷⁶⁾. Asiat käsitellään pikemminkin jaot-
telun ryhmä, joukkue ja komppania mukaan⁷⁷⁾. /

Sotilaskäsikirjan ampumaoppia ja opetusta käsittelevä osuus on käännetty melko suoraan vuonna 1909 ilmestyneestä kirjasta "Schiessvorschrift für die Infanterie"⁷⁸⁾. Vaikutteita on saatu myös muualta⁷⁹⁾. Ampumaopista käsitellään lähinnä luodin lentorata, hajonta (neljännekset kuten nykyään), tähtääminen, laukaisu ja ammunnat⁸⁰⁾.

Kirjan jäsentely on paikoin sekava. Kivääri mallia 98 on esitetty ennen jalkaväen harjoitusohjesääntöä ja ampumaoppi sen jälkeen. Samoin ampumaopetusta on jonkin verran sotkettu "jalkaväen harjoitusohjesääntöön".⁸¹⁾

Sekavuus johtunee esikuvina käytettyjen saksalaisten ohjesääntöjen melko suorasta kääntämisestä. Myös niissä käsitellään sekaisin taistelukoulutusta sekä ase- ja ampumakoulutusta.⁸²⁾

Johdonmukaisin järjestys tässä olisi ollut seuraava: kiväärimallit 98 ja 91, ampumaoppi ja -opetus, taistelunmukaiset ammunnat sekä omina lukuinaan "jalkaväen harjoitusohjesääntö" ja "voimisteluohtjesääntö".

Viikkopalvelusohjelmien esimerkkien laatimisessa oli jääkäreillä lukuisia vaihtoehtoja. Jääkäreiden omien viikko-ohjelmien lisäksi oli saatavilla ohjesääntöjä, joissa oli viikko-ohjelmien malleja. Ensimmäisen maailmansodan aikana Saksassa alokasajan pituus oli 12 viikkoa⁸³⁾. Sama alokasajan pituus otettiin myös Suomalaiseen Sotilaskäsikirjaan⁸⁴⁾ - Menettely oli ilmeisesti onnistunut, koska alokasaikamme on edelleen kolme kuukautta.

Sotilaskäsikirjaan on otettu 12 ensimmäisen viikon ohjelma jokseenkin suoraan vuonna 1917 ilmestyneestä ohjesäännön ehdotuksesta "Anleitung für Kompagnieführer".⁸⁵⁾

Ohjeen vapaajoukkojen harjoituksesta ovat jääkärit todennäköisesti laatineet itse. Tuskin perusteelliset preussilaiset olisivat voineetkaan käsittää sitä, että täysin kouluttamattomista miehistä saataisiin muutaman päivän harjoituksen

jälkeen rintamakelpoisia!⁸⁶⁾

Vapaaajoukkojen harjoitusohje on selvästi laadittu Suomessa käytävää vapautustaistelua varten. Lähtökohtana pidettiin sitä, että johtajaksi soveltuva jääkäri saa koulutettavakseen 50 miestä⁸⁷⁾. Sotilaskäsikirja toteaa: "Vapaaajoukkojen muodostamisen ja harjoittamisen täytyy tapahtua nopeasti ja tarmokkaasti. Onhan mahdollista, että joukkojen jo parin päivän kuluttua kokoontumishetkestään on pakko taistella. On vaikea yht'äkkiä saada harjaantumattomia miehiä koulutetuksi kunnan sotilaiksi, ellei joukossa vallitse pyhä innostus ja syvä viha vihollisia kohtaan ja sittenkin on tuollainen joukko heikompi kuin harjaantuneet sotilasosastot⁸⁸⁾."

Vapaaajoukkojen koulutuksessa korostettiin alusta alkaen ehdottoman kurin merkitystä. Kahdessa päivässä vapaajoukoille opetettiin "suljettu ja avoin järjestys", ampumaopetus, hyökkäys, puolustus, marssit ja vartiopalvelu⁸⁹⁾. Taktiikasta todetaan, että "vapaaajoukkojen paras taktiikka on selvä ihmisjärki"⁹⁰⁾. Maininta ihmisjärjestä on tässä yhteydessä varsin mielenkiintoinen. Se todistaa, että kirjoittajat puutteellisesta ja vieraasta sotilaskoulutuksesta huolimatta olivat omaksuneet perinteellisen ja perin suomalaisen terveen järjen ja oman harkintakyvyn arvostamisen.

Jääkäreiden voidaan todeta suhtautuneen tuleviin kouluttajan tehtäviinsä varsin realistisesti, vaikkakin he myöhemmin olisivat halunneet Suomessa taistella yhtenä joukkona.⁹¹⁾

Pistintaistelusta, valopistooleista, käsikranaateista ja "syöksyjoukoista" ei tutkimusaineistosta löytynyt mitään suoranaista kirjallista esikuvaa. Useassa ohjesäännössä tai ohjeessa esitetään kyllä edellä mainittuja kohtia, mutta todennäköisimpänä perusteena lienee ollut jääkäreiden saama koulutus.⁹²⁾

"Syöksyjoukkojen" käsittely perustuu suureksi osaksi silloisiin sotakokemuksiin. Tässä iskuosastomaisessa toiminnassa

esitetään taisteluhaudan vyörytys ("hautojen vyöryttäminen") pääpiirtein nykyisten periaatteiden mukaan⁹³⁾. Muutamalla sivulla käydään läpi "liekkiruisku, granaatinheittäjä, miinanheittäjät, miinoittaminen sekä kaasuhyökkäys ja puolustautuminen sitä vastaan"⁹⁴⁾. - Mitään yksityiskohtaisia ohjeita esimerkiksi kaasunaamarin käytöstä ei anneta. Esimerkkinä mainitaan englantilaisten puhaltaman taistelukaasun vaikutus saksalaisten aseisiin Sommen taistelussa⁹⁵⁾.

Ratsastusopetuksen esikuvana on ollut "Reitvorschrift", jonka alkuosa kuvineen on lyhennellen käännetty Sotilaskäsikirjaan⁹⁶⁾. Esimerkki kuvista on liitteessä 6. Sotilaskäsikirjassa käsitellään vain ratsastuskoulutus; tässä yhteydessä ei puhuta ratsuväen käytöstä tai merkityksestä sodankäynnissä⁹⁷⁾. Ratsuväen käyttö tulee esille 5. osassa⁹⁸⁾.

Jääkäri E Hannula on kirjoittanut Suomalaisen Sotilaskäsikirjan 1. osan lopun. Aiheena ovat "suksijoukot" ja "poron käyttäminen sotatarkoituksiin".⁹⁹⁾

Jääkärit olivat saaneet Saksassa myös hiihtokoulutusta. Jääkäreistä muodostettua hiihto-osastoa oli käytetty Aa-joen taisteluissa tammikuussa 1917¹⁰⁰⁾. Hannula käsittelee suksijoukoista lähinnä historiaa, varustusta ja "liikkeet suljetussa järjestyksessä". Hannula toteaa muun muassa: "Joka tapauksessa tulee sotamiehen suksien olla lyhyemmät ja leveämmät kuin tavallisen huvihiihtäjän¹⁰¹⁾." - Suljettu järjestys perustuu saksalaiseen esikuvaan¹⁰²⁾.

Poroja käsittelevä luku on mielenkiintoinen. Siinä todetaan poron sopivuus kuormaston vetojuhdaksi sekä poron helppo-hoitoisuus, vaikkakin poro vaatii harjaantuneen ajajan. Poron lihan merkitys todetaan myös elintarvikehuollossa.¹⁰³⁾ /

1.3.3 Konekivääri ja tykistö

1.3.3.1 Konekivääri

Konekiväärijoukkojen ohjesäännöksi tarkoitettun sotilaskäsikirjan toisen osan (159 sivua) ovat todennäköisesti kirjoittaneet Oberzugführer Oesch ja ehkä myös Gruppenführer Valakivi ja Hilfsgruppenführer Räisänen.¹⁰⁴⁾

Toinen osa käsittelee pääasiassa saksalaista konekivääriä 08 ja sen käyttöä. Kirjassa selvitetään seuraavat kohdat: käsittely ja hoito, häiriöt, ampuminen, pistooli 08-15, etäisyysmittari 14 ja konekiväärikomppanian harjoitusohjesääntö¹⁰⁵⁾. Kevyt konekivääri 08/15 saa osakseen muutaman sivun¹⁰⁶⁾.

Venäläisestä konekivääristä - joka Suomessa oli myöhemmin yleisin - todetaan muutamalla sivulla lähinnä sen erot saksalaiseen konekivääri 08:aan verrattuna¹⁰⁷⁾.

Jääkärit olivat mieltyneet saksalaiseen konekivääriin, koska "venäläinen konekivääri on yleensä hankalampi liikutella ja käsitellä kuin saksalainen, sen asentoon saattaminen vie enemmän aikaa ja sen käsittely ei ole yhtä kätevää."¹⁰⁸⁾

Konekivääreiden tulinopeuksista, kantamista ja painoista ei ole mainintaa. Lähdeaineistona lienevät olleet jääkäreiden saaman koulutuksen lisäksi vastaavat yksityiskohtaiset saksalaiset ohjesäännöt.¹⁰⁹⁾

Ammunnoista käsitellään erikseen kouluammunnat ja taisteluumunnat. Taisteluumunnan tulilajeista tunnetaan "koetuli" ja "kestävä tuli"¹¹⁰⁾. Lisäksi selvitetään "hakuammunta" ja "vaikutusammunta"¹¹¹⁾.

Konekiväärikomppaniaan kuului etäisyydenmittari 14 (Zeiss). "Paitsi etäisyydenarvioijia, joiden antama tulos perustuu vain silmämäärään, on konekiväärikompaniassa, jonka kuudella kiväärillä on erittäin suuri tulivoima, myös erikoinen kone etäisyyksien aivan tarkkaa määrittämistä varten. Tällä koneella voidaan mitata etäisyyksiä 400 - 10 000 m".¹¹²⁾ /

Eri kohtina käsitellään konekiväärikomppanian kokoonpano ja konekiväärikomppanian harjoitusohjesääntö. Ohjesääntö noudattelee vastaavaa saksalaista Exerzier-Reglementiä, johon sisältyy konekiväärikomppanian "suljettu järjestys" ja "avoin järjestys". Avoimessa järjestyksessä selvitetään ampumaketjujen muodostaminen, tulilajit ja tulenjohto.¹¹³⁾

Toisen osan lopussa on konekivääriä varten kahdeksan ensimmäisen viikon opetusohjelma.¹¹⁴⁾

Konekiväärin merkitykseen taistelukentällä palataan myöhemmi sotilaskäsikirjan viidennessä osassa.¹¹⁵⁾

1.3.3.2 Tykistö

Käsikirjan kolmas osa on omistettu tykistölle (256 sivua). Kolmannen osan ovat todennäköisesti kirjoittaneet käsikirjatoimituskuntaan patterista komennetut Oberzugführer Lauri Malmberg ja Hilfsgruppenführer Eino Hiltunen.¹¹⁶⁾

Alussa on saksalaisen esikuvan mukaan "kenttätykistön koulutusohjesääntö"¹¹⁷⁾. Perustana on ollut "Exerzier-Reglement für die Feldartillerie" vuodelta 1907¹¹⁸⁾. "Koulutusohjesäännössä" käsitellään sulkeisjärjestyksenomaisesti "koulutus jalan", "koulutus valjastamattoman tykin yhteydessä" ja "koulutus valjastetun tykin yhteydessä"¹¹⁹⁾.

Etenemismuodot ovat saksalaisen mallin mukaisia. Suomen peitteistä maastoa ja kapeita teitä ei ole otettu huomioon.¹²⁰⁾

Sotilaskäsikirjan tykistön suuntausohjesääntö ja ampumaohjesääntö olivat ajanmukaisia. Ne olivat vuoden 1917 saksalaisen tykistön ampumaohjesäännön ehdotuksen suomennos¹²¹⁾. Havaintokuva "tähystäjän" toiminnasta on liitteessä 7.

Suora-ammunta oli yleinen menetelmä, mutta myös epäsuora ammunta tunnettiin. Yleisen periaatteen mukaan patterinpäällikkö johti tulta patterin lähellä olevasta tähystyspaikasta.

Asemasodassa saattoi tulenjohtopaikka olla myös etulinjassa.¹²²⁾

Ohjesääntö selittää perusteellisesti ilmaräjähteiden käytön¹²³⁾. Tähän saattaa olla myös tulenjohdollinen syy: tykin vieressä seisova tulenjohtaja näkee ilmaräjähteen paremmin kuin maahan tulevan iskemän. Ohjesääntö tuntee aikasytyttimistä palo- ja kellolaitejärjestelmän¹²⁴⁾.

Saksalaisen esikuvan ja sotilaskäsikirjan mukaisten ilmaräjähteiden sirpaloitumiskuvioista on esimerkki liitteessä 8. Samantapaisia sirpaloitumiskuvioita opetellaan yhä edelleen eri sotakouluissa.

Käsikirja antaa ohjeet "kimmoavista ammuksista" ja "miina-ammunnasta" (kimmoke-ammunta ja hidasteiset sytyttimet)¹²⁵⁾. Ääni- ja valomittausjoukot tunnetaan¹²⁶⁾.

Sotilaskäsikirjassa panssaritorjunta mainitaan ainoastaan tykistön yhteydessä. "Ampuminen voi tapahtua koko patterilla tai likitaistelua varten varatuilla yksityisillä tykeillä." Menestymisen ehtoina ovat varma etäisyyden arvioiminen, selvät ja terävät komennot, nopea päätös tulen avaamisesta ja suorittamisesta sekä koko miehistöltä vaadittava suuri nopeus ja tarkkuus. Ampuminen tapahtuu "panssarigranaateilla", ja siinä pyritään aluksi 50 metrin haarukkaan. Tämän jälkeen ammunta jatkuu pika-ammuntana.¹²⁷⁾

Kaasuammunnasta todetaan, että sitä varten on olemassa eri ohjeet.¹²⁸⁾

Sotilaskäsikirjan ilmatorjunnan osuus kuitataan tässä asiayhteydessä lauseella "Ammunta ilmassa oleviin maaleihin vaatii erikoiskoulutuksen."¹²⁹⁾

Suuntausvälineistä tunnetaan "suuntauslasi, kulmamittari, suuntauskaari ja varatähtäin, suuntauskehä ja haarakaukoputki". Samoin selvitetään "patteritaso ja karttakulmamittari".¹³⁰⁾ /

Varsinaisesta tykistön viesti- ja mittaustoiminnasta ei mainita mitään.¹³¹⁾

Kenttätykeistä on käsitelty ainoastaan kevyt saksalainen 105 mm:n kenttähaupitsi 98.09. Tämän tykin jääkärit tunsivatkin saamansa koulutuksen vuoksi parhaiten¹³²⁾. Haupitsi käsitellään melko perusteellisesti; sille omistetaan 36 sivua. Sivuilta eivät selviä kuitenkaan aseiden kaliiperi, paino, tulinopeudet, tuliannokset, kantama eikä kuljetusnopeus¹³³⁾.

Kolmannen osan lopussa selvitetään tykistön ampumatarvikkeita. Kranaateista tunnetaan "shrapnelli, granaatti ja yhteisluoti". Sytyttimistä käsitellään isku- ja aikasytytin. Kuvat on saatu kuninkaallisten sotakoulujen aseoppaasta¹³⁴⁾. Liitteessä 9 on esimerkki shrapnellista.

1.3.4 Pioneerit- ja viestitoiminta

1.3.4.1 Yleistä

Neljäs osa (169 sivua) on kirjoitettu pioneerit- ja viestiohjesäännöksi, jossa painotetaan pioneeritoimintaa. Kirjoittajina olivat todennäköisesti Gruppenführerit Palomäki ja Pasanen.¹³⁵⁾

Neljäs osa jakautuu kuuteen kohtaan: "kenttävarustukset, vesistöjen puolustaminen ja meno niiden yli, räjäytykset, liikenneväylien katkaiseminen ja koneellinen tiedonanto".

1.3.4.2 Pioneeritoiminta

Pioneeritoiminnassa on otettu huomioon ensimmäisen maailmansodan kokemuksia ja niiden merkitys taktiikalle. Johdanto-osassa ("Yleistä") todetaan muun muassa: "Saksalainen, ennen sotaa vallinnut perussääntö, jonka mukaan rakennettiin vain yksi kaikin keinoin varustettu asema, on osoittautunut vääräksi¹³⁶⁾." --- Niinpä esim Flanderin rintamalla v 1917 eivät

ensimmäisessä asemassa tule enää linjat kysymykseen, vaan ensimmäistä asemaa kutsutaan taisteluvyöhykkeeksi (n 3 km syvä), jossa ei puolusteta mitään erikoista linjaa vaan jossa taistelu tapahtuu hyökkäysten ja vastahyökkäysten muodossa granaattikuoppakentällä¹³⁷⁾". Lapion todetaan olevan sotilaalle taistelussa arvokas esine¹³⁸⁾

"Varustukseen" eli puolustusasemaan kuului ainakin kaksi asemaa, joiden piti olla niin kaukana toisistaan, ettei vihollinen voinut "pommittaa" molempia tehokkaasti yhtä aikaa¹³⁹⁾. Jokaisessa "varustetussa asemassa" piti olla useita linjoja, joiden etäisyys toisistaan oli 150 - 300 m¹⁴⁰⁾. Sulkulinjan muodostivat kaksi kahden puolustuslinjan välissä olevaa varustusta. Tunkeuduttuaan ensimmäisen varustuksen läpi joutui vihollinen sekä "rintama-" että "syrjätulen" vaikutuksen alaiseksi¹⁴¹⁾.

Taisteluasemien syvyyden ja sivustatuliasemien merkitys oli opittu ensimmäisen maailmansodan kokemuksista. Huomio kiinnitettiin siihen, että näitä asioita ei tuoda esille taktiikan vaan pioneeritoiminnan yhteydessä.

Kirjassa todetaan naamioinnin merkitys. Myös harhauttaminen tunnetaan: "Valevarustuksia on laitettava lukuisasti". Eritäinkin on laitettava "valeampumahautoja" ja "syrjätuliasemia". Vihollisen hyökkäyksen todetaan muodostuvan vaikeaksi, jos varustuksia ja sen miehistöä ei huomata kaukoputkella eikä "i l m a s t a k ä s i n".¹⁴²⁾

Pioneeritoiminnan yhteydessä selvitetään myös Sotilaskäsi-kirjan ainoat taktiikan esimerkit. Neljässä puolustuksen esimerkissä käsitellään joukkueen, komppanian, pataljoonan ja rykmentin osien puolustusta.¹⁴³⁾

Sivulla 10 on mielenkiintoinen kuva "tukikohta-asemasta". Nykyinen jalkaväen taisteluohjesääntö III ryhmittää joukkueen samankaltaiseen puolustusasemaan.¹⁴⁴⁾ /

Varsinaisten "kenttävarustusten" esikuvina ovat todennäköisesti olleet kaksi ennen ensimmäistä maailmansotaa julkaistua ohjesääntöä: "Leitfaden für den Unterricht in der Befestigungslehre, Pionierdienst, Verkehren und Kampf um Stellungen auf den Königlich-kriegsschulen"¹⁴⁵⁾ sekä "Feld-Pionierdienst aller Waffen" (Entwurf)¹⁴⁶⁾. Esimerkit "tähystysasemasta" ja tykin tuliasemasta ovat liitteessä 10.

"Kenttävarustuksista" käsitellään jalkaväen erilaiset "haudat" ja "suojat", konekiväärin ja kenttätykistön "suojat", esteet, "varustustöiden" suoritus ja "kenttävarustukset hyökkäyksessä". Teksti on saatu pääosin edellä mainitusta kuninkaallisten sotakoulujen pioneerioppikirjasta.¹⁴⁷⁾ Kenttälainnoitteisiin on saatu vaikutteita ehkä myös Lehnertin kirjasta¹⁴⁸⁾. Pioneeritöiden vaatimaa aikaa, työvoimaa ja rakennustarpeita koskeva osa on saatu Feld-Pionierdienstistä¹⁴⁹⁾. Parhaana esteenä pidetään piikkilankaestettä¹⁵⁰⁾.

Kirjassa on esimerkki "kenttävarustusten" rakentamisesta puolustuksessa. Siinä selvitetään tilanne, "seudun tarkastaminen", rykmentin komentajan käsky, joukkueenjohtajan käsky, töiden suoritus komppaniassa ja töihin tarvittava aika¹⁵¹⁾. "Kenttävarustukset" on käsitelty melko perusteellisesti, jääkäreiden Saksassa saaman hyvän pioneerikoulutuksen mukaisesti¹⁵²⁾.

Kohtaan "vesistöjen puolustaminen ja ylimeno" on saatu otsake suoraan saksalaisista ohjesäännöistä¹⁵³⁾. Otsakkeesta huolimatta käsitellään tässä luvussa jokien puolustaminen vain muutamalla sivulla¹⁵⁴⁾. Pääpaino on ylimenotoiminnassa. Pikasillat on jätetty jostakin syystä pois, vaikka ne ovat kyllä eräässä esikuvana käytetyssä ohjesäännössä¹⁵⁵⁾. Lauttojen käyttö ohitetaan pintapuolisesti. Ponttooneille on omistettu vain puoli sivua¹⁵⁶⁾. Liitteessä 11 on kuva siltojen rakentamisesta.

Kirjassa on esimerkki rykmentin ylimenosta. Ylimeno jakautuu ensimmäiseen ylimenoon (valeylimeno) ja pääylimenoon. Ylimenoa tukevat kenttätykistö, konekiväärit ja jalkaväki.¹⁵⁷⁾ /

Teiden valintaa ja korjaamista selvitetään yhden sivun verran¹⁵⁸⁾. Teiden rakentaminen lieene ollut vierasta jääkäreille.

Räjähdyksistä käsitellään räjähdysaineet, ruudit, sytytysvälineet, erilaisten kohteiden räjäyttäminen, miinat ja "varovaisuustoimenpiteet". Esikuvana on ollut todennäköisesti "Sprengvorschrift"¹⁵⁹⁾. Räjähdystaulukot ovat liitteessä 12.

Nykyisin tunnettu käsite "porapatruuna" on käännetty saksankielisestä vastineesta "Bohrpatrone"¹⁶⁰⁾. Sähkösytytykseen tarvittiin ensimmäisen maailmansodan aikana "hehkusytytin, metallijohto, sytytyskoje ja johtokoetin (galvanometri)", siis pääpiirtein samat välineet kuin nykyäänkin¹⁶¹⁾.

Liikenneväylien katkaiseminen käsittää vain yleisiä näkökohtia. Tästä kohdasta puuttuvat räjäytyskaavat sekä tarvittavien räjähdysaineiden määrät¹⁶²⁾. Hyvinä räjäytyskohteina pidetään siltoja, rautateiden mutkia ja leikkauksia sekä vetureita. Teiden sulkemiseen käytetään puu- ja kivimurroksia, rikottuja ajoneuvoja ja vastaavia¹⁶³⁾.

Suluttamisesta ja sulutteiden raivaamisesta ei miinojen yhteydessä ole mainintaa. Miinoittamista käsitellään lyhyesti "syöksyjoukkoja" käsittelevässä luvussa.¹⁶⁴⁾

1.3.4.3 Viestitoiminta

"Koneellisen tiedonannon" osuus on jäänyt vähäiseksi. Kirjoittaja lieene Gruppenführer Pasanen¹⁶⁵⁾. Todennäköisesti hän kirjoitti siitä, mikä hänelle koulutuksen perusteella oli tuttua.

Koneellinen tiedonanto jaetaan "optilliseen tiedonantoon, puhelimeen, sähkölennättimeen ja langattomaan sähkölennättimeen eli kipinä sähköön".¹⁶⁶⁾

"Optilliseen tiedonantoon" kuuluvat valo- ja lippumerkit. Viittoilulla saadaan hyvissä olosuhteissa 2 - 3 kilometrin yhteys¹⁶⁷⁾. Kirjassa selvitetään viittoilu- (piste ja viiva) sekä morsemerkit. Myös salakirjoitusta kehoitetaan käyttämään¹⁶⁸⁾

Puhelin on selvitetty perusteellisesti. Siitä todetaan seuraavaa: "Tärkein koneellinen tiedonantokeino sotajoukoille on puhelin. Puhelinjohtoja asetetaan etenkin varustettuihin aseisiin käskyjen ja tietojen välittämiseksi. Puhelinjohto muodostaa yhteyden esikuntien ja taistelevien joukkojen välillä."¹⁶⁹⁾

Puhelimen käytön periaatteet ovat samat kuin nykyään. - Viestihuoltotoimista mainittakoon kennojen täyttöohje, joka on samanlainen kuin neuvostoliittolaisten lipeäakkujen täyttöohje nykyään (Nesteen imeyttäminen täyteaineeseen ei ole uusi keskintö.).¹⁷⁰⁾

Sähkölennättimen todetaan olevan paras yhteyskeino pitkillä etäisyyksillä¹⁷¹⁾. Johdot ovat "ilma- tai kaapelihoitoja"¹⁷²⁾ "Sähkölennätin on luotettava sekä ilmasto-olosuhteista melkein riippumaton tietojen välityskeino"¹⁷³⁾. - Tämä pitänee paikkansa nykyäänkin "ilmajoitoja" lukuunottamatta.

Langaton sähkölennätin eli "kipinä sähkötin" todetaan tiedonantoon edulliseksi kaukana toisistaan olevien joukkojen välillä.¹⁷⁴⁾

Puheradioita ei tuohon aikaan tunnettu.

1.3.5 Kenttäpalvelu ja taktiikka

1.3.5.1 Yleistä

Sotilaskäsikirjan viides osa on teoksen laajin. Se käsittää kaikkiaan 602 sivua. Tähän viimeiseen osaan haluttiin ilmeisesti sisällyttää kenttäpalvelu ja taktiikka sekä näiden lisäksi strategia ja huolto. Aihepiiri tuntuu yhtä osaa varten liian laajalta. Työ on jäänyt ilmeisen kiireen takia kesken-eräiseksi. Taktiikka on käsitelty vain osittain. Hyökkäys ja puolustus puuttuvat, viivytys ("peräytyminen") on esitelty puutteellisesti. Taktiikka sisältää oikeastaan vain konekivääritaktiikan. Lisäksi painovirheitä on runsaasti. Sieltä täältä puuttuu kuvia valmiiden kuvatekstien kohdalta.¹⁷⁵⁾

Viides osa on kirjoitettu lähinnä johtajien ja alijohtajien ohjeeksi. Tämä osa muistuttaakin eniten Lehnertin ryhmänjohtajan käsikirjaa, minkä Hannula mainitsi alun perin olleen Sotilaskäsikirjan esikuvana.¹⁷⁶⁾

1.3.5.2 Kenttäpalvelu

Viidennen osan alkuun ("Sotajoukon kokoonpano, käskyjen jako, tiedot ja ilmoitukset, partiotiedustelu ja varmistus, marssi") on olemassa kaksi selvää esikuvaa: Immanuelin Handbuch der Taktik, erster Teil ja Lehnertin käsikirja¹⁷⁷⁾. Alun jäsentely on pienin muutoksin sama kuin Immanuelilla. Tietoja on täydennetty Lehnertin kirjasta. Immanuelin teoksesta - hämmästyttävää kyllä - puuttuvat tilanteen arvostelu ja päätöksenteko. Nämä taas löytyvät Lehnertin kirjasta¹⁷⁸⁾. Kirja "Leitfaden der Taktik" on saattanut antaa myös vaikutteita¹⁷⁹⁾.

Jääkäreiden omaa, joskin vaikeasti jäljitettävää osuutta ei kuitenkaan saa unohtaa. Kohta "Johtajan persoonallisuus", jonka professori Matti Lauerma olettaa Ståhlbergin kirjoittamaksi, alkaa seuraavasti: "Urhoollisuus, rohkeus ja selvä järki ovat pääominaisuudet, jotka sotapäälliköltä vaaditaan.

Kaikkien suurten sotapäälliköiden yhteisenä ominaisuutena on ollut rohkeus¹⁸⁰⁾". Sanoista kuvastuu - kuten myös Lauerma toteaa - aito jääkärihenki¹⁸¹⁾.

Sotajoukon kokoonpanot on otettu lähinnä Löhnertiltä¹⁸²⁾. Kokoonpanot ovat ensimmäistä maailmansotaa edeltäneeltä ajalta. Sotilaskäsikirja ottaa huomioon kuitenkin myös sotakokemuksia. Tulivoiman kohottamiseksi on konekiväärien lukua lisätty niin, että kuhunkin jalkaväkipataljoonaan kuuluu yksi konekivääri-komppania sekä jääkäripataljoonaan kaksi konekiväärikomppaniaa. Sitä paitsi useimpiin jalkaväki- ja jääkärikomppanioihin kuuluu kuusi kevyttä konekivääriä (malli 08-15). - Pataljooniin on muodostettu "rynnäkköjoukkoja", joita käytetään sekä hyökkäyksessä että puolustuksessa sellaisten tehtävien ratkaisuun, joihin tavallinen jalkaväki ei yksin kykene. Aivan uusia muodostuksia ovat "granaatinheittäjä ja miinanheittäjä sekä tuliruiskuosastot".

Ilmatiedustelusta käsitellään kiintopallot, ilmalaivat ja lentokoneet. Ilmalaivoilla katsottiin olevan vielä merkitystä tiedustelussa ja "pomminheitossa" huolimatta ensimmäisessä maailmansodassa jo koetuista tappioista¹⁸³⁾. Suurin merkitys kuitenkin annetaan lentokoneille¹⁸⁴⁾. "Niitten tehtävänä on lähi- ja kaukotiedustelu, pomminheitto, tykkitulun ohjaus, taistelu vihollisen lentokoneita, ilmalaivoja, kiintopalloja, sotalaivoja ja tykistöasemia, joka jalkaväkeäkin vastaan"¹⁸⁵⁾ Lentotiedustelun merkitystä korostetaan asemasodan tiedustelu-tehtävissä, joissa ratsuväen käyttö on mahdotonta.

"Suurin osa sotatoimista on marssimista", todetaan marssia kuvaavan luvun alussa¹⁸⁶⁾. Marssisuoritusten esimerkit ovat Napoleonin sodista ja Preussin-Saksan sodasta¹⁸⁷⁾. /

Jalkaväen päivämarsssien pituudeksi määritetään 22,5 kilometriä ja ratsuväen 40 - 100 kilometriä. Polkupyöräilijät ajavat hyvällä tiellä 30 - 40 kilometriä kahdessa tunnissa. Tämän kohdan esikuvina lienevät olleet Immanuel ja Lehnert¹⁸⁸⁾.

Majoittumisessa ja leiriytymisessä ei ole juuri otettu huomioon Suomen oloja, vaan on noudatettu saksalaista esimerkkiä. "Lepo huonommassakin majapaikassa on suurempi arvoinen kuin teltoissa"¹⁸⁹⁾. - Toisaalta voidaan todeta, ettei sittemmin vapaussodan joukoilla ollut käytettävissä telttoja¹⁹⁰⁾.

Esikunnat on sijoitettava paikkoihin, joihin "ilmoitukset helposti saapuvat ja joista käskyjä hyvin voi lähettää"¹⁹¹⁾. Sähkö- ja puhelinyhteydet sekä teiden laatu on otettava huomioon esikunnan paikan valinnassa¹⁹²⁾. Samat periaatteet ovat voimassa nykyisinkin.

Alaluku "Maan luonteen merkitys sodankäynnissä" näyttää lupaa-valta, mutta jää vain lupaukseksi. Luvussa ei ole pohdittu Suomen erikoisolaja eikä niiden merkitystä sodankäynnille. Alussa kyllä todetaan sotakokemusten osoittaneen, että sotaa voidaan käydä vaikeissakin oloissa¹⁹³⁾. Tasankoa pidetään jalkaväen hyökkäykselle vaikeana "maisemamuotona"¹⁹⁴⁾.

"Maan luonteesta" käsitellään keskieuropalaiseen tyyliin tasangot, kukkulat, laaksot, rautatiet, tiet, metsät, niityt, nummet, suot, "kylvetyt alueet", vesistöt ja asumukset.¹⁹⁵⁾

Kartat, karttamerkit, luonnokset, karttapiirroksat, "näköalapiirroksat" ja suunnistaminen ("oikeaan osaaminen") sivuutetaan pintapuolisesti¹⁹⁶⁾. Suunnistamiselle omistetaan noin kaksi sivua. Suunnistaminen voi tapahtua kompassin, Pohjantähden, kellon, puiden ja muurahaispesien mukaan¹⁹⁷⁾. - Piirrosten ja luonnosten laatiminen oli ensimmäisen maailmansodan aikana arvokas taito, koska karttoja ei aina ollut saatavissa.

Näiden taitojen opettamiseen käytetäänkin kolme sivua¹⁹⁸⁾
Havaintoesimerkeiksi tarkoitetuista kuvista on kirjaan saatu
vain selitteet¹⁹⁹⁾.

1.3.5.3 Huolto

Seuraavat seitsemän lukua käsittelevät huoltoa. Oman lukunsa saavat "muonitus, ampumavara-täydennys, rautatiet, sairaankantajain ohjesääntö, eläinlääkintätoiminta sotajoukoissa, kuormastot ja yhteys taaksepäin (etappilaitos)".²⁰⁰⁾

Muita paitsi lääkäntään liittyviä lukuja käsitellään ylemmän johtoportaan, lähinnä divisioonan ja armeijakunnan näkökulmasta.

Esitettäköön muutamia poimintoja huollosta. Muona-annoksista käytetään nimityksiä "jokapäiväinen sota-annos, särvinannos" ja hevosten "sotarehuannos" sekä miehistön ja hevosten "rautaiset annokset".²⁰¹⁾

Eurooppalaisen käsityksen mukaisesti rautateitä pidetään tärkeinä joukkojen kuljetuksessa. Tässä yhteydessä käsitellään myös Suomen rautateitä. Asemien etäisyyden todetaan olevan Suomessa keskimäärin toistakymmentä kilometriä ja ohituspaikoja olevan vähän²⁰²⁾. Mainittakoon esimerkki kuljetuksesta Suomen rautateillä: 1 000 miestä, 6 kenttätykkiä hevosineen ja vaunuineen sekä yhtä konekiväärikomppaniaa varten tarvittiin 4 junaa ja yhteensä 116 vaunua²⁰³⁾.

Kuormastot on jaettu taistelu- ja suuriin kuormastoihin. Näistä on esimerkit komppaniasta rykmenttiin. Lisäksi tunnetaan armeijakunnan kuormastot ja etappikuormastot.²⁰⁴⁾

Kuorma-autojen nopeus oli 12 km/h ja päivämarssin pituus 60 kilometriä.²⁰⁵⁾

Yhteydet taaksepäin eli etappilaitos selvitetään lukuisten

esimerkkien avulla. Esimerkeille on varattu enemmän sivuja kuin varsinaiselle tekstille. Saksalaisiin oloihin soveltuviin esimerkkeihin on liitetty taulukkoja, joissa on mallit kuljetusten vaunutarpeen laskemisesta. Etappilaitos käsitellään ennen kaikkea elintarvikehuollon kannalta.²⁰⁶⁾

Lääkintähuoltoa ei käsitellä armeijakunnan tasolla. Sairaanhoidtajain ohjesääntö on lyhennellen käännetty vastaavasta saksalaisesta ohjesäännöstä²⁰⁷⁾. Se sisältää lääkintämiehelle tarpeellisia tietoja, ensiavun antamista ja potilaan kuljetamista. Saksalaisen perusteellisen esikuvan mukaisesti Sotilaskäsikirjaan on kirjoitettu myös kohta "Kuoleman merkit" (Kennzeichnen des Todes)²⁰⁸⁾.

Lukujen keskinäistä epätasaisuutta kuvaa se, että "eläinlääkäritoiminta sotajoukoissa" on käsitelty huomattavasti perusteellisemmin kuin "sairaankantajain ohjesääntö"²⁰⁹⁾. Eläinlääkäritoiminta on todennäköisesti Väinö Kaislan kirjoittama²¹⁰⁾. Eläinlääkäritoiminnassa käsitellään otsikosta huolimatta vain hevosten hoitoa.

1.3.5.4 Taktiikka

Sotilaskäsikirjassa käsitellään taktiikasta ainoastaan "konekivääritaktiikka, takaa-ajo, taistelun keskeyttäminen, peräytyminen ja taistelu erikoisissa olosuhteissa"²¹¹⁾. Hyökkäystä ja puolustusta ei ole käsitelty omana lukunaan. Takaa-ajo, taistelun keskeyttäminen ja peräytyminen käydään läpi varsin pintapuolisesti.

Jäsentelyn mallina ovat olleet Friedrich Immanuelin taktiikan käsikirjan I ja II osa, kuninkaallisten sotakoulujen taktiikan oppikirja ja Lehnertin ryhmänjohtajan käsikirja²¹²⁾. Saksalaisten esikuvien ja sotilaskäsikirjan sisällysluetteloja vertaamalla todetaan, että kirjoittajilla on alun perin ollut tarkoitus ottaa mukaan hyökkäystä (Angriff) ja puolustusta (Verteidigung) käsittelevät luvut²¹³⁾. Ne vain ovat jääneet

laatimatta syystä tai toisesta. Näin voidaan olettaa liitteen 13 perusteella. Syiden pohdiskeluun palataan tuonnempana.

Taktiikan osuuteen liittyy tiheällä painettuja historiallisia esimerkkejä. Esikuvan tällaiseen käytäntöön on antanut Immanuelin taktiikan käsikirjan ensimmäinen osa.²¹⁴⁾ Esi-
merkki konekiväärin kehittämisestä on liitteessä 14.

Konekivääritaktiikkaa käsittelevässä luvussa on selvitetty konekiväärin käyttö hyökkäyksessä, puolustuksessa ja viivytyksessä.²¹⁵⁾

"Taistelu erikoisissa olosuhteissa" on sikäli mielenkiintoinen osakokonaisuus, että sen voidaan katsoa sopivan ainakin osaksi Suomen olosuhteisiin. Jaottelu on seuraava: "paikkakuntataistelu, metsätaistelu, yötaistelu, taistelu kapeista paikoista, taistelu jokilinjoista, vuoristosota, maihinnousu, pikku sota, rajavartiosto ja taistelu linnoituksista".²¹⁶⁾

"Taistelu erikoisissa olosuhteissa" ei ole kuitenkaan lähtöisin jääkäreiden kynästä, vaan se tukeutuu saksalaisten ohjesääntöjen vastaaviin kohtiin²¹⁷⁾. Jäsentely on miltei sama kuin teoksen "Leitfaden für den Unterricht in der Taktik auf den Königlich-Kriegsschulen" vastaava kohta "Gefechte unter besonderen Verhältnissen". Sotilaskäsikirjasta puuttuu ainastaan katu- ja barrikaditaistelu sekä maavoimien ja laivaston yhteistoiminta. Katso liite 13.

"Paikkakuntataistelun" (nyk. asutuskeskustaistelun) ja "metsätaistelun" yhteydessä käsitellään lyhyesti myös hyökkäys ja puolustus²¹⁸⁾. - "Metsässä liikuttaessa on opetettava miehistöä niin yöllä kuin päivälläkin kulkemaan varovasti ja äänettömästi, jotta ei viholliselle ilmaistaisi joukon lähestymistä. Äänekkäitä komentoja ja huutamista on vältettävä, joukko toimii sovittujen yksinkertaisten merkkien mukaan²¹⁹⁾. - Harvassa

metsässä voidaan kulkea eteenpäin tiheässä ketjussa, jota suljetut osastot seuraavat lyhyen matkan päässä. Suljettu järjestys on säilytettävä mahdollisimman kauan, jotta vällettäisiin joukon hajaantuminen. Sivustoja suojaavat taaksepäin porrastetut osastot. Tiheässä metsässä ja pensaikossa voidaan joukko jakaa kapeihin rivistöihin, joitten välillä on ylläpidettävä yhteys"²²⁰⁾. Tekstissä on havaittavissa nykyistenkin oppien mukaista käytäntöä, mutta "suljetusta järjestyksestä" (geschlossene Ordnung) ei ole haluttu vielä luopua.

Yötaistelulle taisteluesimerkkeineen on annettu tilaa peräti 23 sivua²²¹⁾. Kirjassa todetaan kuitenkin, ettei yötaistelulla ole ratkaisevaa merkitystä. Yöllä tiedustellaan, varmistetaan, usein täytyy myös toteuttaa "yöllisiä marsseja", mutta taistelu ratkaistaan päivällä²²²⁾. - Joukkojen siirrot yöllä eivät ole mikään uusi keksintö!

"Taistelulla kapeista paikoista" tarkoitetaan taistelua joukkojen liikettä kanalisoivista maastokohdista. Tässä nähdään kolme vaihtoehtoa: 1. "Asema valitaan kapean paikan edestä", 2. "Asetutaan kauemmaksi kapean paikan taakse" ja 3. "Asetautuminen itse kapeaan paikkaan"²²³⁾. Samat taktiikan periaatteet ovat nykyäänkin voimassa 2. kohtaa lukuunottamatta taisteltaessa pidettävistä maastokohdista.

"Taistelu jokilinjoista", "vuoristosota" ja maihinnousu selvitetään keskieurooppalaisten esimerkkien avulla. Maihinnoususta todetaan: "Maihinnousua vihollistulella voidaan pitää mahdottomana"²²⁴⁾. Tämän takia maihinnousupaikka on salattava mahdollisimman pitkään ja laivaston on tehtävä harhautusliikkeitä²²⁵⁾. - Sama periaate on myös nykyisissä ohjesäännöissämme.

"Pikku sota" (der kleine Krieg) on mielenkiintoinen luku sissisodasta²²⁶⁾. Jääkärit olettivat Suomeen palattuaan joutuvansa ilmeisesti "pikku sodan" kaltaisiin taisteluihin. /

"Pikku sota" on Erkki Hannulan kirjoittama²²⁷⁾. Sen mukaan sissitoiminnan kaltaiseen sotaan voidaan joutua silloin, kun maasto eli "seudun luonne" on sellainen, että suurten joukko-osastojen toiminta vaikeutuu tai käy mahdottomaksi²²⁸⁾. Tällöin joukot jaetaan pieniin itsenäisesti toimiviin osastoihin ja sodankäynti muuttuu "pikku sodaksi"²²⁹⁾.

"Pikku sotaan" voidaan joutua myös silloin, kun vastustaja on niin ylivoimainen, ettei sen etenemistä voida estää tavanomaisella sodankäynnillä²³⁰⁾. Tällöin täytyy kaikin mahdollisin "pikku sodan" keinoin häiritä ja vahingoittaa vihollista²³¹⁾. Samalla turvaudutaan "kansankapinaan"²³²⁾. "Kansankapinan" organisoiminen menestykselliseksi vaatii suurta taitoa ja kykyä²³³⁾. Väärään aikaan ja umpimähkään aloitettu kapina johtaa "suuriin onnettomuuksiin"²³⁴⁾.

Mitä pitemmälle vihollinen etenee, sitä vaikeampi sen on huoltaa joukkojaan²³⁵⁾. Väijytystä pidetään "pikku sodalle" edullisena taistelulajina²³⁶⁾.

"Pikku sodassa" on siis havaittavissa nykyisen paikallispuolustuksen periaatteita.

Kun päämääränä on maan vapauttaminen, todetaan sen ehdotomana edellytyksenä olevan "ripeän hyökkäystoiminnan"²³⁷⁾ Puolustus ei johda tuloksiin, vaan se antaa Sotilaskäsikirjan mukaan vastustajalle tilaisuuden "järjestää ja koota voimansa kapinan tukahduttamiseksi"²³⁸⁾. Ohjesäännön tämän kohdan hengessä jääkärit toimivat sittemmin vapaussodassa.

Rajavartiolaitos (Grenzschutz) - edelleen "taistelua erikoisissa olosuhteissa" - kuvaillaan saksalaisen mallin mukaan. Rajavartioston tehtävänä on "ensisijaisesti rajaseudulla tapahtuvan liikekannalle asetuksen eli mobilisoimisen varmistaminen ja jossain määrin myös joukkojen eteenmarssin turvaaminen".²³⁹⁾

Lukuun "taistelu linnoituksista" on pyritty ottamaan mukaan

ensimmäisen maailmansodan alkuvuosien kokemuksia²⁴⁰⁾. Nämä perustuvat kuitenkin keskieurooppalaisiin olosuhteisiin. Linnoituksia ei pidetty enää valloittamattomina²⁴¹⁾. Hämmästyttävää kyllä, jalkaväen ohella pidettiin ratsuväkeä vielä hyökkäysaseena linnoituksia vastaan. "Hyökkäys alkaa tykistötaistelulla, jonka aikana ratsuväki etenee. Jalkaväki ja tykistö toimivat käsi kädessä"²⁴²⁾.

1.3.5.5 Strategia

Strategian jaottelu noudattelee Wilhelm Blumen teosta "Strategie"²⁴³⁾, jonka 430-sivuinen esitys on sotilaskäsikirjassa tiivistetty 22 sivuun.

Strategia ja taktiikka eritellään toisistaan seuraavasti: strategia on taito voittaa sota, taktiikka on taito voittaa taistelu.²⁴⁴⁾

Sodan todetaan olevan kansojen väkivaltaista ja aseellista toimintaa valtiollisten etujen saavuttamiseksi. Clausewitzin tavoin "Sota on politiikan jatkoa ja sen äärimmäisin keino"²⁴⁵⁾. Sotilaskäsikirjassa todetaan edelleen: "Ei ole luultavaa, että sodat koskaan lakkaisivat tai tulisivat vähemmän verisiksi, huolimatta sivistyksen kohoamisesta, päinvastoin on sotajoukkoja ja varusteita yhä suurennettava"²⁴⁶⁾. - Edellä mainittu on osoittautunut pelottavalla tavalla paikkansa pitäväksi.

Sotilaskäsikirjassa varoitetaan liian pitkälle menevistä "sotasuunnitelmista". Liian pitkälle rauhan aikana tehty suunnitelma voi johtaa sotatilanteessa toimintavapauden menettämiseen. Suunnitelman tulee olla yksityiskohtaisen tarkka, vain liikekannallepanoa ja joukkojen keskittämistä varten laadittu.²⁴⁷⁾

Kirjoituksessa on pyritty ottamaan huomioon ensimmäisen maailmansodan kokemukset²⁴⁸⁾. Esimerkit ovat kuitenkin lähinnä Napoleonin, Preussin - Ranskan ja Balkanin sodista. Ilma-voimia - yllättävää kyllä - ei käsitellä strategian yhteydessä.

Muuten strategian päälinjat muistuttavat nykyisiä periaatteita.

1.3.5.6 Ratsuväki

Strategian yhteydessä on myös ratsuväkeä käsittelevä kappale. Ratsuväkitaktiikka olisi kuulunut kohtaan "eri aselajien taktiikka". Ratsuväkeä käsittelevän osuuden käsikirjoitus valmistui oletettavasti vasta kirjan painattamisen viime hetkillä. Niinpä se ladottiin viidennen osan loppuun juuri ennen kirjan ilmestymistä. Pääasiallisin lähde lienee ollut Immanuelin "Handbuch der Taktik"²⁴⁹⁾. Saksalaisten esikuvien mukaan annetaan Napoleonin ratsuväelle suuri arvo. "Napoleonin aikana tapahtui ratsuväen käyttämisessä täydellinen muutos. Ratsuväki kohosi nykyajan vaatimusten tasolle, sitä käytettiin nimenomaan strategiseen tiedusteluun ja takaa-ajoon"²⁵⁰⁾.

Kirjassa todetaan Napoleonin sotien jälkeen ratsuväen menettäneen merkitystään. Syyksi mainitaan sodanmukaisen harjoituksen puute ja rohkean ratsuväkitaktiikan latistuminen²⁵¹⁾. Vuosina 1870 - 1871 kohosi preussilainen ratsuväki sotilaskäsikirjan mukaan vähitellen tehtäviensä tasalle²⁵²⁾.

Ratsuväen tärkein tehtävä oli tiedustelu. Lehnertin kirjan mukainen esimerkki ratsuväkidivisioonan tiedustelun järjestelyistä on liitteessä 15. Ratsuväen äkkiarvaamattoman hyökkäyksen jalkaväkeä ja suojatonta tykistöä vastaan todetaan onnistuvan - vaikkakin raskain tappioin²⁵³⁾. Ratsuväen hyökkäyshenkeä korostetaan voimakkaasti. Ensimmäisen maailmansodan aikana todetaan ratsuväen osoittaneen välttämättömyytensä, vaikka todellisuudessa se soveltui ainoastaan tiedustelutehtäviin itärintamalla²⁵⁴⁾.

Kirjan tässä kohdassa ei ole mainintaa siitä, että lentokoneet tulisivat edes jossain määrin ratsuväen tilalle strategisen tiedustelun suorittajiksi. - Aikaisemmin viidennen osan tiedustelua käsittelevässä kohdassa todetaan lentokoneet ainoaksi tiedusteluvälineeksi asemasodassa²⁵⁵⁾.

1.3.5.7 Sotahistorialliset esimerkit

Saksalaiset arvostivat sotakokemuksia ja niistä saatuja oppeja. Sotilaskäsikirjan viidennessä osassa on myös runsaasti taisteluesimerkkejä. Selvyyden vuoksi ne on painettu muuta tekstiä pienemmällä ja tiheämmällä tekstillä Immanuelin taktiikan kirjojen mukaisesti.

Sotahistorialliset esimerkit käsittelevät Ranskan - Preussin sotaa vuosilta 1870 - 1871 sekä Venäjän - Japanin sotaa vuosilta 1904 - 1905. Lähteenä on pääasiassa ollut Immanuelin kirja "Die deutsche Felddienst-Ordnung"²⁵⁶⁾. Taisteluesimerkkejä on tarkasteltu saksalaisesta tai japanilaisesta näkökulmasta²⁵⁷⁾.

Jalu-virran taistelun 1.5.1904 esimerkki opettaa, että alajohtoportaille täytyy antaa riittävästi toiminnan vapautta ja että suuria taistelujaotuksen muutoksia tulee välttää.²⁵⁸⁾

Liaoyan taistelussa 29.8.1904 todetaan venäläisillä olleen seuraavia puutteita: aktiivisuuden puute ja voimien hajoittaminen. Ylemmällä johtoportaalla oli liikaa alaisia käskettävänä. Kuropatkin antoi käskyt 13 alajohtoportaalle ja puuttui liiaksi alaistensa toimiin. Marsalkka Ojama johti japanilaisia joukkojaan päinvastaisella tavalla.²⁵⁹⁾

Metzin 15.8.1870 ja Fhavignyn 17.8.1870 esimerkit korostavat johtajan oma-aloitteisuutta ja tilanneilmoitusten välttämättömyyttä²⁶⁰⁾. Esimerkit Metzsin alueen kartoista ovat liitteessä 16.

Tannenbergin taistelun 23. - 31.8.1914 opetus on aktiivisuuden, joukkojen keskittämisen sekä johtajan rautaisen tarmon ja rohkeuden merkitys sotatapahtumille.²⁶¹⁾

Sissisodan esimerkit on otettu Suomen sodasta vuosilta 1808 - 1809. Esimerkein osoitetaan, miten pienet mutta neuvokkaat ja päättäväiset joukot saavat aikaan sekaannusta ja tappioita

suureen vihollisjoukkoon. Esimerkiksi on otettu Rothin ja Spoofin sissitoiminta Tampereen seuduilla, Ahvenanmaan vapauttaminen venäläisten vallasta keväällä 1808 ja rajakapteeni Olli Tiaisen sekä majuri Karl Wilhelm Malmin joukkojen toiminta venäläisiä vastaan.²⁶²⁾

Viidennen osan loppuun on kerätty vielä parisenkymmentä sivua taistelukuvaauksia, muutama mallikäsky ja esimerkkejä erilaisista ryhmityksistä.

Edellä mainitut taisteluesimerkit osoittavat yhdenmukaisesti, miten taktiikan perusideat ovat pysyneet muuttumattomina.

1.4 Sotilaskäsikirjan ajanmukaisuus ja sotataidollinen arvo

Kesään 1917 mennessä olivat ennen ensimmäisen maailmansodan alkua vallinneet sotataidolliset käsitykset jo paljolti muuttuneet. Tihein muodostelmin suoritettu hyökkäys oli muuttunut enemmänkin asemasodaksi. Konekivääreiden lukumäärä oli lisääntynyt. Konekivääri oli pelottava ase hyökkäyksen torjunnassa. Ilmavoimia - uutta aselajia - ryhdyttiin käyttämään kaukotiedusteluun, tulenjohtoon ja maavoimien tukemiseen. Ratsuväellä ei ollut käyttöä enää lännen avoimen maaston asemasodassa. Itärintaman peitteisessä maastossa ratsuväkeä käytettiin vielä tiedusteluun²⁶³⁾.

Vuoden 1917 tammikuussa ilmestyi Saksassa ehdotus uudesta koulutusohjesäännöstä ("Ausbildungsvorschrift für die Truppen im Kriege, Entwurf")²⁶⁴⁾. Tähän ehdotukseen oli kerätty ensimmäisen maailmansodan aikaiset sotakokemukset. Toinen ehdotus, jonka julkaisemiseen vaikuttivat apuaseiden (Hilfswaffen) ja iskujoukkojen lisääntynyt käyttö, ilmestyi tammikuussa 1918²⁶⁵⁾.

Jääkäreillä oli tuskin käytettäväänään mainittujen ohjesääntöjen luonnoksia. Ainakaan niiden vaikutusta ei voi havaita sotilaskäsikirjasta. Ensimmäinen ehdotus olisi välttämättä

tarvittu käsikirjatoimikunnan lähdeaineistoon, toista tuskin olisi ehditty hyödyntää.

Sotilaskäsikirjassa esitetään joukkojen kokoonpanot sellaisina kuin ne olivat ennen ensimmäistä maailmansotaa. Kirjassa todetaan kyllä konekiväärien lukumäärän lisääntyminen ja rynnäkköjoukkojen liittäminen pataljooniin. Uutena asiana todetaan kuusitykkisten pattereiden muuttuminen nelitykkiseksi sekä "granaatinheittäjä- ja miinanheittäjäosastojen" muodostaminen²⁶⁶⁾.

Jalkaväkeä käsitellään kirjan 1. ja 5. osassa. Lähteinä ovat olleet pääasiassa vuosien 1906 - 1914 ohjesäännöt. Jalkaväen taistelun osuutta voidaan pitää vanhentuneena ja puutteellisenä. Jalkaväkitaktiikan suuri heikkous on hyökkäyksen ja puolustuksen puuttuminen. Sotilaskäsikirjan mukaan voidaan rynnäkkö vielä suorittaa suljetusta muodosta²⁶⁷⁾.

Jos sotilaskäsikirjassa olisi käsitelty myös hyökkäystä ja puolustusta, olisi näiden sisältö todennäköisesti vastannut jääkäreiden käytössä olleiden esikuvien mukaisesti ensimmäistä maailmansotaa edeltänyttä tasoa.²⁶⁸⁾

Tykistön osuus on jäänyt suppeahkoksi. Mutta kirjan esitys vastaa ainakin ampumaohjesäännön osalta aikansa sotataidollista tasoa. Olihan ampumaohjesääntö kirjoitettu vuonna 1917 ilmestyneen luonnoksen mukaan²⁶⁹⁾. - Tulilajeja ei sotilaskäsikirjassa esitetä, mitä on pidettävä puutteena²⁷⁰⁾

Kenttätykistöstä olisi voitu käsitellä muutakin kuin saksalainen 105 mm:n kevyt kenttähaupitsi 98.09, josta oli tullut sodan aikana suosittu ase käyttökelpoisuutensa vuoksi²⁷¹⁾. Oli nähtävissä, että Suomessa käytettäisiin tulevaisuudessa itse-
näisyystaistelussa myös venäläistä 76 mm:n kanuunaa vuosimallia 1902, joten sen esittely olisi puoltanut paikkaansa.

Nykyisestä näkökulmasta katsoen käsittelee sotilaskäsikirja ratsuväkeä jo silloin vanhentuneiden käsitysten mukaisesti

Ratsuväellä todetaan olevan vielä merkitystä sodankäynnissä. - Lähelle sotilaskäsikirjan ajatuksia päätyivät vielä ensimmäisen maailmansodan jälkeen myös auktoriteetit Schwarte ja Adaridi²⁷²). - Ratsuväellä ja purjelaivastolla on joinakin aikoina ollut samansävyinen osa sotahistoriassa. Kumpaakin on haluttu ylläpitää tunnesyistä vielä senkin jälkeen, kun kokemukset ovat osoittaneet ne vanhentuneiksi.

Uusi hyökkäysase - panssarivaunu - ohitetaan sotilaskäsikirjassa miltei maininnalla. Tämä johtunee siitä, ettei panssarivaunuja esiintynyt Saksan itärintamalla, jossa jääkärit palvelivat. Myöskään Venäjän armeijalla ei ollut panssarivaunuja. Kuitenkin panssarivaunuja oli käytetty jo vuonna 1916 Sommen taistelussa, tämän jälkeen vuonna 1917 huhtikuussa Arrasin taistelussa ja marraskuussa suurin määrin Cambraïn taistelussa²⁷³).

Pioneeritoiminnasta käsitellään melko perusteellisesti linnoittaminen, ylimenotoiminta ja räjäytykset. Pioneeritoiminnassa on parhaiten otettu huomioon sotakokemukset. Puolustusta käsitellään osittain tavalla, joka paremminkin soveltuisi taktiikan puolelle. Taisteluasemien syvyyden tarve on oivallettu, samoin taistelu "hyökkäysten ja vastahyökkäysten muodossa" (elastinen puolustus²⁷⁴). Naamioinnin merkitys myös vihollisen ilmatoimintaa vastaan tunnetaan. "Valevarustuksia" kehoitetaan rakentamaan runsaasti²⁷⁵

"Kiintopallojen" (tähystyspallojen) käsittely vaikuttaa vanhentuneelta, mutta palloja käytettiin koko sodan ajan²⁷⁶). Saksalaiset luopuivat ilmalaivojensa käytöstä vasta vuonna 1917, vaikka laivat olivat kärsineet suuria tappioita pommituslennoilla vuosina 1915 - 1916²⁷⁷). Niinpä sotilaskäsikirjan mainitsemaa ilmalaivojen käyttöä kaukotiedusteluun voidaan pitää ymmärrettävänä²⁷⁸).

Lentokoneiden tehtävät selvitetään oikeaoppisesti, vaikkakin hyvin lyhyesti ilmatiedustelun yhteydessä. Yksi lentokoneen hyökkäyskohteista on myös jalkaväki²⁷⁹). _/

Lentokone on sotilaskäsikirjan mukaan paras ilmatorjunta-ase²⁸⁰⁾. Toinen vaihtoehto on "sitä varten rakennetty tykki"²⁸¹⁾. Ilmatorjuntatykkejä ei kirjassa kuitenkaan käsitellä. Kivääritulen todetaan olevan tavallisesti tehoton lentokoneita vastaan²⁸²⁾. Virhearviointi perustunee ilmeiseen kokemattomuuteen. Olivathan silloiset lentokoneet rakenteeltaan kivääritulellekin perin haavoittuvia.

Johtamista käsitellään aika vähän. Ohjeita annetaan ryhmän- ja joukkueenjohtajille sekä komppanianpäällikölle²⁸³⁾. Komppania olikin ensimmäisen maailmansodan suurin kokonaisuus, jonka liikkeisiin johtaja saattoi vaikuttaa taistelun aikana²⁸⁴⁾. Johtajan paikasta todetaan: "Rintaman takana on helppo saada yleiskatsaus joukoista. Rintaman taakse jääminen vaatii johtajalta moraalista voimaa. --- Korkein johtaja menee taisteluun ainoastaan silloin, kun hän luulee vain omalla persoonallisuudellaan pelastavan tilanteen"²⁸⁵⁾. - Tämä näkemys todettiin vääräksi sittemmin talvi- ja jatkosodassa.

Viestitoiminnan osuus sotilaskäsikirjassa on niukka, mutta vastannee silloista sotateknistä tasoa.

Sotilaskäsikirja on koottu pääosin ensimmäistä maailmansotaa edeltäneistä saksalaisista ohjesäännöistä. Jääkäreiden aikomus oli soveltaa ohjesääntöjä Suomen olosuhteisiin, mutta toteutus jäi vähäiseksi.

Sotilaskäsikirjasta löytyy myös kohtia, joissa on jo otettu huomioon ensimmäisen maailmansodan sotakokemuksia ja -näkemystä. Näitä kokemuksia ja niihin perustuvia oivalluksia on kuitenkin vähänlaisesti. Ne esitetään eri asiayhteyksissä niin korostamatta, että ne saattoivat jäädä huomaamatta sen aikaiselta lukijalta.

Ilmestyessään Suomalainen Sotilaskäsikirja vastasi kokonaisuutena ottaen tyydyttävästi aikansa sotataidollista tasoa. Kirja välitti joka tapauksessa saksalaista sotataittoa Suomen armeijalle ja tyydytti välttämättömän ohjesääntötarpeen. Se

oli jo arvo sinänsä. Harvalla juuri itsenäistyneen pienen kansan armeijalla on ollut heti käytössään äidinkielen laaja ohjesääntö.

1.5 Johtopäätöksiä

Suomalainen Sotilaskäsikirja on erikoinen ja monessa suhteessa kiinnostava teos. Tässä työssä sitä tarkastellaan sotilaalliselta kannalta, miten sotilaskäsikirja vastasi aloitteentekijöiden, jääkärien itsensä kirjalle asettamia vaatimuksia sekä miten sotilaskäsikirja asettuu yleisesti ottaen aikansa sotilasohjesääntöjen joukkoon.

Kuisman tehtävän määrittelyn mukaan kirjan olisi pitänyt olla "Suomalaisen aliupseerin Käsikirja", jossa olisivat "kaikki teoreettiset asiat, meidän erikoinen taktiikkamme, joka perustuisi Suomen erikoisiin maisema- ym suhteisiin sekä viimeaikaiset sotakokemukset". Toimituskunnan työn edistyessä alkuperäinen tehtävän määrittely muuttui, ja kirja kasvoi Lehnertin ryhmänjohtajan käsikirjaa huomattavasti laajemmaksi. Se ei enää vastannut sisällöltään eikä kooltaan yleistä käsitystä aliupseerin käsikirjasta, vaan se paisui viisiosaiseksi, 1558-sivuiseksi ohjesääntökokoelmaksi. Tiivistetyn sotilastiedon sisältämän, Suomen oloihin sovelletun käsikirjan aikaansaaminen lyhyessä ajassa olisi ollutkin liian vaativa tehtävä kokemattomille kirjoittajille. Suomalaisen Sotilaskäsikirjan myöhempää käyttöä ajatellen siitä onneksi ei tullut pelkkää aliupseerin käsikirjaa. On otaksuttavissa, että kirjan lopullinen tehtävä hahmottui toimituskunnalle työn kuluessa. Tässä työssä Ståhlbergin ehdotuksen alkuperäinen jäsentely olitodennäköisesti ohjeena, jota sotilaskäsikirjan sisältö sitten pääpiirtein vastasikin. Kuitenkin "erikoinen taktiikkamme" jäi kokonaan kirjoittamatta. Kirjaa ei myöskään sopeutettu Suomen oloihin. Taktiikasta puuttuvat hyökkäys ja puolustus, vaikka kirjoittajilla oli ollut vakaa aikomus ottaa ne mukaan.

Siitä, miksi työ jäi sotilaskäsikirjan viidenteen osaan aiotun taktiikan kohdalta kesken, voitaneen esittää vain olettamuksia. Ensinnäkin aika asetti rajansa. Taktiikka sinänsä oli kirjoittajille ehkä ylivoimainen tehtävä sotataidon vaatimimpana alana, vielä erikoisvaatimuksin ja sovellutuksin käsiteltynä.

Sotilaskäsikirja ei ilmestyttyään vastannut kaikilta osiltaan aikansa, lähinnä vuoden 1917 sotataidollista tasoa. Siinä oli painolastina vielä ensimmäistä maailmansotaa edeltänyttä vanhentunutta sotilastietoa. - Tässä yhteydessä on todettava, että vanhentuneisuus lienee ollut ohjesääntöjen yleisin heikkous. Sotakokemusten hyödyntäminen ohjesäännöissä on aina ollut kaksiteräinen miekka. On ilmeistä, että sotatekniset kehitystulokset pitäisi sisällyttää ohjesääntöihin mahdollisimman nopeasti. Sen sijaan muut, lähinnä taktiset ja operatiiviset kokemukset on syytä ensin kypsytellä.

Jääkäreiden itselleen asettama suururakka, ensimmäisen suomalaisen ohjesäännön kirjoittaminen, saatiin valmiiksi juuri ennen jääkäreiden Suomeen lähtöä. Pelkkä ajatuskin tällaiseen tehtävään ryhtymisestä oli rohkea ja ennakkoluuloton. Lienee ainutlaatuista, että vieraassa maassa koulutettavan sotilaskoukon rivimiehet ryhtyivät omasta aloitteestaan toimittamaan omalla kielellään ohjesääntöä. - Tavallisesti ohjesääntötyön tekevät vakinaisen armeijan koulutetut upseerit armeijan johdon toimeksiannosta.

Kun verrataan sotilaskäsikirjaa nykyisiin ohjesääntöihin, on todettava, että se on epäsuhtainen, sen jäsentely on paikka paikoin sekavahko ja että oikoluku on jäänyt puutteelliseksi. Kirja on sävyltään jopa preussilainen, koska se on pääosiltaan käännös saksasta suomeksi. Sotilaskäsikirja sisältää kuitenkin täysipainoista ja tiivistä sotilastietoutta. Tiedon arvo ei riipu siitä, mistä se on peräisin. Vain sen käyttöarvolla on merkitystä. Sotilaskäsikirjan käyttöarvo Suomen nuorelle armeijalle oli korvaamaton aikana, jolloin se tarvitsi omaa ohjesääntöä ja sotilaallista perustietoutta aloittaessaan sotilaskoulutuksensa.

2 SUOMALAISEN SOTILASKÄSIKIRJAN MERKITYS ITSENÄISEN SUOMEN PUOLUSTUSVOIMILLE

2.1 Yleistä

Kun Suomen armeija vapaussodassa aloitti koulutustoiminnan, sillä oli jo käytössään omin voimin aikaansaatu viisiosainen sotilaskäsikirja. Kirja sisälsi puutteistaan huolimatta varsin laajasti eri aselajien silloin tarvitsemaa tietoutta. Lisäksi sotilaskäsikirja oli siihen aikaan uusin ja uuden-aikaisin käytettävissä oleva suomenkielinen koulutusohje.

Sotilaskäsikirjan lisäksi armeijan kouluttajilla oli käytettävissään Saksassa vuonna 1915 painettujen Transfeldtin Jalkaväen käsikirjan sekä Saksan jalkaväen harjoitusohjesäännön suomennokset²⁸⁶⁾. Saksasta Suomeen komennetut jääkärit olivat tuoneet näitä ainakin muutaman kappaleen mukanaan, tosin ne varustettiin aivan erinimisillä kansilehdillä. Edellisen nimi oli "Mehiläisenhoito-opas" ja jälkimmäisen "Kyläläisten laulukirja"²⁸⁷⁾. Sotilaskoulutuksen alkeita oli painettu myös Tampereella vuonna 1917 "Voima 1906" -nimisenä kirjana²⁸⁸⁾.

Venäjän kielestä suomen kieleen käännettyjä vuosien 1886 - 1901 ohjesääntöjä tuskin enää käytettiin niiden vanhentuneisuuden vuoksi.²⁸⁹⁾

Suomalainen Sotilaskäsikirja oli vuonna 1918 kuitenkin ainoa varsinainen ohjesääntö. Sen mukaan aloitettiin itsenäisen Suomen nuoren armeijan koulutus ja sen pohjalta ryhdyttiin kehittämään Suomen oloihin sopivaa, uutta ohjesääntökirjallisuutta.

- 2.2 Sotilaskäsikirjan merkitys itsenäisen Suomen koulutusohjeena ja sen vaikutus itsenäisyytemme alkuvuosina ilmestyneeseen sotilaskirjallisuuteen
- 2.2.1 Suomalaisen Sotilaskäsikirjan myöhäispainokset: kirjan aineiston ryhmittäminen uusiin osiin I - VIII

Koska Saksassa painettu Suomalainen Sotilaskäsikirja (1. - 5. osat) on jäsentelyltään osin sekavahko, ryhdyttiin sitä Suomessa välittömästi vuonna 1918 uusimaan. Uusi jako osiin I - VIII poisti teoksessa ollutta sekavuutta. Korjaustyön suoritti yleisesikunta²⁹⁰⁾.

Ennen uutta jäsentelyä ehdittiin Savonlinnassa vuonna 1918 painattaa Etelä-Savon Kirjapaino Oy:ssä sotilaskäsikirjan kahta ensimmäistä osaa alkuperäisen mallin mukaan. Kirjasintyyppi oli vanhahtava fraktuura. Lisäksi teoksista puuttuu luultavasti kirjapainon puutteellisen tekniikan takia kuvia.²⁹¹⁾

Edellä mainitun painatusvaiheen jälkeen muutettiin kirjan jaotus. Kirjojen kannessa lukee: "Suomalainen Sotilaskäsikirja, Yleisesikunta I c, toistaiseksi käytettävä". Uusintapainokset ilmestyivät vuonna 1918. Seuraavassa verrataan uusintapainoksia alkuperäiseen sotilaskäsikirjaan.

I osa käsittää kohdan "Yleistä" samansisältöisenä kuin aikaisemminkin. Lisänä on selvitys pistooleista 08-15 ja etäisyysmittarista 14.²⁹²⁾

II osa sisältää ainoastaan jalkaväen harjoituksen. Siihen ei ole sekoitettu enää ase- ja ampumakoulutusta. Samoin puuttuvat "Voimisteluohtjesääntö" ja "Ratsastusopetus". Varsinaisesta taktiikasta tai taistelukoulutuksesta ei kuitenkaan vielä ollut kyse. Kirjassa esiintyy edelleen ennen ensimmäistä maailmansotaa vallinneiden käsitysten mukaan "suljettu järjestys" ja "avoin järjestys". II osa vastaa tasoltaan Berliinissä painettua 1. osaa.²⁹³⁾

III osa käsittää ase- ja ampumakoulutuksen. Kirjassa käsitellään edelleen alkuperäisen esikuvan mukaan perusteellisesti saksalainen kivääri 98, mutta käytössä ollut venäläinen kivääri 91 yhä vain muutamalla sivulla. - Kokonaisuutena ottaen ase- ja ampumakoulutus on esitetty selkeästi uusituslaitoksessa.²⁹⁴⁾

IV osa käsittelee konekivääriä. Se vastaa entistä 2. osaa; ainoastaan pistoolit ja etäisyydenmittari 14 puuttuvat. Suomessa käytössä ollut venäläinen konekivääri ohitetaan siis edelleen muutamalla sivulla.²⁹⁵⁾

V osa käsittää pioneeritoiminnan. Se on sisällöltään miltei sama kuin entinen IV osa. Ainoastaan "Koneellinen tiedonanto" on poistettu pioneeritoiminnan yhteydestä.²⁹⁶⁾

VI osaa ei ole painettu Suomessa. VI osa on sama kuin aikaisemmin Saksassa painettu 3. osa ja se käsittelee tykistön käyttöä. Vain kansilehti on muutettu.²⁹⁷⁾

VII osa on hyvin lyhyt. Siinä on selvitetty "tiedonantovälineet" kuten aikaisemmin 4. osan yhteydessä: puhelin, "sähkölennätin" ja "langaton sähkölennätin" eli "kipinäsähtö".²⁹⁸⁾

VIII osaa ei ole myöskään painettu Suomessa, vaan se on Saksassa aikaisemmin painettu kenttäpalvelusta ja taktiikkaa käsittelevä 5. osa. Kansilehti on tässäkin vaihdettu. Alkuperäinen 5. osa puutteineen on jäänyt näin ollen korjaamatta. Taktiikan osuudesta puuttuvat edelleen kohdat hyökkäys ja puolustus. VIII (5.) osan taktiikkaa koskevien puutteiden korjaaminen oli ilmeisesti vielä vuonna 1918 liian vaativa tehtävä.²⁹⁹⁾

I - III osat painettiin Frenckellin Kirjapaino-osakeyhtiössä Helsingissä. IV osa painettiin Helsingissä Lilius & Hertzbergin Osakeyhtiössä. V ja VII osa painettiin K.F. Puromiehen Kirjapaino Oy:ssä Helsingissä. Kuvien laatat tai alkuperäispiirrokset on oletettavasti ainakin osittain saatu lainaksi Saksasta.³⁰⁰⁾

Suomessa painettujen teosten määrästä ei ole varmaa tietoa. Niitä on painettu todennäköisesti myös "useampia tuhansia" kappaleita. (Yliluutnantti Hedengren ilmoitti Savonlinnasta kapteeni Jaatiselle Kuopioon 3. täydennyspataljoonaan, että sotilaskäsikirja olisi valmis vasta parin päivän kuluttua, jolloin pataljoona saisi välittömästi 500 kappaletta kirjoja³⁰¹⁾).

Sisällöllisesti eivät Suomessa painetut sotilaskäsikirjan osat esitä mitään uutta. Kysymyksessä on ainoastaan jo valmiin aineiston uudelleen ryhmittäminen aikaisempaa selkeämmäksi. Suomalainen Sotilaskäsikirja vastasi edelleen sisällöltään pääosin saksalaisia ennen ensimmäistä maailmansotaa vallinneita käsityksiä.

2.2.2 Suomalainen Sotilaskäsikirja itsenäisen Suomen armeijan koulutusohjeena

2.2.2.1 Vapaussodan aika

Suomalaisen Sotilaskäsikirjan merkityksestä vapaussodassa on esitetty hajanaisia käsityksiä. Suomen Vapaussota -teoksen I osan mukaan kirjalla oli merkitystä vapaussodan armeijaa perustettaessa ja sen koulutusta aloitettaessa³⁰²⁾.

Jääkäreiden käsityksen mukaan sotilaskäsikirjalla ei kuitenkaan ehtinyt olla sanottavaa merkitystä vapaussodan päälliköille³⁰³⁾. Koulutus tapahtui usein nopeassa tempossa. Jääkärit hallitsivat mielestään koulutuksen yleensä riittävän hyvin ilman ohjesääntöjä³⁰⁴⁾. Olihan heillä verissään usean vuoden ajalta saksalainen "äksiisi".

Jääkärit toimivat vapaussodassa eriasteisina taktisina johtajina. Joukkojen puutteellinen koulutus vaikutti myös taistelusuorituksiin. Sulo-Veikko Pekkola kertoo Itä-Uudenmaan suojeluskuntain taktiikasta: "... paljon ammuttiin, aukeita käveltiin.³⁰⁵⁾ - Taktiikasta ei vapaussodassa ollut paljon tietoa,

mutta eihän sitä ollut paljon sotilaskäsikirjassakaan.

2.2.2.2 Vapaussodan jälkeinen aika

Sotilaskäsikirjaa käytettiin yleisenä koulutusohjeena itsenäisyytemme ensimmäisinä vuosina. Niinpä sotilaskäsikirjaa käytettiin oppikirjana Markovillan upseerikokelaskursseilla vuosina 1918 - 1919³⁰⁶⁾. Näiltä ajoilta on pataljoonien päiväkäskyissä merkintöjä, joissa määritettiin seuraavan viikon koulutuskohteita käskemällä opettaa tietyt kohdat sotilaskäsikirjasta. Näin tapahtui ainakin vuonna 1919³⁰⁷⁾. Majuri Johan Nurmi muistaa sotilaskäsikirjaa käytetyn vuonna 1921 Lapin Rajavartiostossa ja Petsamon Rajavartiostossa³⁰⁸⁾.

Sotilaskäsikirjaa siis käytettiin ja kulutettiin. Se joutui käytännön testattavaksi. Vaikka sen käyttöarvo myönnettiinkin, todettiin myös samalla taktiset puutteet, vanhentuneisuus sekä suomalaiseseen käytäntöön soveltumattomat kohdat. Koulutusvaatimusten kasvaessa nämä puutteet ja heikkoudet synnyttivät uusien ohjesääntöjen tarvetta.

Uusien ohjesääntöjen ilmestyessä 1920-luvun alkupuolella sotilaskäsikirjan käyttö väheni.

Sotilaskäsikirja tyydytti itsenäisen Suomen armeijan ensimmäiset koulutustarpeet. Sitä käytettiin yleisenä ohjesääntönä 1920-luvun alussa sekä uusien ohjesääntöjen pohjana.

2.2.3 Sotilaskäsikirjan vaikutus ennen kenttäohjesääntöjen julkaisemista ilmestyneisiin puolustusvoimien ohjesääntöihin

2.2.3.1 Yleistä

Sotilaskäsikirja ei voinut kattaa yksityiskohtaisesti kaikkia aloja. Lisäksi alkuperäinen sotilaskäsikirja oli toimitettu

Saksassa ennen itsenäisen Suomen armeijan perustamista, joten sen kirjoittajilla ei voinut olla tarkkaa kuvaa tulevan armeijan tarpeista. Tämä johti siihen, että Suomessa ilmestyi vuosina 1918 - 1927 yli 200 ohjesääntöä, joista suurin osa käsiteli jalkaväen koulutusta, huoltoa ja kenttätyökistön toimintaa. Uudet sodankäyntimuodot - ilmavoimat ja ilmatorjunta - olivat vielä vailla ohjesääntöään.

Ohjesäännöt kirjoitettiin 1920-luvun alkuvuosina sekä suomen että ruotsin kielellä³⁰⁹⁾.

2.2.3.2 Sotilaskäsikirjan vaikutus hallintoa ja yleisiä määräyksiä käsitteleviin ohjesääntöihin

Sotilaskäsikirjassa on hallintoa käsitelty vähänlaisesti. Lienee melko mahdotonta laatia ennakolta hallinto-ohjeita sellaista armeijaa varten, jota ei ollut vielä perustettukaan. Lisäksi kirjoittajien hallinnollinen koulutus oli vielä ole-maton.

Sotaväen järjestyssäännöt ilmestyivät molemmilla kotimaisilla kielillä vuonna 1920³¹⁰⁾. Samoihin aikoihin ilmestyi myös virkaohjeita ja määräyksiä muun muassa kunniamerkkien käytöstä³¹¹⁾. Ohjesääntö Suomen Valkoisen Ruusun Ritarimerkkiä varten ilmestyi jo vuonna 1919³¹²⁾.

Sotalaitoksen tilintekijät saivat ohjeensa 1920³¹³⁾ ja alemmat silmälläpitoviranomaiset 1922³¹⁴⁾. Kasarminhoito-ohjesääntö painettiin 1926³¹⁵⁾.

Edellä mainittuihin teoksiin ei sotilaskäsikirja ollut millään lailla vaikuttanut. Sen sijaan "Garnisoonipalvelusohjesäännöissä", "Sisäpalvelusohjesäännöissä", "Vartiopalvelusohjeissa" sekä "Varuskuntaohjesäännöissä" näkyy vaikutteita Sotilaskäsikirjan I osasta, joka on ilmeisen selvästi ollut pohjana kyseessä oleville ohjesäännöille. Nämä ilmestyivät vuosina 1918 - 1927.³¹⁶⁾

2.2.3.3 Sotilaskäsikirjan vaikutus ase- ja ampumakoulutuksen ohjesääntöihin

Ase- ja ampumakoulutuksen alalta ilmestyi tarkasteltavana ajanjaksona kymmenkunta ohjesääntöä, jotka käsittelivät lähinnä kivääriä 91, sen hoitoa sekä ammuntojen suoritusta. - Sotilaskäsikirjahan käsitteli pääasiassa saksalaista kivääriä 98.

"Ampumaohjesääntö" vuodelta 1923 antaa ammunnoista ja ampumaseennoista yksityiskohtaiset ohjeet, jotka ovat sotilaskäsikirjan ohjeita huomattavasti tarkemmat. Muutamia sotilaskäsikirjan kuvia on piirretty sellaisenaan "Ampumaohjesääntöön".³¹⁷⁾

Pistoolista ilmestyi varsin perusteellinen ohjesääntö 1925. Siinä ei sotilaskäsikirjan tapaan mainita kuitenkaan aseiden kaliipereja³¹⁸⁾. Sotilaskäsikirjassa pistooli ohitetaan muutamalla sivulla³¹⁹⁾.

Konekivääristä malli 09 ilmestyi useita ohjesääntöjä, joista pääosa sisältää konekiväärin hoitoa ja käsittelyä³²⁰⁾. Sotilaskäsikirjassa on käsittelyä ja hoitoa varten vain muutama sivu, joten se tuskin on ollut esikuvana³²¹⁾.

Kevyestä konekivääristä malli 15 ilmestyi ohjesääntö 1923 ja pikakivääristä malli 20 vuonna 1922³²²⁾. Näihin ei sotilaskäsikirja ole vaikuttanut.

2.2.3.4 Sotilaskäsikirjan vaikutus jalkaväen koulutusta käsitteleviin ohjesääntöihin

Suurin osa ennen kenttäohjesääntöjä ilmestyneistä ohjesäännöistä on kirjoitettu jalkaväkeä varten. Ensimmäiset ohjesäännöt ilmestyivät jo vuonna 1918. Nämä ohjesäännöt on kirjoitettu pitäen esikuvana Helsingissä painettua sotilaskäsikirjan II osaa. Näin ilmestyivät teokset: "Harjoitusohjeita", "Harjoitukset suljetussa järjestyksessä", "Ohjesääntö suljettua ja avointa järjestystä varten"³²³⁾. Painopaikka on useimmiten Viipuri.

"Värvättyjen pataljoonien opetus 1. viikkoa varten" ilmestyi Vaasassa 1918 suomen- ja ruotsinkielisenä. Neljän sivun pituinen teksti vaikuttaa ylimalkaiselta. Sotilaskäsikirjan viikko- ja päiväohjelmat ovat sitäkin tarkemmat.³²⁴⁾

"Vapaaajoukkojen ohjesääntö vuodelta 1918" on sen sijaan edellistä perusteellisempi. Siinä on 62 sivuun kirjoitettu selkeästi sotilaskäsikirjan (Helsinki) II ja VIII osan tärkeimmät alijohtajalle kuuluvat asiat.³²⁵⁾

"Kenttäpalveluohjesääntö vuodelta 1920" on parannettu painos sotilaskäsikirjan viimeisestä osasta. Sisältö on sopeutettu Suomen oloihin. Strategia ja taktiikka on jätetty kokonaan pois. Tämä on perusteltua, koska strategia ja taktiikka edellyttävät omat ohjesääntönsä. Sivumääräkin on saatu putoamaan 602:sta 287:ään.³²⁶⁾

Vuonna 1922 ilmestyi ehdotus "Jalkaväen harjoitusohjesäännöksi"³²⁷⁾. "Jalkaväen harjoitusohjesääntö I" ilmestyi 1925³²⁸⁾

Ehdotukseen on lisätty pikakiväärin käsittely ja suksien käyttö. Tässä yhteydessä olisi olettanut käsiteltävän jo hyökkäystä, puolustusta ja viivytystä. Mutta näin ei ole tapahtunut. Jäsentely vastaa sotilaskäsikirjan II osaa (Helsinki): "suljettu järjestys" ja "avoin järjestys". Jalkaväen harjoitusohjesääntö on kyllä sotilaskäsikirjan vastaavaa kohtaa perusteellisemmin laadittu, mutta siitä huolimatta jo syntyessään vanhentunut. Perinteitä on vaikea murtaa!

"Ehdotus polkupyöräjoukkojen ohjesäännöksi" painettiin Viipurissa 1922 2. divisioonan toimittamana³²⁹⁾. Ehdotus sisältää polkupyörien osat, hoidon, sulkeisjärjestyksen, suksiohjesäännön ja marssit. Varsinainen ohjesääntö ilmestyi vasta 1928³³⁰⁾. - Sotilaskäsikirjassa ei ole mainintaa polkupyöräjoukoista.

Vuonna 1922 saatiin myös 28-sivuinen ehdotus pistintaisteluo-
hjesäännöksi³³¹⁾. Pistintaistelua olikin käsitelty sotilas-
käsikirjassa melko pintapuolisesti.

Vuosina 1924 - 1925 ilmestyivät ehdotukset konekivääriharjoitusohjesäännöiksi³³²⁾. I osa käsittää muodollisen harjoituksen. Siihen kuuluu konekiväärin käsittely, "suljettu järjestys" ja "avoin järjestys". Jäsentelyssä on yhtäläisyyksiä sotilaskäsikirjan vastaavan osan kanssa. II osa käsittää konekivääri-taistelun. Siihen kuuluu muun muassa johtaminen, marssit, hyökkäys, puolustus, perääntyminen ja myös ilmapuolustus. Ensimmäisen kerran puhutaan nyt eri taistelulajeista ja ilmatorjunnasta. Jäsentelyn malli on nähtävästi saatu sotilaskäsikirjan viimeisen osan kohdasta B.2. "Konekivääritaktiikka"³³³⁾.

Vuosina 1925 - 1926 ilmestyneisiin Jalkaväkitykkiharjoitusohjesääntöjen ehdotuksien I ja II osaan Sotilaskäsikirjalla ei ollut sanottavaa vaikutusta. - II osassa on selvästi erotettu kohdat marssi, hyökkäys, puolustus, viivytys ja takaa-ajo.³³⁴⁾

Käsikranaateista ja kiväärikranaateista ilmestyi ohjesääntö vuonna 1926³³⁵⁾. Tähän sotilaskäsikirjalla ei ollut osuutta.

Panssarivaunuohjesäännöt ilmestyivät vuosina 1919 ja 1927³³⁶⁾ Näihin ei sotilaskäsikirja luonnollisestikaan ollut vaikuttanut.

Pioneerit käyttivät perusohjesääntönään tarkasteltavana ajan-kohtana nähtävästi sotilaskäsikirjan pioneeritoimintaa käsittelevää osaa. Unio Sarlin kirjoitti vuonna 1924 erillisen kirjan "Vesistöjen ylimeno". Siihen on otettu kuvia joko sotilaskäsikirjasta tai alkuperäisestä saksalaisesta teoksesta³³⁷⁾.

Taistelukaasut käsitellään sotilaskäsikirjassa hyvin pintapuolisesti³³⁸⁾. Niinpä sotilaskäsikirja ei ole vaikuttanut vuonna 1924 ilmestyneeseen puolustusministeriön taisteluvälineosaston pioneeritoimiston julkaisuun "Kaasutaistelut" eikä vuonna 1927 ilmestyneeseen "Kaasunsuojeluohjesääntöön"³³⁹⁾.

Ilmatorjunnasta ei löydy minkäänlaista ohjesääntöä tältä ajalta. Sotilaskäsikirjakaan ei juuri käsittele ilmatorjuntaa,

vaikkakin ensimmäisen maailmansodan aikana oli kehitetty jo ilmatorjuntatykkejä.³⁴⁰⁾

2.2.3.5 Sotilaskäsikirjan vaikutus tykistön ohjesääntöihin

Sotilaskäsikirjan tykistön ampumaohjesääntö on melko uusi, koska se on vuoden 1917 saksalaisen tykistön ampumaohjesääntöön ehdotuksen suomennos³⁴¹⁾.

Vuonna 1919 ilmestyi Valtioneuvoston kirjapainosta ampumasäännöt "keveille kenttättykeille" ja "raskaan tykistön patteristoille"³⁴²⁾. Vuotta myöhemmin ilmestyi samoin ohut kirjanen "Opastus kenttättykistön valmistamisesta ammuntaa varten"³⁴³⁾. Näissä teoksissa ei ollut mitään oleellista uutta.

Vuosina 1918 - 1920 ilmestyi lukuisia tykkikohtaisia ohjeita³⁴⁴⁾. Tarkemmin on käsitelty 76 mm:n tykkiä vuodelta 1902. Tämä on ymmärrettävää, koska sotilaskäsikirja käsitteli ainoastaan saksalaista 105 mm:n kenttähaupitsia 98.98.

Vuonna 1924 ilmestyi "Kenttättykistön kouluutusohjesääntö". Siinä käsitellään jalkaväkiharjoitukset, tykkiharjoitukset ja ajoharjoitukset. Ampumakoulutukseen tässä ohjesäännössä ei juuri puututa. Tämän teoksen jaotus on erilainen kuin sotilaskäsikirjan, mutta sisältö vastaa sotilaskäsikirjan VI osan lukua 1 "Kenttättykistön kouluutusohjesääntö".³⁴⁵⁾

Vuonna 1924 ilmestyi "Kenttättykistön kouluutusohjelma", jota vastaava puuttui sotilaskäsikirjasta.³⁴⁶⁾

Kolmas vuonna 1924 ilmestynyt ohjesääntö on "Kenttättykistön ampumaohjesääntö"³⁴⁷⁾. Tässä ei ole pidetty enää esikuvana sotilaskäsikirjaa. Hakuammunta tapahtuu periaatteessa samoin kuin nykyään³⁴⁸⁾. Tulenjohtaja ei ole enää patterin vieressä. Patteriston todetaan olevan pienimmän yksikön, jolla on käytettävissä täydellinen täyhystykseen tarvittava henkilöstö³⁴⁹⁾. Ohjesääntö tuntee neutraloimistulen, ehkäisytulen, häiritsemis-

tulen, hyökkäyksen välittömän avustamisen, sulkutulen ja vastavalmistelun³⁵⁰⁾.

Ohjeisiin tykistön lentotähysteisistä amunnasta, tykistön radiopalveluun ja äänimittauslaitteisiin ei sotilaskäsikirja ollut vaikuttanut, koska nämä kohdat puuttuvat siitä.³⁵¹⁾

Rannikkotykistön "ampumasääntöihin", tykkikohtaisiin ohjeisiin ja koulutusohjelmaan ei sotilaskäsikirjalla myöskään ollut vaikutusta.³⁵²⁾

Suomen 1920-luvun tykistö kehitti omat ohjeensa tykistön tarkastajan, eversti Vilho Petter Nenosen johdolla.³⁵³⁾

2.2.3.6 Sotilaskäsikirjan vaikutus huollon ohjesääntöihin

Jalkaväen koulutusohjesääntöjen jälkeen ilmestyi vuosina 1918 - 1927 eniten huoltoa käsitteleviä ohjesääntöjä. Sotilaskäsikirjan viimeinen osa sisältää eri huoltolajit. Huolto-ohjesääntöjä edelleen kehitettäessä kirjoitettiin jokaisesta huoltolajista erillinen Suomen oloihin tarkoitettu ohjesääntö.

Etappipalvelusohjesäännöt ilmestyivät vuonna 1920. Ohjesäännöistä on jätetty pois sotilaskäsikirjan saksalaiset käsky-esimerkit. Jäsentelyä on muutettu ja mukaan on otettu etapin liikekannallepano. Etappipalvelusohjesäännöt käsittelevät yhteyksiä rintamalta taaksepäin.³⁵⁴⁾

Lääkintähuollosta ilmestyi lukuisia ohjesääntöjä. Ensimmäisenä ilmestyi vuonna 1919 "Armeijan sairaankantajakunnan opetusohjelma"³⁵⁵⁾. Tässä kirjassa näkyy venäläisiä vaikutteita vuonna 1896 suomennetusta ohjesäännöstä "Neuvoja paarinkantajille"³⁵⁶⁾. Yleensä ei venäläisiä ohjesääntöjä käytetty esikuvina. Pääosin ohjesääntö on kuitenkin kirjoitettu sotilaskäsikirjan VIII osaa vastaavan kohdan mukaan³⁵⁷⁾. Vuonna 1922 ilmestyi uudistettu "Sairaankanto-oppi"³⁵⁸⁾. /

"Lääkintäpalveluohjesääntö"³⁵⁹⁾ painettiin 1920 ja "Kenttälääkintäpalvelusohjesäännöt" 1924³⁶⁰⁾. Lääkintäaliupseeri sai kirjansa 1922³⁶¹⁾. "Valjastetun lääkitäkomppanian harjoitusohjesääntö" painettiin 1924³⁶²⁾. Näissä ohjesäännöissä ei ole havaittavissa sotilaskäsikirjan vaikutuksia.

"Eläinlääkintäohjesääntö" ilmestyi 1921³⁶³⁾. Se oli 15 sivun mittainen eikä sitä ole tehty sotilaskäsikirjan mukaan. Lääkintävarusteita käsittelevät ohjesäännöt ilmestyivät 1919 - 1924³⁶⁴⁾.

Taloushuollon alalta ilmestyivät kenttäkeittiöitä ja keittämistä käsittelevät ohjesäännöt 1919 - 1924³⁶⁵⁾. Tämä osuus puuttuu sotilaskäsikirjasta.

"Ohjesääntö sotaväen ja sotaväentavaran kuljetuksille rautateitse" ilmestyi 1922³⁶⁶⁾. Sotilaskäsikirja oli käsitellyt rautateitä vain kymmenen sivun verran, joten tämä ohjesääntö lisämääräyksineen oli varmasti paikallaan. Lisäksi saatiin ohjeet kuormastovälineiden hoidosta ja käytöstä sekä tien viitoituksesta, liikennesäännöistä ja ajoneuvojen korjauksesta³⁶⁷⁾.

2.2.3.7 Sotilaskäsikirjan vaikutus muihin ohjesääntöihin

Vuonna 1919 ilmestyi "Kotipalvelusohjesääntö ratsastaville aselajeille"³⁶⁸⁾. Se oli yleisohjesääntö, joka ei käsittele ratsastuskoulutusta. Vuonna 1899 oli ilmestynyt suomennos venäläisestä ohjesäännöstä "Ratsuväen kotipalveluksesta"³⁶⁹⁾. Tätä ei kuitenkaan pidetty vuoden 1919 kotipalvelusohjesäännön esikuvana. Esikuvana ei myöskään ollut sotilaskäsikirja.

Alkuperäinen sotilaskäsikirja sisältää ratsastuskoulutuksen³⁷⁰⁾. Helsingin painoksesta se puuttuu. Varsinainen "Ratsastusohjesääntö" ilmestyi vuonna 1922³⁷¹⁾.

Sotilaskäsikirjan Helsingin painoksesta puuttuu jostain syystä myös voimisteluohtjesääntö, joka on kyllä alkuperäisessä

Berliinissä painetussa teoksessa³⁷²⁾. Vuosina 1920 - 1921 ilmestyi "Voimisteluohtjesääntö" suomen- ja ruotsinkielisenä³⁷³⁾. Voimisteluohtjesääntö on perusteellinen opas. Se ei ole niin sulkeisjärjestyksenomainen kuin sotilaskäsikirjan voimisteluohjeet. Vuonna 1924 ilmestyi "Urheiluohtjesääntö", joka käsitteää myös pallopelit³⁷⁴⁾.

Viestiohtjesäännöt käsittelevät sotilaskäsikirjan tapaan lähinnä puhelimen käyttöä³⁷⁵⁾. Tarkasteltavana aikanaan tunnettiin ainoastaan sähkötyradio.

2.2.4 Sotilaskäsikirjan merkitys suohteluskuunnalle ja muulle sotilaskirjallisuudelle

2.2.4.1 Yleistä

Ohjesääntö Suomen suohteluskuunnille painettiin Suomen Senaatin kirjapainossa jo vuonna 1918³⁷⁶⁾. Seuraavana vuonna ilmestyi asetus suohteluskuunnista ja ohjesääntö Suomen suohteluskuunnille³⁷⁷⁾. Seuraavina vuosina ilmestyi lukuisia ohjesääntöjä suohteluskuntain eri aselajeja varten.

Kustannusosakeyhtiö Otavassa alettiin painaa heti itsenäistymisen jälkeen "Upseerin käsikirjastoon" kuuluvia teoksia.

2.2.4.2 Sotilaskäsikirjan vaikutus suohteluskuntain sotilaskirjallisuuteen

Suohteluskuntain ensimmäiset ohjesäännöt olivat paljolti samantapaaisia kuin Suomen armeijan ohjesäännöt. Näin ollen myös suohteluskuntain ensimmäisissä ohjesäännöissä näkyy Suomalaisen Sotilaskäsikirjan vaikutus.

Hallintoa, esikuntapalvelua ja virkapukuja käsitteleviä ohjesääntöjä ilmestyi vuosina 1920 - 1925³⁷⁸⁾. Näihin ei sotilaskäsikirjalla ollut mainittavaa merkitystä._/

Vuonna 1924 ilmestyi Suojeluskuntain yleisesikunnan julkaisu "Aseenhoito-ohjeet suojeluskuntajärjestölle"³⁷⁹⁾. Kaksiosainen ampumakirja ilmestyi vuotta myöhemmin³⁸⁰⁾. Edellä mainittujen kirjojen lisäksi ilmestyi lukuisia ampumaohjeita ja -vaatimuksia³⁸¹⁾.

Taistelukoulutuksen ohjesäännöistä ilmestyi ensimmäisenä vuonna 1918 Sortavalassa, Viipurissa ja Jyväskylässä painettu "Harjoituskirja"³⁸²⁾. Se vastaa sisällöltään aikaisemmin mainittua "Vapaajoukkojen ohjesääntöä", joka juontaa alkunsa sotilaskäsikirjasta (Berliini 1. osa, Helsinki II osa). Suojeluskuntain käsikirja ilmestyi kaksiosaisena vuosina 1919 - 1921 molemmilla kotimaisilla kielillä³⁸³⁾. Osat sisältävät sotilaallisen kasvatuksen, kenttäpalvelun ja käskynantotaidon. I osassa käsitellään "suljettu ja avoin järjestys" sotilaskäsikirjan mukaan. Samoin lukuun "Suksijoukot" on saatu selviä vaikutteita sotilaskäsikirjasta³⁸⁴⁾. II osan "Kenttäpalveluun" on saatu vaikutteita sotilaskäsikirjasta (Berliini 5. osa, Helsinki VIII osa).

Niilo Sigellin kirjoittama kaksiosainen "Suojeluskuntamiehen oppi- ja käsikirja" ilmestyi vuosina 1920 - 1922³⁸⁵⁾. I osassa on käsitelty komppania sotilaskäsikirjan mukaan. II osassa käsitellään "suljettu ja avoin järjestys" ja "kenttäpalvelu" sotilaskäsikirjan pohjalta. - II osassa oli käsitelty myös hyökkäys ja puolustus, jotka puuttuivat sotilaskäsikirjasta.

Koulutusohjeet Suojeluskunta sai vuosina 1921 - 1925³⁸⁶⁾. A Jästerberg kirjoitti jalkaväen taktiikasta ohjesäännön Suojeluskuntain alipäällystölle ja miehistölle vuonna 1921³⁸⁷⁾. Seuraavana vuonna ilmestyi teos "Jalkaväki suksilla"³⁸⁸⁾. Näissä teoksissa on havaittavissa sotilaskäsikirjan ajatuksia³⁸⁹⁾

Sulo Heiniön kirjoittamaan "Suojeluskuntalaisen taskukirjaan" vuodelta 1919 on otettu lyhennellen sotilaskäsikirjan pioneeri-osasta siltoja ja ampumahautoja käsittelevä kohta.³⁹⁰⁾ /

"Ohjeet suojeluskuntalaisen pioneerikoulutusta" varten ilmestyivät 1923³⁹¹⁾. "Tykistön harjoitusohjeet" ilmestyivät monisteena 1925³⁹²⁾. Radioliikenneohjesääntö valmistui jo vuonna 1924³⁹³⁾. Näihin ei sotilaskäsikirja ole vaikuttanut.

Muun suojeluskuntain sotilaskirjallisuuden ja sotilaskäsikirjan välillä ei ole havaittavissa yhteyttä.

2.2.4.3 Sotilaskäsikirjan vaikutus muuhun sotilaskirjallisuuteen

Muusta sotilaskirjallisuudesta on mainittava Kustannusosakeyhtiö Otavan painattamat "Upseerin käsikirjastoon" kuuluneet teokset. Upseerin käsikirjasto oli varsin monipuolinen. Siinä käsiteltiin historian ja johtamisen lisäksi maavoimien eri aselajit. Vuonna 1923 oli ilmestynyt useita kymmeniä käsikirjastoon kuuluvia teoksia³⁹⁴⁾. Sotataidollisesti teokset vastasivat pääpiirtein tarkasteltavana ajankohtana ohjesääntöjä.

Upseerin käsikirjaston kirjoittajista on mainittava kenraalimajuri Paul von Gerich ja insinööri A Huuri. Kenraalimajuri von Gerich oli varsin ansioitunut kirjoittaja. Hänen kirjansa olivat usein ajanmukaisempia kuin samanaikaiset ohjesäännöt. Paul von Gerich kirjoitti jalkaväen taktiikasta, taistelukoulutuksesta, ammunnoista ja johtamisesta. Taktiikan oppikirjan I osassa vuodelta 1919 on "koulutuksen" yhteydessä vielä sotilaskäsikirjan mukaisesti "suljettu järjestys" ja "avoin järjestys"³⁹⁵⁾. I osan toisessa painoksessa vuodelta 1922 ei "suljettua ja avointa järjestystä" enää esiinny, mutta jalkaväen taistelusta löytyy kohdat "Hyökkäystaistelu" ja "Puolustustaistelu"³⁹⁶⁾. II osaan vuodelta 1922 on Paul von Gerich todennäköisesti saanut IV lukuun "Taistelu eri olosuhteissa" vaikutteita sotilaskäsikirjan vastaavasta kohdasta (Berliini 5. osa, Helsinki VIII osa)³⁹⁷⁾. /

Insinööri A Huurin kirjassa "Pioneerioppi I, kenttälinnokitukset" on samoja kuvia kuin sotilaskäsikirjassa. Kuitenkin Huuri on jäsennellyt kirjansa itsenäisesti. Kirjasta puuttuvat ylimenoa ja räjäytyksiä käsittelevät luvut.³⁹⁸⁾

Vuosina 1919 - 1927 ilmestyneisiin sotilaslehtiin - tunnetuimmat ovat "Sotilasaikakauslehti", "Suomen sotilas", "Hakka-peliitta" ja "Hakku" - ei sotilaskäsikirjalla näytä olleen vaikutusta.³⁹⁹⁾

2.3 Sotilaskäsikirjan sanasto ja sen vaikutus suomalaiseseen sotilassanastoon

Ruotsin vallan aikana suomen kielellä julkaistuista säilyneistä sotilasohjesäännöistä vanhimpia ovat Hartikka Henrikinpoika Speitsin vuonna 1612 suomentamat Kustaa II Adolfin sota-artikkelit⁴⁰⁰⁾.

1600- ja 1700-luvuilla ilmestyi lukuisia suomenkielisiä harjoitusohjesääntöjä. Ne olivat pääasiassa käännöksiä ruotsin kielestä⁴⁰¹⁾. 1800-luvulla käännettiin venäjänkielisiä ohjesääntöjä suomeksi⁴⁰²⁾. Muutamat ohjesäännöt on ilmeisesti ensin käännetty venäjän kielestä ruotsin kieleen ja vasta sitten suomennettu⁴⁰³⁾. Suomalaisen sotilaskielen perus-sanasto oli siis olemassa jo ennen jääkäri liikkeen syntyä. Suurin osa sanoista oli lainasanastoa, joka oli kulkeutunut suomen kieleen ruotsin kielen välityksellä eri kulttuuri-piireistä: oli alkuperältään ruotsalaisia, saksalaisia, latinalaisia, kreikkalaisia, ranskalaisia, italialaisia, espanjalaisia, englantilaisia, arabialaisia jne sanoja⁴⁰⁴⁾.

Suomen kielen määrätietoiseen kehittämiseen 1800-luvulla liittyi myös sotilassanasto, jonka kehittämiseen osallistuivat mm Elias Lönnrot ja Julius Krohn⁴⁰⁵⁾. Sittemmin jääkäri liike antoi oman lisänsä suomalaiseen sotilassanastoon. /

On oletettavaa, että jääkärit eivät olleet tutustuneet 1800-luvun lopussa venäjän kielestä suomennettuihin ohjesääntöihin. Ainakin heidän käyttämänsä sanasto on erilaista kuin 1800-luvun lopussa ilmestyneissä suomenkielisissä ohjesäännöissä⁴⁰⁶⁾. On jo aikaisemmin mainittu, että jääkärit suomensivat ensimmäiseksi "Jalkaväen käsikirjan" ja "Saksan jalkaväen harjoitusohjesäännön" sekä "Wörterbuch-sanakirjan". Komentosanat - joista suurin osa on edelleen Suomen armeijan käytössä - ovat usein suoria käännöksiä, mutta jääkärit pyrkivät myös omaperäisiin ilmaisuihin. Esimerkkeinä mainitakoon "Stillgestanden" = "asento", "das Gewehr - ab" = "jalalle vie", "hinlegen" = "maahan", "Feuer" = "laukaise"/"ampukaa"⁴⁰⁷⁾.

Näitä jääkäreiden ensimmäisiä käännöksiä otettiin myös Suomalaiseen Sotilaskäsikirjaan. Kirjaansa varten jääkärit joutuivat luomaan myös aivan uusia suomalaisia vastineita saksankielisille sotilassanoille. Varsinkaan uutta teknistä sanastoa ei ollut suomen kielellä. Eino Hiltunen muistelee, miten hän joutui keksimään suomenkielisiä vastineita; esim "Rundblickfernrohr", myöhemmin haarakaukoputki, aiheutti päänvaivaa⁴⁰⁸⁾. Hiltunen kertoo saaneensa avuksi Toivo Pehu-Lehtosen, joka "oli erittäin näppärä keksimään uusia sanoja"⁴⁰⁹⁾. Kenraalimajuri Väinö Valve muistaa, miten jääkärit suomensivat sanan "Gelände" maastoksi ja verbin "einschiessen" hakuammunnaksi⁴¹⁰⁾. Esimerkki teknisen sanaston suomentamisesta on liitteissä 17 ja 18.

Jääkäreiden mielestä oli vaikea suomentaa iskeviä saksalaisia komentosanoja niin, että niiden iskeytyys ja tehokkuus olisi säilynyt⁴¹¹⁾. Jääkäreiden itsensä esittämien mielipiteiden mukaan sotilaskäsikirjan sotilassanasto on antanut huomattavan lisän suomalaiseen sotilassanastoon⁴¹²⁾.

Kun verrataan 1800-luvun loppupuolen Suomen "vanhan sotaväen" ohjesääntöjen sanastoa sotilaskäsikirjan sanastoon, todetaan niiden selvästi eroavan toisistaan. Liitteessä 19 on esimerkki 1800-luvun lopun sotilassanastosta.

Venäjän armeijan suomenkielinen ja jääkärien vastaava saksalaisperäinen sotilassanasto syntyi eri aikoina ilman havaittavaa vuorovaikutusta. "Vanhan sotaväen" venäläisperäisen ja jääkärien saksalaisperäisen, kahden samaa asiaa tarkoittavan sanan vertailu keskenään olisi sinänsä mielenkiintoinen tutkimuskohde, mutta se kuulune kielitieteen alueelle.

1800-luvun "vanhan sotaväen" käyttämissä suomennetuissa ohjesäännöissä esiintyvät käsitteet: "Yksitellen harjoitus", "Rivin harjoitus" ja "Hajarakenne". Samoin tunnettiin käsitteet "Koottu järjestys" ja "Hajallinen järjestys". Vastavissa ruotsinkielisissä ohjesäännöissä tunnettiin "Förberedelse till sluten ordning" tai "Enskild exercis" ja "Exercis ledvis" sekä "Spridd ordning"⁴¹³⁾. Sotilaskäsikirjassa vastaavat käsitteet ovat "Suljettu järjestys" (= geschlossene Ordnung) ja "Avoin järjestys" (= geöffnete Ordnung)⁴¹⁴⁾.

Käsitteet "suljettu ja avoin järjestys" toistuvat ohjesäännöissämme 1920-luvulla. Sotilaskäsikirjan sanastoa välittyi luonnollisesti useaan 1920-luvun ohjesääntöön. Esimerkkinä mainittakoon, että kivääristä 91 oli olemassa vuonna 1900 venäjän kielestä suomennettu ohjesääntö⁴¹⁵⁾. Kuitenkaan vuonna 1920 painettu ohjesääntö "Kivääri 91, rakenne, hoito ja käsittely"⁴¹⁶⁾ ei noudata jäsentelyltään eikä muistuta sanastoltaan venäläistä ohjesääntöä. Jäsentely ja sanasto noudattelee sotilaskäsikirjan vastaavaa⁴¹⁷⁾.

Sotilaskäsikirjaa varten luotu sanasto on tietysti vuosikymmenien käytössä sekä kehittynyt että muuttunut vastaamaan kunkin ajankohdan tarpeita. "Avoin järjestys" on muuttunut "avojärjestykseksi", sitten "avomuodoiksi" ja lopulta etenemismuodoiksi⁴¹⁸⁾. "Suljettu järjestys" on muuttunut "sulkeisjärjestykseksi", "likitaistelu" lähitaistelukseksi, "paikkakuntataistelu" asutuskeskustaistelukseksi ja "pikku sota" sissisodaksi. "Garnisooni" muuttui lopullisesti vuonna 1927 varuskunnaksi⁴¹⁹⁾.

Sotilaskäsikirjan jääkäreiden luomaa sanastoa on säilynyt nykypäiviin saakka. Esimerkkinä mainittakoon sulkeisjärjestyksen komennot: "Asento!, Lepo!, Ilman tahtia - mars!, Käännös oikeaan/vasempaan - päin!, Jalalle - vie!, Lataa ja varmista!"⁴²⁰⁾ Samoin ovat nykyisin käytössä nimitykset "hakuammunta" ja "haarakaukoputki"⁴²¹⁾.

2.4 Johtopäätöksiä

Maaflmansodan aikana itsenäistynyt Suomen armeija aloitti toimintansa monessa mielessä valmiina. Sillä oli käytössään mm vasta ilmestynyt suomenkielinen ohjesääntö, Suomalainen Sotilaskäsikirja.

Sotilaskäsikirjan vaikutus vapaussodan aikaiseen koulutukseen jäi vähäiseksi. Sitä suurempi merkitys sotilaskäsikirjalla on ollut armeijan asettuessa sodan jälkeen kasarmeihin ja aloittaessa koulutuksen sekä varuskuntapalvelun. Sotilaskäsikirja välitti saksalaista sotataittoa Suomen armeijalle ja auttoi sitä rauhanajan armeijan perustamistyössä. Sotilaskäsikirja oli myös pohjana 1920-luvun ohjesääntötyössä.

Sotilaskirjallisuutta ilmestyi Suomessa vuosina 1918 - 1927 runsaasti. Kirjoja toimittivat lähinnä nuoret, lyhyen koulutuksen saaneet upseerit - jääkärit - sotilaskäsikirjan antaman esikuvan mukaan. Aloite ohjesääntöjen aikaansaamiseksi lienee lähtenyt kentältä koulutuksessa todetun tarpeen tyydyttämiseksi. Näin syntynyt ohjesääntökirjallisuus sisälsi enimmäkseen jalkaväki- ja "garnisoonipalvelukoulutusta". Siitä puuttuivat taktiikka, strategia ja sotatekniikka.

Suomen nuoren armeijan silloisella johdolla ei ollut ehkä riittävää otetta ohjesääntötyöhön. Tämä selittää senkin, että Suomen armeijassa palvelleiden tsaarin armeijan koulutamien vanhempien upseerien sotilastaitoa ei juuri hyödynnetty ohjesääntötyössä, muutamia poikkeuksia lukuunottamatta (tykistö).

Vuosien 1919 - 1927 sotilaskirjallisuuteen on Suomalainen Sotilaskäsikirja välittänyt ensimmäistä maailmansotaa edeltäneiden saksalaisten ohjesääntöjen oppeja. Niinpä näissä ohjesäännöissä esiintyy edelleen "Exerzier reglementin" jako suljettu järjestys ja avoin järjestys.

Sisäpalvelua, varuskuntapalvelua ja vartiopalvelua käsitellään sotilaskäsikirjassa lyhyehkösti, mutta nämä kohdat ovat vaikuttaneet selvästi vastaaviin vuosina 1918 - 1927 ilmestyneisiin ohjesääntöihin.

Sotilaskäsikirjan vaikutus on havaittavissa 1920-luvun alussa ilmestyneisiin puolustuslaitoksen ja suojeluskuntien jalkaväen koulutusta käsitteleviin ohjesääntöihin. Vuonna 1925 ilmestyneessä Jalkaväen harjoitusohjesääntö I:ssä on vielä selviä jälkiä sotilaskäsikirjan jäsentelystä.

Sotilaskäsikirjaa käytettiin jonkin verran tykistön koulutusohjeena, muttei niinkään paljon kenttätykistöohjesääntöjen esikuvana. Tykistö kehitti ohjesääntönsä itsenäisesti 1920-luvulla.

On oletettavissa, että jos jääkäreillä olisi Saksassa ollut mahdollisuus kirjoittaa sotilaskäsikirjan 5. osa kokonaan, olisi siinä käsitelty hyökkäys, puolustus ja viivytytys. Jos näin olisi käynyt, hyökkäys, puolustus ja viivytytys olisivat ehkä kuuluneet jalkaväen ohjesääntöihin jo 1920-luvulla. Nyt nämä asiat esiintyvät vain Konekivääriohjesäännön II osassa ja Jalkaväkitykkiharjoitusohjesäännön ehdotuksen II osassa, mutta kylläkin jo erillisinä kokonaisuuksina ohjesääntöjen ulkopuolella Upseerin käsikirjaston eräissä teoksissa.

Hyökkäystä, puolustusta ja viivytystä käsiteltiin ohjesäännöissä vasta 1920- ja 1930-lukujen vaihteessa. Kenttäohjesäännön I osa ilmestyi vuonna 1927. Siinä käsitellään johtamista, tiedustelua, maastoutumista, ilmatorjuntaa, marssia ja majoittumista. Vasta kenttäohjesäännön II osassa vuodelta 1929

käsitellään hyökkäys ja puolustus omina lukuinaan. II osaan toimitettiin vuonna 1930 lisäkirjanen II₂, jossa käsitellään viivytystä. Kenttäohjesäännön III osa ilmestyi ensimmäisen kerran vuonna 1934. Se käsittelee huoltoa ja eri huoltolajeja suomalaisittain sekä ajanmukaisemmin kuin sotilaskäsikirjan viimeinen osa.

Varsinaisen asiasisällön lisäksi sotilaskäsikirja on antanut suomalaiseen sotilassanastoon jääkäreiden luomia, luonteivia ja kulutusta kestäviä sanoja. Tämän lisäksi se on välittänyt sotilaskielen vanhaa perussanastoa ohjesääntöihin ja koulutajien kielenkäyttöön. Vanhan sotaväen ohjesääntöjen sanastoa ei sotilaskäsikirjassa eikä sen jälkeen ilmestyneissä ohjesäännöissä esiinny.

YHDISTELMÄ

Suomalainen Sotilaskäsikirja on sävyltään selvästi saksalainen. Kirjan sisältö on pääosin suora käännös ennen ensimmäistä maailmansotaa julkaistuista sekä muutamista ensimmäisen maailmansodan aikana ilmestyneistä saksalaisista ohjesäännöistä. Näin välittyi saksalaista sotataittoa suomalaisten käyttöön. Kirjassa on paikka paikoin myös jääkäreiden omia oivalluksia ehkä tuoreen kenttäkoulutuksen ja sotakokemusten jäljiltä.

Sotilaskäsikirjaa tehtäessä yritettiin haukata mahdollisimman suuri pala. Niinpä kirjaa ei saatukaan valmiiksi suunnitelmien mukaisesti. Se ennätettiin kirjoittaa vain kertaalleen. Näinkin laaja kirjallinen esitys olisi vaatinut ensimmäisen kirjoitusvaiheen jälkeen tiivistämistä, eri osien koordinoimista ja vielä uudelleen kirjoittamista. Kirja tosin ryhmiteltiin välittömästi jääkäreiden palattua Suomeen uudelleen, mutta se ei korjannut kirjan puutteita eikä vanhentuneisuutta.

Kirjaa on arvosteltava kielteisesti nimenomaan taktiikan osuuden puutteellisesta käsittelystä. Kirja ei myöskään yltänyt kaikilta osiltaan vuoden 1917 sotataidolliselle tasolle.

Siinä on vain muutama maininta viimeisistä sotakokemuksista. Kirjaa ei myöskään ollut sopeutettu Suomen erikoisoloihin.

Suomalaisen Sotilaskäsikirjan vaikutus vapaussodan koulutusohjeena jäi vähäiseksi. Sitä arvokkaampi sotilaskäsikirja oli vapaussodan jälkeen Suomen armeijan asettuessa kasarmeihin ja rauhanajan koulutustyön alkaessa. Sotilaskäsikirja oli puutteistaan huolimatta ensimmäinen laaja suomenkielinen ohjesääntö, joka jo sellaisenaan loi henkeä ja kohotti nuoren armeijan itsetuntoa.

Suomalaisen Sotilaskäsikirjan vaikutus 1920-luvun suomalaiseen ohjesääntökirjallisuuteen on havaittavissa vuosikymmenen puoliväliin saakka. Kirjan taktiikan osuudesta puuttuneet hyökkäys ja puolustus ilmestyivät kenttäohjesääntöihin vasta 1920- ja 1930-lukujen vaihteessa.

On myös muistettava Suomalaisen Sotilaskäsikirjan anti suomalaiseen sotilassanastoon. Se käsitti jääkäreiden luomia, yhä käytössä olevia termejä. Kirjan mukana on välittynyt sotilaskieleen sekä ohjesääntöihin myös vanhaa sotilassanastoa.

Arvioitaessa Suomalaista Sotilaskäsikirjaa toisaalta sen ilmestymisajankohdan - ensimmäisen maailmansodan - vaatimusten ja toisaalta nykyisten mittojen mukaan on palautettava mieleen jääkäreiden edellytykset selviytyä itselleen ottamastaan urakasta. Se lähdeaineisto, johon kirjan toimituskunnan työskentely perustui, käsitti laajan, mutta epäyhtenäisen kokoelman itse asiassa vanhentuneita saksalaisia ohjesääntöjä. Tästä aineistosta jääkäreiden olisi pitänyt minimiajassa luoda lyhyeen sotilaskoulutukseen tukeutuen täysin ajantasainen ohjesääntökokoelma ja sopeuttaa se vielä Suomen erikoisiin oloihin. Inhimillisesti katsoen tehtävä oli ylivoimainen. Kun lähdeaineiston käyttö ajan puutteen takia rajoittui heti alkuun melkein yksinomaiseksi käännöstyöksi, rajasi se myös valmistuvan sotilaskäsikirjan sisällön ja tason. Käytettävissä olleesta aineistosta ei voinut pelkkänä käännöstyönä sen tasokkaampaa tulosta saadaakaan. Kuitenkin jääkäreiden

työskentelyn tuloksena puolen vuoden aikana syntynyttä 1558-sivuista perusohjesääntöä on pidettävä ainutlaatuisena saavutuksena. Kirjan syntyvaiheet ja tapa, jolla se toimitettiin, kertovat päättäväisyydestä ja isänmaallisesta yhteishengestä.

L Ä H D E V I I T T E E T

- 1) Kenttäohjesääntö I - III, Otava, Helsinki 1927 - 1939
- 2) Exercisreglemente för infanteriet öfversatt
Tilgmans bok- och stentryckeri, Helsingfors 1897

Exercisreglemente för infanteriet (1900)
Tilgmans bok- och stentryckeri, Helsingfors 1901

Jalkaväen rintamapalveluksen ohjesääntö (1900),
suomennos, Tilgmannin kirja- ja kivipaino,
Helsinki 1901

Johtosääntö kenttäpalveluksesta, suomennos,
Tilgmannin kirja- ja kivipaino, Helsinki 1900

Linnapalveluksen ohjesääntö, suomennos, Lilius &
Hertzberg, Helsinki 1901

Lyhyt käsikirja Suomen Rakuunarykmentin opetus-
komennuskuntaa varten. J Simeliuksen perill kirja-
paino-osakeyhtiö, Helsinki 1890

Neuvoja paarinkantajille, heitä koskeva ohjesääntö
ja ohjeita paarinkantajiksi aikoville sotajoukoissa,
suomennos, Hufvudstadsbladetin uusi kirjapaino,
Helsinki 1896

Ohjesääntö ampumaharjoituksista, I osa, suomennos,
Tilgmannin kirja- ja kivipaino, Helsinki 1900

Ohjesääntö ampumisharjoituksista, II osa, suomennos,
Tilgmannin kirja- ja kivipaino, Helsinki 1900

Ohjesääntö jalkaväen rintamapalveluksesta ja
ohjesääntö jalkaväen toiminnasta taistelussa (1897),
Tilgmannin kirja- ja kivipaino, Helsinki 1898

Ohjesääntö ratsuväen rintamapalveluksesta julkaisun
suomennos, Helsingin Sentraali-kirjapaino, Helsinki
1890

Ohjesääntö ratsuväen kotipalveluksesta, suomennos,
Tilgmannin kirja- ja kivipaino, Helsinki 1899
- 3) Wörterbuch-Sanakirja, ei painopaikkaa, ei paino-
vuotta, 154 sivua

Jernströmin paperit 2, PK 510:1, Kuisma
Jernströmille 25.10.1917

Suomen Jääkärit, elämä ja toiminta sanoin ja kuvin,
II osa, Osakeyhtiö Sotakuvia, Kuopio 1933, s 992

Suomen jääkärien elämäkerrasto, Puolustusministeriön Sotahistoriallisen toimiston julkaisuja IV, Werner Söderström, Porvoo 1938, ss 342, 789 ja 834

Lauerma Matti. Jääkäripataljoona 27, Werner Söderström osakeyhtiö, Porvoo 1966, s 603

- 4) Jalkaväen käsikirja, ei painopaikkaa, ei painovuotta, kirja on lyhennellen suomennettu

Tranfeldt: Dienstunterricht für den Infanteristen des Deutschen Heeres, 48. Auflage, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1913

- 5) Saksan jalkaväen harjoitusohjesääntö, ei painopaikkaa, ei painovuotta

Auszug aus dem Exerzier-Reglement für die Infanterie. Für offiziere und Unteroffiziere, Vierte Auflage. Militärverlag von Cuckschwerdt & Co, Berlin 1906. Jalkaväen Exerzier-Reglementeistä oli lukuisia painoksia eri vuosilta, mutta niiden sisältö oli pääpiirtein sama

Jernströmin paperit 2, emt, Kuisma, Jernströmille 25.10.1917

Suomen Jääkärit, elämä ja toiminta sanoin ja kuvin, I osa, Osakeyhtiö Sotakuvia, Kuopio 1933, ss 510 ja 513

Suomen Jääkärit II, emt, ss 992 - 993

Suomen Jääkärien elämäkerrasto, emt, ss 342, 789 ja 834

Lauerma, emt, ss 296 ja 603

- 6) Komennot olivat sekä suomen- että saksankielisinä. Esimerkiksi: "Stillgestanden!" - "Asento!", "Rührt Euch!" - "Lepo", "Gewehr-ab!" - "Jalalle - vie!" (Saksan jalkaväen harjoitusohjesääntö, emt, ss 12, 13 ja 23).

Jääkäreiden komentokieli oli aluksi saksa. Kesällä 1917 suomi otettiin jääkäripataljoonan komento-kieleksi.

Jernströmin paperit 8, PK 510:2, Gadolin käskee ottamaan huomioon 21.7.1917 suomalaisen komento-kielen ja terminologian,

Erkki Hannulan päiväkirjan jäljennös 27.7.1917, PK 1365:6,

Bertil Pauligin päiväkirjan jäljennös, 26.7.1917, PK 1365:4

- 7) "Geschlossene Ordnung" = "suljettu järjestys"
 "Geöffnete Ordnung" = "avoin järjestys"
 Katso Auszug aus dem Exerzier-Reglement, emt,
 sisällysluettelo ja vertaa sitä Saksan jalkaväen
 harjoitusohjesääntöön
- 8) "Det finska exercisreglement om arbetas av en
 kommission", Bertil Pauligin päiväkirjan jäljennös,
 29.4.1917, PK 1365:4
- 9) Katso kohdat 3 - 5
- 10) Jernströmmen paperit 8, emt, Kuisma,
 Jernströmmille 28.6.1917
- 11) Jernströmmen paperit 7, PK 510:1, Ståhlbergin esitys
 pataljoonan komentajalle 12.7.1917
- 12) Kohdassa e kiintyy huomio 2 - 8 päivän alokas-
 koulutukseen. Tässä on otettu huomioon Suomen
 itsenäistymistäistelut, "vapaaajoukkojen" koulutus
- 13) Lehnert: Lehnerts Handbuch für den Truppenführer,
 37. Auflage, Ernst Siegfried Mittler und Sohn,
 Berlin 1914. Tämän uudempaa teosta ei tutkimus-
 aineistosta löytynyt. Lauerma tosin ilmoittaa
 löytäneensä 43. painoksen vuodelta 1917.
 Lauerma, emt, ss 605 - 606 ja 1082.
 Suomen Jääkärit I, emt, s 531.
- 14) Bertil Pauligin päiväkirja, emt, 17.7.1917
- 15) Erkki Hannulan päiväkirjan jäljennös, 24.7.1917
 PK 1365:6
 Bertil Pauligin päiväkirja, emt, 24.7.1917
 Kriegstagebuch des Königl. Preuss. Jäger-
 Bataillons Nr. 27, Jääkäriarkisto 1 (Hannula
 PK 1348:3) ss 55 ja 56. Sotapäiväkirjan liite
 30.7., Besprechung mit der Sektion Politik:
 Das Bataillon soll nach Finnland. 30.7. palasi
 myös Knaths Berliinistä.

 Suomen Jääkärit II, emt, ss 968 - 969

 Lauerman mukaan Hägglundin piti hankkia kirjalli-
 suutta sotilaskäsikirjaa varten.
 Lauerma, emt, ss 580 ja 604.
- 16) Katso kohta 14
- 17) Erkki Hannulan päiväkirja, emt, 5.9.1917.
 Suomen Jääkärit, emt, s 994
- 18) Erkki Hannulan päiväkirja, emt, 5.9.1917

 Bertil Pauligin päiväkirja, emt, 5.9.1917

Jernströmin paperit 2, emt, Sario Jernströmille
12.11.1917

Suomen Jääkärit II, emt, s 994

Donner K. - Svedlin Th. - Nurmio H: Suomen
Vapausota I - VIII, K.J. Gummerus, Jyväskylä
1921 - 1927, s 224

- 19) Berliinissä oli suomalaisten asioita ajava
"Das finnländische Büro" marraskuun lopusta 1916
ja sen johtajana oli Samuli Sario. Tämä toimisto
tuli syksyllä 1916 lakkautetun "Büro Wetterhofin"
tilalle. Suomen Jääkärit II, emt, ss 970 - 974
- 20) "Sektion Politik des Generalstabes des Feldheeres",
Saksan yleisesikunnan poliittinen jaosto
- 21) Erkki Hannulan päiväkirja, emt, 22.9.1917
- 22) Suomen Jääkärit II, emt, s 995
- 23) Suomen Jääkärit II, emt, s 994
Erkki Hannulan päiväkirja, emt, 22.9.1917
Ernst Siegfried Mittler und Sohn painoi suurimman
osan saksalaisista senaikaisista ohjesäännöistä.
Nykyisin kirjapaino on Bonnissa, Länsi-Saksassa.
- 24) Katso kohta 11
Monet jääkärit käyttivät Saksassa peitenimiä.
Niinpä mm Pasanen oli Weidemann ja Kuisma Kuhne.
Lauerma, emt, ss 1063 - 1069 ja jääkäreiden
kirjeenvaihto.
- 25) Suomen Jääkärit II, emt, jääkäripataljoonan
koulutus ja komennustehtävät vuonna 1917, sekä
ss 993 ja 994
Kriegstagebuch des Königl. Preuss.
Jäger-Bataillions Nr. 27, emt, vuosi 1917
Lauerma on päätenyt samaan tulokseen,
Lauerma, emt, s 604
Erkki Hannulan päiväkirja, emt, 2.8.1917
- 26) Suomen Jääkärit II, emt, s 994
- 27) Tietoja poimittu Suomen jääkärien elämäkerrasto,
Erkki Hannulan päiväkirja, emt, 2.8.1917, 14.8.1917,
2.1.1918, 13.1.1918
Hiltunen, Eino: Kun vihreäpukuiset jääkärit
valmistivat saksalaisessa kirjapainossa Ensimmäistä
Suomalaista Sotilaskäsikirjaa, Suomen Vapausota
n:o 2/1935, ss 51 ja 52
Kenraalimajuri Väinö Valveen haastattelu

- 28) Erkki Hannulan päiväkirja, emt, 2.8.1917
- 29) Arvo Tehtävä
 Jäger ("jääkäri") = rivimies
 Hilfsgruppenführer = ryhmänvarajohtaja
 ("apulaisryhmänjohtaja")
 Gruppenführer = ryhmänjohtaja
 ("ryhmänjohtaja")
 Zugführer = joukkueenvara-
 ("joukkueenjohtaja") johtaja tai
 joukkueenjohtaja
 Oberzugführer = komppanian (pat-
 ("ylijoukkueenjohtaja") terin) päällikkö
- Lauerma, emt, s 1037
- 30) Aalto, Hiltunen, Kaisla, Lehtonen, Nordenswan,
 Nurmio ja Räisänen olivat liittyneet jääkäreihin
 myöhemmin.
 Suomen jääkärien elämäkerrasto, Lauerma, emt, s 605
- 31) Malmberg, Oesch ja Tuompo kohosivat kenraali-
 luutnanteiksi, Arajuri kenraalimajuriksi sekä
 Nurmio ja Kaisla eversteiksi.
 Lauerma, emt, s 605
- 32) Emt, s 605
- 33) Emt, s 605
- 34) Erkki Hannulan päiväkirja, emt, 22.9.1917
 Jernströmin paperit 2, emt, 25.10.1917
 Jernströmin paperit 7, emt, 26.11.1917
 Jernströmin paperit 8, emt, 24.1.1918
 Suomen Jääkärit II, emt, s 994
 Suomen jääkärien elämäkerrasto, emt,
 ss 4, 409 ja 662.
 Hiltunen, emt, ss 51 - 52
 Jääkäripataljoonan sotapäiväkirjan III osan mukaan
 komennettiin 29.9.1917 joukkueenjohtaja ja viisi
 miehistöön kuuluvaa Berliiniin (Zum Drucklegung
 militärisches Handbuch in finnischer Sprache
 werden 1 Zugführer, 5 Mannschaften nach Berlin
 kommandiert). Kriegstagebuch des Jäger-Bataillons
 Nr. 27, III Teil vom 16.5.1916 - 17.12.1917,
 Jääkäriarkisto 1.
- 35) Erkki Hannulan päiväkirja, emt, 22.9.1917
 Jernströmin paperit 8, emt, Sario
 Jernströmille 12.11.1917
- 36) Suomen Jääkärit II, emt, s 994
- 37) Bertil Pauligin päiväkirja, emt, 17.7.1917
 Erkki Hannulan päiväkirja, emt, 2.8.1917

- 38) Suomen Jääkärit II, emt, s 994
- 39) Jernströmin paperit 2, emt, Eino Hiltunen
Jernströmille 20.10.1917
Suomen Jääkärit II, s 994
Hiltunen, emt, s 52
- 40) Jernströmin paperit 2, emt, Sario
Jernströmille 12.11.1917
- 41) Erkki Hannulan päiväkirja, emt, 2.1.1918
ja 13.1.1918
- 42) Jernströmin paperit 2, emt, Kuisma (Kuhne)
Jernströmille 19.10.1917 ja 25.10.1917
Suomen Jääkärit II, emt, s 994
Hiltunen, emt, s 52
- 43) Jernströmin paperit 2, emt, Kuisma (Kuhne)
Jernströmille 19.10.1917
- 44) Emt, 20.10.1917, Hiltusen Jernströmille,
Komissiolla tarkoitettaneen tässä Kuisman
komennuskuntaa
- 45) Emt, 25.10.1917, Kuisma (Kuhne)
Jernströmille, päiväraha oli työn aikana 9,30
Saksan markkaa, muuna aikana komennusraha + 2,33
Saksan markkaa.
Hiltunen muistaa saaneensa 10 markkaa päivässä
(Hiltunen, emt, s 53)
- 46) Emt, 20.10.1917, Hiltunen Jernströmille
- 47) Jernströmin paperit 2, emt, Kuisma (Kuhne)
Jernströmille 30.11.1917
- 48) Faktori Raimo Winnarin haastattelu
kirjapainotekniikasta
- 49) Hiltunen, emt, s 53
- 50) Jernströmin paperit 8, emt, Kuisma
Jernströmille 11.12.1917.
Saksa neuvotteli samoihin aikoihin aselevosta
Venäjän kanssa. Brest-Litowskin välirauha
tehtiin 15.12.1917 (Hannula, J O: Maailmansodan
historia, toinen osa, Otava, Helsinki 1936, s 346.)
Saksa ei todennäköisesti halunnut osoittaa
painavansa ohjesääntöä kansalle, mikä olisi pian
"kapinassa" Venäjää vastaan. Kansilehtien tekstiä
ei kuitenkaan muutettu, mutta kolmessa viimeisessä
osassa ei ollut enää painatuspaikkaa eikä -aikaa.
- 51) Jernströmin paperit 8, emt, Kuisma (Kuhne)
Jernströmille 24.1.1918 - Painatustyö oli
keskeytynyt jostain syystä.

- 52) Suomen Jääkärit II, emt, ss 994 ja 995,
Suomen jääkärien elämäkerrasto, emt,
ss 4 ja 409
Hiltunen, emt, s 53, Hiltusen mukaan teoksen
neljä osaa oli valmiina tammikuussa 1918 ja
"viimeistä valmisteltiin kuumeisella kiireellä.
Suomen Jääkärit II, emt, ilmoittaa sivulla 995
sotilaskäsikirjasta tulleen 8-osaisen, mutta
tässä on ilmeinen virhe. Sotilaskäsikirja
ryhmiteltiin 8-osaiseksi vasta Suomessa.
- 53) Donner - Svedlin - Nurmio, emt, osa I, s 244
- 54) Suomalainen Sotilaskäsikirja 1.-5. osa, Ernst Siegfried
Mittler und Sohn, Berlin 1917 (1. - 2. 1917,
3. - 4. 1918), 1518 teksti-, 28 sisällysluettelo-
ja 12 muuta sivua
- 55) Katso kohta 13
- 56) Katso kohta 50
- 57) Suomalainen Sotilaskäsikirja 1., emt, ss 1 - 92
- 58) Katso kohta 4, esikuvana on tietysti voinut olla
muukin kuin 48. painos
- 59) Transfeldt, emt, sotilassäädökset, ss 24 - 34,
kunniallinen käytös ja rehellinen toveruus,
ss 34 - 38, esimiehet (loppuosa) ss 61 - 67,
kunnianteko, ss 68 - 70, kasarmi- ja tupajärjestys,
ss 45 - 49, puku ja sen hoito, ss 54 - 61,
"garnisoonipalvelus", ss 130 - 143
- 60) Suomalainen Sotilaskäsikirja 1., emt, ss 92 - 197
- 61) "Kädet lanteille - vie!", "Vartalon taivutus eteen -
päin!", Suomalainen Sotilaskäsikirja 1., emt,
ss 98 ja 99
- 62) Turnvorschrift für die Infanterie vom 24. Oktober
1895, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1904
- 63) Turnvorschrift für die Infanterie vom 3. Mai 1910,
Entwurf, Ernst Siegfried Mittler und Sohn,
Berlin 1910, erityisesti sivut 1 - 23
- 64) Suomalainen Sotilaskäsikirja 1., emt, ss 108 - 123
- 65) Transfeldt, emt, ss 84 - 111 (lopusta lyhennetty
ja pistin on jätetty kokonaan pois)
- 66) Karabiner 98, ei kustantajaa, ei painoaikaa,
München
Leitfaden betreffend das Gewehr und Seitengewehr
98, vom 19. Januar 1899, Ernst Siegfried Mittler
und Sohn, Berlin 1902

- 67) Suomalainen Sotilaskäsikirja 1., emt, ss 123 - 125
Suomen Jääkärit II, emt, s 1160
- 68) Suomalainen Sotilaskäsikirja 1., emt, s 125
- 69) Emt, ss 125 - 197, katso kohta 5,
- 70) Emt, ss 129 - 166, katso myös liite 5
- 71) Emt, ss 166 - 191
- 72) Emt, ss 189 - 190
- 73) Emt, ss 191 - 196. Tämä kohta on käsitelty kuitenkin perusteellisemmin kuin Saksan jalkaväen harjoitusohjesäännössä. Kuvien mukaan (sotilaskäsikirja ss 193 - 194) esikuvana on saattanut olla Leitfaden für den Unterricht in der Taktik auf den Königlichen Kriegsschulen 17. Auflage, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1912, kuvat ss 17 - 18
- 74) Varsinainen taktiikka on 5. osassa, mutta tässäkin käsitellään vain konekivääritaktiikka, takaa-ajo, taistelun keskeyttäminen, peräytyminen ja taistelu erikoisissa olosuhteissa. Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, ss 422 - 544.
- 75) Otavan Iso Tietosanakirja, viides osa, Otava, Keuruu 1968, ss 1046 ja 1047. Näissä taisteluissa kärsittiin suuria tappioita konekivääri- ja tykistötulessa. Vernin tappiot olivat n 900 000 ja Sommen n 1 300 000 sotilasta.
- 76) Näitä ei ollut myöskään Exerzier-Reglementeissä, mutta kylläkin kirjassa Leitfaden in der Taktik, emt, katso kohta 73.
- 77) Suomalainen Sotilaskäsikirja 1., emt, ss 170 - 191
- 78) Schiessvorschrift für die Infanterie vom 21. Oktober 1909, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1909, ss 1 - 87, otettu melko suoraan Sotilaskäsikirjaan 1. osaan, emt, ss 197 - 233.
- 79) Transfeldt, emt, ss 112 - 122
Leitfaden für den Unterricht in der Waffenlehre auf den Königlichen Kriegsschulen, 15. Auflage, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1913, mm hajontakuvio sivulla 36 sama kuin sotilaskäsikirja 1:ssä sivulla 205
Exerzier-Reglement und die Schiessvorschrift für die Infanterie, Für Mannschaften bestimmt, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Sonderabdruck, Berlin 1894

- 80) Suomalainen Sotilaskäsikirja 1., emt, ss 197 - 234
- 81) Sotilaskäsikirja 1., emt, sisällysluettelon sivut IV - VII sekä liite 5
- 82) Katso esimerkiksi liite 5
- 83) Rücker W: Praktische Winke für die Ausbildung der Infanterie - Rekruten 2. Auflage, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1911
Anleitung für Kompagnieführer, Entwurf, Gedruckt in der Reichsdruckerei, Berlin 1917.
- 84) Suomalainen Sotilaskäsikirja 1., emt, ss 238 - 259
- 85) Anleitung für Kompagnieführer, emt, Anlage 6 (ss 124 - 126)
- 86) Tutkimusaineistosta ei myöskään löytynyt vastaavia, muutaman päivän koulutusohjelmia
- 87) Suomalainen Sotilaskäsikirja 1., emt, s 260
- 88) Emt, ss 259 - 260
- 89) Emt, ss 260 - 266
- 90) Emt, s 264
- 91) Lauerma, emt, ss 860 - 865
- 92) Samoja asioita käsitellään seuraavissa teoksissa:
- Anleitung für Kompagnieführer, emt, ss 26 - 28 (käsikranaattikoulutus) ss 36 - 40 (kaasusuoja) ja Anlage 5 ("syöksyjoukkojen" koulutusohjelma)
- Feld-Pionierdienst aller Waffen, Entwurf, ei kustantajaa, München 1912, ss 197 - 198 (valopistooli)
- Granatenwerfer, Geheim!, Anleitung nicht in vorderste Linie mitnehmen (6 Anlagen), ei kustantajaa, ei painopaikkaa eikä -aikaa ("granaatinheittäjä")
- Leitfaden für den Unterricht in der Befestigungslehre, Pionierdienst, Verkehrswesen und Kampf um Stellungen auf den Königlichen Kriegsschulen 7. Auflage, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1912, ss 132 - 135 (valaisuvälineet)
- Pionier - Sturmanleitung vom 10. März 1904, nur für den Dienstgebrauch bestimmt, Reichsdruckerei, Berlin 1904 (syöksyjoukot). - Tämä teos saattoi olla jo vanhentunut.

Richtlinien für die Ausbildung des Kriegserfasses,
Nur für den Dienstgebrauch, Darf an Private
nicht verkauft werden!
Ersatzbataillon 2. Garde-Reserve-Regiment,
ei kustantajaa, Berlin 1916, ss 202 - 211
(käsikranaatit)

- 93) Suomalainen Sotilaskäsikirja 1., emt, ss 280 - 285
- 94) Emt, ss 285 - 297
- 95) Emt, s 297
- 96) Reitvorschrift vom 29. Juni 1912,
Ernst Siegfried Mittler und Sohn Berlin 1912,
ss 5 - 180 (yhteensä 338 sivua)
- 97) Suomalainen Sotilaskäsikirja 1., emt, ss 297 - 321
- 98) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, ss 567 - 584
- 99) Suomalainen Sotilaskäsikirja 1., emt, ss 321 - 332
Erkki Hannulan päiväkirja, emt, 14.8.1917
- 100) Suomen Jääkärit II, emt, ss 872 - 878
Lauerma, emt, ss 504 - 520
- 101) Suomalainen Sotilaskäsikirja 1., emt, s 325
- 102) Koska Saksan ja Itävalta-Unkarin armeijoissa oli
suksipataljoonia (Sotilaskäsikirja 1.. s 323),
oli näille laadittu varmastikin ohjesäännöt.
Sulkeisjärjestys esitetään tutun tavan mukaan
"Liikkeet suljetussa järjestyksessä ja liikkeet
avoimessa järjestyksessä".
- 103) Tämän kohdan on Erkki Hannula varmastikin kirjoit-
tanut ilman ulkolaista esikuvaa.
- 104) Kaikki kolme palvelivat konekiväärikomppaniassa
(katso s 8), ja Oesch oli koulutukseltaan
Oberzugführer
- 105) Suomalainen Sotilaskäsikirja 2., emt, ss 1 - 159
(konekivääri 08, ss 1 - 30 ja 39 - 94)
- 106) Emt, ss 30 - 32
- 107) Emt, ss 32 - 39
- 108) Emt, ss 38 - 39

- 109) Leitfaden betreffend das
Maschinengewehr-Gerät 08, 12 und 01/12 vom
17. Mai 1909, Neuabdruck, Ernst Siegfried
Mittler und Sohn, ei painopaikkaa eikä
painovuotta
- Maschinengewehr 08, Verlag Stadt & Landbote,
ei kustantajaa, ei ilmestymispaikkaa
- Maschinengewehr-Schiessvorschrift, Entwurf,
Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1911
(taulukot ja maalitaulut)
- Beute-Maschinengewehre, gedruckt in der
Reichsdruckerei, Berlin 1916
- Merkatz, Friedrich von: Das neue Maschinengewehr-
Schiessverfahren, Verlag von K Eisenschmidt,
Berlin 1912, (kk:n suihkut)
- IV Teil des Exerzier-Reglements für die Infanterie
(Zusatzbestimmungen für die Ausbildung der
Maschinengewehr-Informationen), Ernst Siegfried
Mittler und Sohn, Berlin 1911, ss 1 - 18,
ampumiseen liittyvää.
Pistoolin esikuvana lienee ollut: Pistole 08
vom 4. Mai 1908, Ernst Siegfried Mittler und Sohn,
Berlin 1909
- 110) Suomalainen Sotilaskäsikirja 2., emt, ss 65 - 67
- 111) Emt, ss 67 - 90
- 112) Emt, ss 97 - 98
- 113) Emt, ss 101 - 147
IV Teil des Exerzier-Reglements, emt, ss 25 - 46
- 114) Suomalainen Sotilaskäsikirja 2., emt, ss 147 - 159,
mallina ollut IV Teil des Exerzier-Reglements, emt
- 115) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, ss 422 - 451
- 116) Kirjoitustyössä olivat mukana myös Otto Nordenswan
ja Toivo Pehu-Lehtonen (katso s 8)
Hiltunen, emt, s 52
- 117) Suomalainen Sotilaskäsikirja 3., emt, ss 1 - 110
- 118) Exerzier-Reglement für die Feldartillerie,
ei kustantajaa, München 1907
- 119) Käännetty melko suoraan edellä mainitusta teoksesta
sivuilta 1 - 162
- 120) Suomalainen Sotilaskäsikirja 3., emt, ss 97 - 110
- 121) Ausbildungsvorschrift für die Feldartillerie,
Heft 3: Schiessausbildung, Entwurf, Ernst
Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1917, ss 1 - 54
suuntaohjesääntö, ss 55 - 121 ampumaohjesääntö.

Varsinainen ampumaohjesääntö ilmestyi 1.12.1917, mutta ei ehtinyt sotilaskäsikirjaan mukaan (Schiessvorschrift für die Artillerie vom 1. Dezember 1917, hergestellt in der Druckerei des Chefs des Generalstabs des Feldheers, Grosses Hauptquartier)

- 122) Suomalainen Sotilaskäsikirja 3., emt, s 175
- 123) Emt, ss 156 - 209
- 124) Emt, s 253
- 125) Emt, ss 201 - 202
- 126) Emt, s 182
- 127) Emt, ss 209 - 210
- 128) Emt, s 210
- 129) Emt, s 210
- 130) Emt, ss 119 - 120, ss 129 - 153
- 131) Tämä johtunee siitä, että patterinpäällikkö useimmiten johti tulta patterin lähellä olevasta tähystyspaikasta, emt, s 253
- 132) Suomalainen Sotilaskäsikirja 3., emt, ss 210 - 245
- 133) Lähteenä on ollut: Anhang zum Exerzier-Reglement für die Feldartillerie vom 15. Mai 1913, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1913
- 134) Sivujen 245 - 256 (ammukset) esikuvana on Leitfaden in der Waffenlehre, emt, (kohta 79)
- 135) Molemmat palvelivat pioneerikompaniassa (katso s 8)
- 136) Suomalainen Sotilaskäsikirja 4., emt, s 1
- 137) Emt, s 2
- 138) Emt, s 2
- 139) Emt, s 6
- 140) Emt, s 7
- 141) Emt, s 8
- 142) Emt, s 13
- 143) Emt, ss 4, 10, 12 ja 17. Esimerkit ovat piirroksia puolustuksen rakenteesta.

- 144) Emt, s 10. Sotilaskäsikirjalla on kuitenkin tuskin ollut vaikutusta Jalkaväen taisteluohjesääntö III:een.
Samantapainen kuva on teoksessa Richtlinien für die Ausbildung des Kriegserfasses, emt, (kohta 92), s 137
- 145) Leitfaden für den Unterricht in der Befestigungslehre, emt, (kohta 92)
- 146) Feld-Pionierdienst aller Waffen, emt, (kohta 92)
- 147) Leitfaden für den Unterricht in der Befestigungslehre, emt, ss 88 - 132
- 148) Lehnert, emt, (kohta 13), ss 155 - 162
- 149) Feld-Pionierdienst aller Waffen, emt, ss 176 - 179.
Suomalainen Sotilaskäsikirja 4., emt, ss 48 - 52
- 150) Suomalainen Sotilaskäsikirja 4., emt, s 35
- 151) Emt, ss 60 - 65
- 152) Suomen Jääkärit I ja II, emt, esimerkiksi I, ss 536 - 537
Lauerma, emt, esimerkiksi ss 291 - 292
- 153) Leitfaden für den Unterricht in der Befestigungslehre, emt, s 38
Feld-Pionierdienst aller Waffen, emt, s 26
- 154) Suomalainen Sotilaskäsikirja 4., emt, ss 66 - 67
- 155) Leitfaden für den Unterricht in der Befestigungslehre, emt, s 54
- 156) Suomalainen Sotilaskäsikirja 4., emt, ss 86 - 88.
Vaikutteita saatu ehkä:
Pontonier-Vorschrift vom 17. Mai 1910,
Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1910
- 157) Suomalainen Sotilaskäsikirja 4., emt, ss 90 - 96
- 158) Emt, s 97
- 159) Sprengvorschrift, Verlag vom A Bath, Berlin 1911, ss 13 - 86
Suomalainen Sotilaskäsikirja 4., emt, ss 98 - 137
- 160) Emt, s 13
Suomalainen Sotilaskäsikirja 4., emt, s 98
- 161) Suomalainen Sotilaskäsikirja 4., emt, s 101
Sprengvorschrift, emt, s 30

- 162) Suomalainen Sotilaskäsikirja 4., emt, ss 137 - 141
Esikuvina olleet: Feld-Pionierdienst, emt,
ss 83 - 97, - Leitfaden für den Unterricht in der
Befestigungslehre, emt, ss 75 - 78 ja ss 82 - 87
Lehnert, emt, ss 175 - 177
- 163) Suomalainen Sotilaskäsikirja 4., emt, s 140
- 164) Emt, ss 132 - 135, miinoista mainitaan "maamiinat,
tähystysmiinat, itsetoimivat miinat ja vesimiinat".
Suomalainen Sotilaskäsikirja 1., emt, ss 292 - 293
- 165) Hän palveli viestikomppaniassa (katso sivu 8) ja
oli komennettu kirjoittamaan Sotilaskäsikirjaa
- 166) Suomalainen Sotilaskäsikirja 4., emt, ss 141 - 169
- 167) Emt, s 141, esikuvana on saattanut olla:
Vorschrift für den Signalflaggen vom 29. März 1906,
Erntwurf, Ernst Siegfried Mittler und Sohn,
Berlin 1906
- 168) Suomalainen Sotilaskäsikirja 4., emt, s 141
- 169) Emt, s 145
- 170) Emt, ss 158 - 161
- 171) Emt, s 167
- 172) Emt, s 167
- 173) Emt, s 168
- 174) Emt, s 168
- 175) Eino Hiltusen mukaan teoksen neljä osaa oli valmiina
tammikuussa 1918 ja viidettä valmisteltiin
kuumeisella kiireellä (Hiltunen, emt, s 53)
- 176) Lehnert, emt
Erkki Hannulan päiväkirja, emt, 24.7.1917
- 177) Immanuel Friedrich: Handbuch der Taktik, Erster Teil,
Kriegsgliederung, Befehle, Aufklärungen, Märsche,
Taktik der einzelnen Waffen, 2. Auflage, Ernst
Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1910
Lehnert, emt, ss 1 - 56
- 178) Lehnert, emt, ss 9 - 11
- 179) Leitfaden in der Taktik, emt (kohta 73), ss 97 - 116
- 180) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, s 34
- 181) Lauerma, emt, s 611

- 182) Lehnert, emt, ss 1 - 9 ja Anlage 6 (liimattu sivulle 9)
- 183) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, s 81
Adaridi K: Maailmansodan opetukset, Otava, Helsinki 1922, s 38 "vuonna 1916 olivat yölennot mahdollisia vain suotuisissa olosuhteissa"
- 184) Emt, ss 81 - 82, sotakokemuksista on opittu; Immanuelin ja Lehnertin kirjat painettiin 1910 ja 1914
- 185) Emt, s 81, jalkaväki on jo lentokoneiden kohteena
- 186) Emt, s 159
- 187) Emt, ss 159 - 161, s 171 on esimerkki Japanin sodasta 1904 - 1905
- 188) Emt, ss 172 - 173
- 189) Emt, s 180
Lehnert, emt, ss 127 - 140
Leitfaden für den Unterricht in der Befestigungslehre, emt, ss 135 - 143
- 190) Ahto, Sampo: Vapaussodan taktillisia kokemuksia, luentomoniste, Taistelukoulu, Tuusula 12.9.1973, s 4
- 191) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5, emt, s 182
- 192) Emt, s 182
- 193) Emt, s 198
- 194) Emt, s 199, vuoteen 1914 verrattuna on tapahtunut muutos
- 195) Emt, ss 199 - 209
- 196) Emt, ss 209 - 218, karttojen mittakaavat sivulla 210 on saatu teoksesta
Leitfaden für den Unterricht in der Feldkunde im Aufnahmen und Planzeichnen auf den Königlichen Kriegsschulen, 15. Auflage, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1913, ss 38 - 39
Karttamerkkien laatimisessa on ollut apua Lehnertin teoksesta (Lehnert, emt, s 211)
- 197) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, ss 213 - 214
- 198) Emt, ss 215 - 218
- 199) Emt, ss 214, 216, 217 ja 218

- 200) Emt, ss 219 - 421
Immanuel Friedrich: Handbuch der Taktik,
Zweiter Teil, Ernst Siegfried Mittler und Sohn,
Berlin 1910, ss 189 - 260
Lehnert, emt, ss 140 - 155, ss 170 - 175,
ss 178 - 181
Kriegs Etappen-Ordnung vom 12. März 1914,
Entwurf, ei kustantajaa, Berlin 1914
Kriegs-Verpflegungsvorschrift vom 28. August 1909,
Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1909
- 201) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, ss 224 - 229
- 202) Emt, s 250
- 203) Emt, s 251
- 204) Emt, s 344
- 205) Emt, s 343
- 206) Emt, ss 358 421
- 207) Krankenträgeordnung, 15. Mai 1907,
Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1907,
melko suoraan käännetty, ss 1 - 26 ja ss 34 - 51
- 208) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, s 272
- 209) Eläinlääkäritoiminta käsittää 59 sivua ja
Sairaanhoitajain ohjesääntö 22 sivua
- 210) Ainoa käsikirjakomiteaan kuulunut lääkäri
- 211) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, ss 422 - 544
Lauerma toteaa 5. osan etuja olevan mm, että siinä
käsitellään "ennen muuta kenttäpalvelus ja
taktiikka". (Lauerma, emt, s 610). - Sotilaskäsi-
kirjan heikkoutena on kuitenkin taktiikan puutteel-
linen käsittely.
- 212) Immanuel, Handbuch der Taktik I, emt,
Immanuel Handbuch der Taktik II, emt,
Lehnert, emt,
Leitfaden in der Taktik, emt,
Saksalaisten esikuvien (Immanuel, Lehnert,
Leitfaden) pääpiirteinen jäsentely:
Taktik der einzelnen Waffen: Infanterie, Kavallerie,
Artillerie, Maschinengewehre
Taktik der verbundenen Waffen:
Angriff, Verteidigung, Verfolgung, Rückzug,
hinhaltendes Gefecht, Gefechte unter
besonderen Verhältnissen
- 213) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt,
sisällysluettelosta sivulta VIII puuttuvat
kohdat C, D ja E. Katso liite 13 ja vertaa
saksalaisten teosten sisällysluetteloihin.

- 214) Immanuel, Handbuch der Taktik I, emt
- 215) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, ss 435 - 451
- 216) Emt, ss 475 - 544
- 217) Lauerma toteaa tästä kohdasta: "enempää tuskin voi toivoa." (Lauerma emt, s 610) - Toki enemmän olisi voinut toivoa; näiden kohtien sopeuttamista Suomen oloihin eikä suoraa käännöstä.
- 218) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, ss 475 - 488
- 219) Emt, s 483
- 220) Emt, s 487
- 221) Emt, ss 489 - 511
- 222) Emt, s 489
- 223) Emt, ss 512 - 515
- 224) Emt, s 527
- 225) Emt, ss 527 - 528
- 226) Emt, ss 529 - 537
- 227) Erkki Hannulan päiväkirja, emt, 26.8.1917
- 228) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, s 530
- 229) Emt, s 530
- 230) Emt, s 530
- 231) Emt, s 530
- 232) Emt, s 530
- 233) Emt, s 532
- 234) Emt, s 532
- 235) Emt, s 530
- 236) Emt, s 532
- 237) Emt, s 533
- 238) Emt, s 533
- 239) Emt, s 537
- 240) Emt, ss 539 - 540

- 241) Emt, ss 539 - 540
- 242) Emt, s 543
- 243) Blume, Wilhelm von: Strategie Ihre Aufgaben und Mittel, Dritte, erweiterte und umgearbeitete Auflage "der Strategie eine Studie" Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1912
Suomen Jääkärit I, emt, s 531 (kirja oli tuttu ainakin osalle jääkäreistä jo koulutusaikoina)
Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, ss 545 - 567
- 244) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, s 545
- 245) Emt, ss 546 - 547
- 246) Emt, s 546
- 247) Emt, ss 566 - 567
- 248) Emt, ss 545, 547 ja ehkä 563
- 249) Immanuel, Handbuch der Taktik I, emt, ss 309 - 375
Leitfaden in der Taktik, emt, ss 37 - 53
Lehnert, emt, ss 65 - 69
Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, ss 567 - 584
- 250) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, s 569
- 251) Emt, s 569
- 252) Emt, s 570
- 253) Emt, s 572
- 254) Emt, s 572
Ahto, Sampo: Ensimmäisen maailmansodan taktillisia kokemuksia, luentomoniste, Taistelukoulu, Tuusula, 25.9.1973, s 3
- 255) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, s 82
- 256) Immanuel Friedrich: Die deutsche Felddienst-Ordnung vom 22. März 1908, Kriegsgeschichtlich erläutert, Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1910
- 257) Yleisesti ottaen japanilaisten suorituksia pidetään hyvinä, vaikka Saksa oli tähän aikaan (1917) sodassa Japania vastaan. Japanin-Venäjän sodassa 1904 - 1905 venäläisten suorituksia pidetään huonoina. (Jääkäreiden suora käännös, ei kannanotto.)
- 258) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, ss 10 - 12,
Die deutsche Felddienst-Ordnung, emt, ss 4 - 6

259) Suomalainen Sotilaskäsikirja V, emt, ss 42 - 49
Die deutsche Felddienst-Ordnung, emt, ss 17 - 23

260) Suomalainen Sotilaskäsikirja V, emt, ss 85 - 90
Die deutsche Felddienst-Ordnung, emt, ss 60 - 67
Muita sotahistoriallisia esimerkkejä, joissa
Die deutsche Felddienst-Ordnung oli esikuvana:

Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt	Die deutsche Feldienst-Ordnung, emt
ss 92 - 93	ss 67 - 71
ss 101 - 101	ss 71 - 79
ss 101 - 102	ss 80 - 83
ss 193 - 197	ss 173 - 178
ss 354 - 355	ss 180 - 182
ss 356 - 357	ss 182 - 184
s 591	s 118
s 592 yläosa	ss 94 - 95
s 592 alaosa	ss 89 - 93
s 593	ss 103 - 104
s 594	s 159
ss 595 - 596	ss 98 - 101
s 597	s 162
ss 598 599	ss 86 - 89

Emt, s 495 - 496 oleva Saukausekisan yötaistelun
11. - 12.10.1904 esimerkki on kirjasta.
Immanuel Friedrich: Kriegsgeschichtliche
Beispiele zur Taktik der neuesten Zeit 1870 - 1913,
Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1914

261) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, ss 49 - 52
Lähde epäselvä

262) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, ss 533 - 537
Lähde epäselvä, ehkä Santeri Ivalo - Kyösti Vilkuna:
Suomalaisia sankareita I - II, Kustannusosakeyhtiö
Kirja, Helsinki 1917 (I) ja 1921 (II) (Rooth ja
Soofin kertomus II, ss 380 - 397, Malm II, ss 293 -
310). Oliko II osaa painettu jo 1917, ei tämän
kirjoittajalla ole varmuutta.

263) Ahto, emt, s 3 (katso kohta 254)

264) Schwarte, M: Die militärischen Lehren des
Grossen Krieges, Zweite, völlig neubearbeitete
und stark vermehrte Auflage, Verlegt bei
E S Mittler & Sohn, Berlin 1923, s 29

265) Emt, s 29

266) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, s 3

267) Suomalainen Sotilaskäsikirja 1., emt, ss 146,
165 - 166

- 268) Näin voidaan olettaa, koska muutkin sotilaskäsikirjan kohdat on käännetty lyhennellen melko suoraan suomen kieleen sopeuttamatta niitä Suomen oloihin. Katso myös liitteet 5 ja 13.
- 269) Katso kohta 121
- 270) Schwarte, emt, ss 107 - 109 (Ensimmäisen maailmansodan aikana tunnettiin tulilajit: Sperrfeuer, Zerstörungsfeuer, Störungsfeuer, Vernichtungsfeuer, Trommelfeuer ja Feuerwalze.)
- 271) Schwarte, emt, s 85 ja Anlage 3, s 564
- 272) Schwarte, emt, ss 69 - 81, s 69: "---. Doch bald zeigte sich, wie irrig diese Ansicht war; alle kriegführenden Staaten sind nach den Gesamtkriegserfahrungen zu der Überzeugung gekommen, dass auch in heutigen Kriegen der Kav. noch ein reiches Feld der Tätigkeit beschieden sei." Adaridi, emt, ss 142 - 147, s 143: "Ratsuväen osalle tulevat yhä edelleenkin jäämään sellaiset tehtävät kuin eteenmarssin suojaaminen, vihollisen selkäyhteyksien hätyyttäminen, tärkeiden kohteiden, esim joen- ylikulkupaikkojen hävittäminen jne."
- 273) Adaridi, emt, ss 59 - 60
Ahto, ensimmäisen maailmansodan taktillisia kokemuksia, emt, ss 5 - 6
Otavan Iso Tietosanakirja, emt, ss 1047 - 1048
- 274) Suomalainen Sotilaskäsikirja 4., emt, s 2
Ahto, ensimmäisen maailmansodan taktillisia kokemuksia, emt, s 2
- 275) Suomalainen Sotilaskäsikirja 4., emt, s 13
- 276) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, ss 80 - 81
Adaridi, emt, ss 36 - 37, tähystyspalloja käytettiin myös toisessa maailmansodassa
- 277) Adaridi, emt, ss 38 - 39
Schwarte, emt, s 568, Anlage 6 (viimeiset rakennettiin helmikuussa 1917), s 214
- 278) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, s 81
- 279) Emt, s 81
- 280) Emt, s 82
- 281) Emt, s 82
- 282) Emt, s 82
- 283) Suomalainen Sotilaskäsikirja 1., emt, ss 171 - 172, 172 - 174, 187 - 188 pataljoonan- ja rykmentin-komentajasta todetaan, että he "joutavat joukkojaan käskyillä" (ss 191 ja 196)
Suomalainen Sotilaskäsikirja 5., emt, ss 14 - 54

- 284) Ahto, Ensimmäisen maailmansodan taktillisia kokemuksia, emt, s 7
- 285) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5. osa, emt, ss 30 - 31
- 286) Katso kohdat 4 ja 5
- 287) Jalkaväen harjoitusohjesääntö, kansinimike: "Kyläläisten laulukirja" ei kustantajaa, ei painopaikkaa, ei painovuotta. Jalkaväen käsikirja, kansinimike "Mehiläisenhoito-opas", ei kustantajaa, ei painopaikkaa, ei painovuotta
- 288) Voima 1906, ei kustantajaa, Tampere 1917
Voima 1906, Gunnar Joutsenon Kirjapaino, Savonlinna 1917
Tarkasteltaessa kirjan sisältöä ja vertaillaessa sitä Saksan jalkaväen harjoitusohjesääntöön, emt, sekä Transfeldtin Dienstunterricht -kirjaan, päädytään tulokseen, että edellinen teos on ollut Voima 1906:n esikuva eikä suinkaan jälkimmäinen, kuten Suomalaista Sotilaskäsikirjaa koskeva konsepti T 20252/2 väittää. Myöskään seuraava väite ei pidä paikkaansa: Donner, Svedlin, Nurmio: Suomen Vapausseuta vuonna 1918 I - VIII, K J Gummerus, Jyväskylä 1922 - 1927, I osa ss 336 ja 340, mukaan Voima 1906:n esikuva olisi ollut Suomalaisen Sotilaskäsikirjan 1. osa. Sotilaskäsikirjan 1. osa valmistui kuitenkin vasta Voima 1906:n ilmestymisen jälkeen! Voima 1906 -teosta ilmoitettiin 11.9.1917 olevan valmiina 1200 suomenkielistä ja 300 ruotsinkielistä kappaletta. Kuisma taas ilmoitti 11.12.1917 Suomalaisen Sotilaskäsikirjan 1. osan olleen valmiina kolme viikkoa, muttei Saksan yleisesikunnan antaneen lupaa sen lähettämiseen.
- 289) Katso kohta 2
- 290) Suomalaista Sotilaskäsikirjaa koskeva konsepti T 20252/2
- 291) Suomalainen Sotilaskäsikirja 1. - 2. osa, Etelä-Savon kirjapaino Oy, Savonlinna
- 292) Suomalainen Sotilaskäsikirja I, Frenckellin kirjapaino-osakeyhtiö, Helsinki 1918
- 293) Suomalainen Sotilaskäsikirja II, Frenckellin kirjapaino-osakeyhtiö, Helsinki 1918
- 294) Suomalainen Sotilaskäsikirja III, Frenckellin kirjapaino-osakeyhtiö, Helsinki 1918
- 295) Suomalainen Sotilaskäsikirja IV, Lilius & Herzberg osakeyhtiö, Helsinki 1918
- 296) Suomalainen Sotilaskäsikirja V, K.F. Puromiehen kirjapaino Oy, Helsinki 1918

- 297) Suomalainen Sotilaskäsikirja VI (entinen 3. osa), Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1917
- 298) Suomalainen Sotilaskäsikirja VII, K.F. Puromiehen kirjapaino Oy, Helsinki 1918
- 299) Suomalainen Sotilaskäsikirja VIII (entinen 5. osa), Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1917
- 300) Faktori Raimo Winnarin haastattelu kirjapainotekniikasta
- 301) Suomalaista Sotilaskäsikirjaa koskeva konsepti T 20252/2. Päivämäärästä ei ole tietoa.
- 302) Suomen Vapausota I, emt, s 244
- 303) Kenraaliluutnantti A E Martolan haastattelu, kenraalimajuri U H Vainion haastattelu, kenraalimajuri V L R Valveen ja majuri Johan Nurmen haastattelu
- 304) Kenraaliluutnantti A E Martolan haastattelu
- 305) Lauerma, emt, s 889
- 306) Kenraaliluutnantti A E Martolan haastattelu
- 307) Nuoramo O, Hämeen Jääkäripataljoona Arvi A Karisto, Hämeenlinna 1974, ss 30 - 31
- 308) Majuri Johan Nurmen haastattelu
- 309) Katso lähdeluettelo
- 310) Sotaväen järjestyssääntö, Helsinki 1920
Ordningsstadga, Helsingfors 1920
- 311) Suomen yleisesikunnan virkaohjeet, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1919
- Määräykset suomalaisten ja ulkomaisten ritari- ja kunniamerkkien kantamisesta, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1920
- Bestämmelser för finska och utländska utmärkelseteckens bärande, (ei löytynyt), Helsingfors 1920
- 312) Ohjesääntö Suomen Valkoisen Ruusun Ritarimerkkiä varten, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1919
- 313) Ohjeita sotalaitokseen kuuluville tilintekijöille, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1920
- 314) Väliaikainen johtosääntö alemmille silmälläpito- viranomaisille, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1922

- 315) Kasarminhoito-ohjesääntö, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki
- 316) Garnisoonipalvelusohjesääntö, Otava, Helsinki 1919
 Garnisonstjänstereglement, Holger Schildt, Helsingfors 1920
 Sisäpalvelusohjesääntö, Otava, Helsinki 1921
 Varuskuntaohjesääntö, Otava, Helsinki 1927
 Ohjeita vartiopalvelukseen, K J Gummerus Oy, Jyväskylä 1918
 Vertaa edellä mainittuja teoksia Suomalaisen Sotilaskäsikirjan (Helsinki) I osaan
- 317) Ampumaohjesääntö, Otava, Helsinki 1923
 (Vertaa esimerkiksi Ampumaohjesääntö sivut 24, 9 ja 29 ja Sotilaskäsikirja III, Helsinki; 33, 19 ja 21)
 Kivääriä 91 käsitteli ohjesääntö: Kivääri 91, rakenne, käsittely ja hoito, Otava, Helsinki 1920
- 318) Pistoolit 23 ja 19, rakenne, hoito ja käsittely, Otava, Helsinki 1925
- 319) Suomalainen Sotilaskäsikirja 2. (Berlin), emt, ss 94 - 97
 Suomalainen Sotilaskäsikirja I (Helsinki), emt, ss 95 - 99
- 320) Konekivääri 09, rakenne, hoito ja käsittely, Otava, Helsinki 1923
 Maskingeväret 09, Dess konstruktion, skötsel och vård, Holger Schildt, Helsingfors 1925
 K.K:n 09 ja siihen kuuluvan kaluston sekä kivääri 91 tarkastusohjeet, Otava, Helsinki 1927
- 321) Suomalainen Sotilaskäsikirja 2. (Berlin), emt, ss 39 - 47
 Suomalainen Sotilaskäsikirja IV (Helsinki), emt, ss 46 - 55
- 322) Kevyt konekivääri, Otava, Helsinki 1923
 Pikakivääri 20, rakenne, käsittely ja ampuminen, Otava, Helsinki 1922 (1924)
- 323) Harjoitus ohjeita, Kirjapaino Ilmarinen, Sortavalan kirjapaino, Wiipuri 1918, Sortavala 1918
 Harjoitukset suljetussa järjestyksessä Tryckeri och Tidningsaktiebolag, Kaskö 1917
 Ohjesääntö suljettua ja avointa järjestystä varten, Zilliacus'en kirjapaino, Viipuri 1922
 Esikuvana on tietysti voinut olla myös Suomalainen Sotilaskäsikirja 1. (Berlin), emt,

- 324) Värvättyjen pataljoonien opetus 1. viikko,
F.W. Unggrens boktryckeri, Vaasa 1918
Värvade bataljonens utbildning 1. veckan,
F.W. Unggrens boktryckeri, Vasa 1918
- 325) Vapaajoukkojen ohjesääntö, kirjapaino-osakeyhtiö
Sana, Helsinki 1918
Reglemente för friskaror, ei painopaikkaa,
ei painatusvuotta
- 326) Kenttäpalvelusohjesääntö, Otava, Helsinki 1920
Fälttjänstereglemente, Holger Schildt,
Helsingfors 1920
- 327) Jalkaväen harjoitusohjesääntö I, muodollinen
harjoitus, ehdotus, Otava, Helsinki 1922
- 328) Jalkaväen harjoitusohjesääntö I, muodollinen
harjoitus, Helsinki 1925
- 329) Ehdotus polkupyöräjoukkojen ohjesäännöksi,
Zilliacus'en kirjapaino, Viipuri 1922
- 330) Polkupyöräjoukkojen harjoitusohjesääntö I, muodol-
linen harjoitus, Otava, Helsinki 1928
- 331) Pistintaisteluohjesääntö, ehdotus, Otava,
Helsinki 1922
- 332) Konekivääriharjoitusohjesääntö, I muodollinen
harjoitus, ehdotus, II taisteluehdotus, Otava,
Helsinki 1924 - 1925
Vertaa Sotilaskäsikirja (Helsinki) IV osa ja Berlin
5. osa (sisällysluettelo)
- 333) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5. (Berlin), emt,
ss 422 - 451
- 334) Jalkaväkitykkiharjoitusohjesääntö, I muodollinen
harjoitus, II taistelu, ehdotus, Otava, Helsinki
1925 - 1926
- 335) Käsikranaatit ja kiväärikranaatit, Otava,
Helsinki 1926
- 336) Ohjeita keveiden hyökkäysvaunujen käytössä ja
ohjauksessa, salainen, Valtioneuvoston kirjapaino,
Helsinki 1919

Hyökkäysvaunuharjoitusohjesääntö I - II, ehdotus,
Otava, Helsinki 1927
- 337) Sarlin Unio: Vesistöjen ylimeno, Otava, Helsinki 1924
- 338) Suomalainen Sotilaskäsikirja 1. (Berlin), emt,
ss 293 - 297
Suomalainen Sotilaskäsikirja II (Helsinki), emt,
ss 158 - 162

- 339) Kaasutaistelut, Kirjapaino Oy Taito, Helsinki 1924
Kaasunsuojeluohjesääntö, Otava, Helsinki 1927
- 340) Suomalainen Sotilaskäsikirja 3. (Berlin), emt, s 210
Suomalainen Sotilaskäsikirja 5. (Berlin), emt, s 82
Ahto: Ensimmäisen maailmansodan taktillisia kokemuksia, emt, s 7
- 341) Katso kohta 121
- 342) Ampumaohjesäännöt tykistön patteristolle, raskaan tykistön patteristolle, keveille kenttätykeille, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1919
- 343) Opastus kenttätykistön valmistamiseen ammuntaa varten, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1920
- 344) Raskas tykistö, koulutusohjesääntö valjastamattomalla tykillä harjoittelua varten, 15 cm japanilainen haubitsi, Karjalan kirjapaino, Viipuri 1919
- Käyttöohje 7,5 cm:n vuoristotykyille L/14, Kansalliskirjapaino, Lappeenranta 1918
- Luettelo 10 cm (42 linj) teräskanuunan M/77, korkean linnoitus- ja piirityslavetin M/77 ja alustan täydellisistä varaosista sekä tarpeista, taisteluvälineosasto, Helsinki 1920
- (Seitsemänkymmenenkuuden) 76 mm:n kenttätykki M/02 (ei löytynyt), Helsinki 1920
- 76 mm:n kenttätykki M/02, osien nimet, ei painopaikkaa, Helsinki 1919
- Kenttätykki (76 mm) M/02 osien kuvat ja nimet, varaosat 3" kenttätykkiin. Vuoden 1902 malli, taisteluvälineosasto, Helsinki 1919
- 345) Kenttätykistön koulutusohjesääntö, K.F. Puromiehen Kirjapaino Oy, Helsinki 1924
Vertaa Sotilaskäsikirja 3. (Berlin); ss 1 - 110
- 346) Kenttätykistön koulutusohjelma, Kirjapaino Oy Taito, Helsinki 1924
- 347) Kenttätykistön ampumaohjesääntö, K.F. Puromiehen kirjapaino Oy, Helsinki 1924
- 348) Emt, ss 92 - 115
- 349) Emt, s 138
- 350) Emt, ss 167 - 178
Alajoki Matti, Tykistönkernaali Vilho Petter Nenonen, Otava, Keuruu 1975, s 160. Kyseinen ohjesääntö oli tehty jääkärimajuri J F Lundqvistin aloitteesta ja käännetty vastaavasta ranskankielisestä ohjesäännöstä.

- 351) Johtosääntö tykistöammuntaa varten lentotähystäjän avulla, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1920
- Ohjeita tykistön radiopalveluksen järjestämiseksi, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1927 (sähkötyö)
- Äänimittauslaitteet sekä niiden käyttöohjeet (ei löytynyt), Helsinki 1927
- 352) Ampumaohjesäännöt yksinäisille rannikkopattereille, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1919
- 10-tuumainen 45 kaliberin pituinen rannikkotykki, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1920
- 6-tuumainen rannikkopikatykki Cannet, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1919
- Rannikkotykistön koulutusohjelma, moniste (ei löytynyt), Helsinki 1924
- 353) Alajoki, emt, ss 155 - 201
- 354) Väliaikainen etappipalvelusohjesääntö, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1920
- Vertaa sotilaskäsikirja 5. (Berlin), ss 358 - 421
- 355) Armeijan sairaankantajakunnan opetusohjelma, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1919
- 356) Neuvoja paarinkantajille, heitä koskeva ohjesääntö ja ohjeita paarinkantajiksi aikoville sotajoukoissa, suomennos, Hufvudstadsbladetin uusi kirjapaino, Helsinki 1896, vertaa esim s 105 ja Armeijan sairaankantajakunnan opetusohjelma, emt, s 53
- 357) Armeijan sairaankantajakunnan opetusohjelma, emt, s. 19, Sotilaskäsikirja 5. (Berlin), ss 257 - 280
- 358) Sairaankanto-oppi, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1922
- 359) Lääkintäpalvelusohjesääntö, I - II, Sotaministeriön kirjapaino, Helsinki 1920 (1921, 1925)
- 360) Kenttälääkintäpalvelusohjesääntö, Otava, Helsinki 1924
- 361) Lääkintäaliupseerin oppikirja (ei löytynyt), Helsinki 1922
- Lärobok för sanitetsunderofficerar (ei löytynyt), Helsingfors 1926
- 362) Valjastetun lääkintäkomppanian harjoitusohjesääntö, Kirjapaino Oy Taito, Helsinki 1924

- 363) Eläinlääkintäpalvelusohjesääntö, Kirjapaino Oy
Taito, Helsinki 1921
- 364) Joukko-osaston lääkinävarusteet, Valtioneuvoston
kirjapaino, Helsinki 1919
Lääkintäkirstu I, Weilin & GÖös, Helsinki 1922
Lääkintäkomppanian apteekkivarustus, Lindbergin
kirjapaino-osaakeyhtiö, Helsinki 1924
- 365) Sotilaskeittokirja, Valtioneuvoston kirjapaino,
Helsinki 1919
Soldat-kokbok, boktryckeri Taito, Helsingfors 1923
Bruksanvisning, för tyska fältkök (ei löytynyt),
Helsingfors 1920
Saksalaisen kenttäkeittiön käyttöohje,
Oy Nordblad & Pettersson A.B., Helsinki 1924
- 366) Ohjesääntö sotaväen ja sotaväentavaran kuljetuksista
rautateitse, Valtioneuvoston kirjapaino,
Helsinki 1922
Reglemente für militär- och godstransporter på
järnväg, Statsrådets tryckeri, Helsingfors 1922
- 367) Kuormastovälineiden hoito- ja käyttöohjeet,
Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1920
Väliaikaiset ohjeet tienviitoitusta, liikennöintiä
ja ajoneuvojen korjausta varten (ei löytynyt),
Helsinki 1924
- 368) Kotipalvelusohjesääntö ratsastaville aselajeille,
Helsingin Sentraalikirjapaino, Helsinki 1919
- 369) Ohjesääntö ratsuväen kotipalveluksesta, suomennos,
Tilgmannin kirja- ja kivipaino, Helsinki 1899
- 370) Sotilaskäsikirja 1. (Berlin), ss 297 - 321
- 371) Ratsastusohjesääntö, (ei löytynyt), Helsinki 1922
- 372) Sotilaskäsikirja 1. (Berlin), ss 92 - 107
- 373) Voimisteluohjesääntö, (ei löytynyt), Helsinki 1920
Gymnastikreglemente, Holger Schildt,
Helsingfors 1921
- 374) Urheiluohjesääntö, Otava, Helsinki 1924
- 375) Armeijan puhelinalvelusohjesääntö, Valtioneuvoston
kirjapaino, Helsinki 1919

Puhelinalvelusohjesääntö, Otava, Helsinki 1921

Puhelinalvelusohjesääntö II, Otava, Helsinki 1924

Radioliikenneohjesääntö, Ehdotus, Otava, Helsinki
1926

- 376) Ohjesääntö Suomen Suojeluskunnille, Suomen Senaatin kirjapaino, Helsinki 1918
- 377) Asetus suojeluskunnista ja ohjesääntö Suomen suojeluskunnille, Kuopion Uusi kirjapaino, Kuopio 1919
- 378) Administrativinstruktion för skyddskårerna, Weilin & Göös, Helsingfors 1920 (1922, 1925)
 Suojeluskuntain hallinto-ohjesääntö, (ei löytynyt), Helsinki 1926
 Esikuntatyötä koskevia määräyksiä, Oy Gutenberg, Helsinki 1924
 Föreskrifter angående stabsarbete, (ei löytynyt), Helsingfors 1924
 Överbefälhavarens för skyddskårerna bestämmelser angående skyddskårorganisationen uniformsbeklädnad, (ei löytynyt), Helsingfors 1925
 Överbefälhavarens för skyddskårerna order angående skyddskårorganisationens uniformer, Weilin & Göös, Helsingfors 1922
 Suojeluskuntain ylipäällikön määräys suojeluskuntajärjestön virkapuvuista, (ei löytynyt), Helsinki 1921
- 379) Aseenhoito-ohjeet suojeluskuntajärjestölle, A Karell'in kirjapaino, Helsinki 1929
- 380) Ampumakirja I - II, Tilgmannin kirjapaino, Helsinki 1925 (1928)
- 381) Patruunanlataus-ohjeita suojeluskuntia varten, Uuden Auran kirjapaino, Turku 1923
 Suomen suojeluskuntien ampumamestaruuskilpailujen säännöt, Helsinki 1920
 Korven-Korpinen, P: A-luokan vaatimukset, Sk-miehen taskukirja, (ei löytynyt), Turku 1923
 Instruktion i vapenvård för skyddskårorganisationen Tilgmans stentryckeri, Helsingfors 1927
- 382) Harjoituskirja, Sortavalan kirjapaino, Kirjapaino Ilmarinen, K.J. Gummerus, Sortavala, Viipuri, Jyväskylä 1918
- 383) Suojeluskuntain käsikirja, I osa, Sotilaallinen kasvatus, Valtioneuvoston kirjapaino, Helsinki 1919, II osa, kenttäpalvelus ja käskynantotaito, Suomal. kirjall. seuran kirjapaino Oy, Helsinki 1921
 Handbok för skyddskårerna I, Den militäriska utbildningen, Finska litteratursällskapet's tryckeri, Helsingfors 1919
- 384) Suojeluskuntain käsikirja I, emt, ss 117 - 123

- 385) Sigell, Niilo V: Suojeluskuntamiehen oppi- ja käsikirja I, Sodat, sotalaitokset, suojeluskuntajärjestö, K.J. Gummerus, Jyväskylä 1920, II Jalkaväen taktillinen koulutus, K.J. Gummerus, Jyväskylä 1922
- 386) Suojeluskuntain jalkaväen koulutusohjesääntö, (ei löytynyt), Kouvola 1921 (1923)
Suojeluskuntajärjestön koulutusohje, Kouvolan kirja- ja kivipaino, Kouvola 1925
Utbildningsreglemente för Infanteriet, Del I, formell utbildning, (ei löytynyt), Helsingfors 1929
- 387) Jästerberg, A: Infanteritaktik för skyddskårsunderbefäl och manskap, Weilin & Göös, Helsingfors 1921
Jästerberg, A: Jalkaväen taktiikka, Suojeluskunta - alipäällystölle ja miehistölle, (ei löytynyt), Helsinki 1921
- 388) Jalkaväki suksilla, (ei löytynyt), Helsinki 1922
- 389) Suomalainen Sotilaskäsikirja 1. (Berlin), emt, ss 321 - 330
- 390) Heiniö, Sulo: Suojeluskuntalaisen taskukirja, Ohjeita ja tietoja palveluksessa oleville, Arvi A. Karisto, Hämeenlinna 1919
- 391) Ohjeita suojeluskuntalaisen pioneerikoulutusta varten, Sana, Helsinki 1923
Handledning för skyddskåristens pioniärutbildning, Sana, Helsingfors 1923
- 392) Fältartilleri exercisreglemente I - II, moniste, Helsingfors 1925
- 393) Radioliikenneohjesääntö, ei kustantajaa, Kouvola 1924
- 394) Paul von Gerich: Päättä ja toimi, Otava, Helsinki 1923
Katso takakantta, siinä on luettelo ilmestyneistä kirjoista
- 395) Gerich, Paul von: Taktiikan oppikirja I, Upseerin käsikirjasto I, Otava, Helsinki 1919
- 396) Gerich, Paul von: Taktiikan oppikirja I, Upseerin käsikirjasto I, Otava, Helsinki 1922
- 397) Suomalainen Sotilaskäsikirja 5. (Berlin), emt, ss 475 - 544
- 398) Huuri, A: Pioneeriooppi I, Kenttälainnoitukset, Otava, Helsinki 1921

- 399) Sotilasaikakauslehti, vuosien 1919 -1927 numerot
Suomen Sotilas, vuosien 1919 - 1927 numerot
Hakkapeliitta, vuoden 1926 numerot
Hakku, vuoden 1925 numerot
- 400) Suomen Sotilasaikakauslehti 1922, emt, ss 212 - 221
- 401) Huuskonen, Aarne: Kuninkaallinen Savon Jääkäri-
rykmentti vuosina 1770 - 1810, Yleisesikunnan
Sotahistoriallisen toimiston julkaisuja II, 1.
Otava, Helsinki, 1927, ss 222 - 223
- 402) Katso kohta 2
- 403) Saarinen, Eero-Eetu: Ensimmäiset asevelvolliset
reservimiehet, Lammin, Urjalan, Oriveden ja
Saarijärven rservikomppaniat 1883 - 1899,
Hata Oy, Helsinki 1967, s 215
- 404) Majuri K Vuorikarin haastattelu
Hakulinen, Lauri: Suomen kielen rakenne ja kehitys,
neljäs, korjattu ja lisätty painos, Otava,
Keuruu 1979
ss 370 - 373 ruotsalaisperäisiä sanoja: kuula,
reppu, vaakuna
ss 374 - 375 saksalaisperäisiä sanoja: aateli,
eversti, huovi, kivääri, ladata, luoti, marsalkka,
marski, nalli, peitsi, ruuti, tykki, vanki,
vänrikki, vääpeli
ss 375 - 377 latinalais- ja kreikkalaisperäisiä
sanoja: kenraali, kranaatti, majuri, rykmentti,
siviili, univormu, upseeri
ss 377 - 378 ranskalaisperäisiä sanoja: haarniska,
insinööri, kaarti, kaluuna, kapteeni, kasarmi,
kersantti, kornetti, korpraali, luutnantti, marssi,
marssia, pataljoona, pommi, rakuuna, santarmi
s 378 italialaisperäisiä sanoja: kanuuna, panssari,
partio, pistooli, raketti
s 378 espanjalaisperäisiä sanoja: paraati, parakki
s 388 englantilaisperäisiä sanoja: jaala, kutteri,
kuunari
s 379 arabialaisperäisiä sanoja: amiraali, kaapeli,
makasiini
s 379 turkkilaisperäisiä sanoja: kasakka
- 405) Hakulinen, emt, ss 451 - 453, Lönnrot: asemies,
päävartio, yksikkö, Krohn: tähtäin (maj Vuorikarin
haastattelu)
- 406) Vertaa sotilaskäsikirjan ja Saksan jalkaväen
harjoitusohjesäännön (suomennos) sanastoa
1800-luvun lopun venäjän kielestä suomen kieleen
käännettyjen ohjesääntöjen sanastoon.
Katso kohta 2

- 407) Saksan jalkaväen harjoitusohjesääntö, emt,
ss 12, 23, 28 ja 29
- 408) Hiltunen, emt, s 51
- 409) Emt, s 51
- 410) Kenraalimajuri V Valveen haastattelu. Sotilaskäsi-
kirjassa käytetään kuitenkin sanoja "luonto",
"maisema-alue" (sotilaskäsikirja 3., emt, s 113) ja
"seutu" (sotilaskäsikirja 4., emt, s 60). Hakulisen
mukaan sana "maasto" loi prof J J Mikkola vuonna
1918 tai 1919 (Hakulinen, emt, s 181)
- 411) Suomen Jääkärit II, emt, ss 992 - 993
- 412) Hiltunen, emt, s 52
Kenraalimajuri V Valveen ja majuri Johan Nurmen
haastattelut
- 413) Saarinen, emt, ss 165 ja 188
Katso kohta 2, katso kirjojen sisällysluettelo
- 414) Exerzier-Reglement für die Infanterie, emt,
katso sisällysluettelo
Saksan jalkaväen harjoitusohjesääntö, emt,
sisällysluettelo
Suomalainen Sotilaskäsikirja 1. (Berlin), emt,
II (Helsinki), emt, katso sisällysluettelot
- 415) Ohjesääntö ampumisharjoituksista, II osa, emt,
(suomennos, selitys 3:n linjan kivääristä vuoden
1891 mallia)
- 416) Kivääri 91 rakenne, käsittely ja hoito, emt
- 417) Suomalainen Sotilaskäsikirja 1. (Berlin), emt,
ss 108 - 123
- 418) Huhta, P: Ryhmänjohtaja, Otava, Helsinki 1942,
ss 163 - 167
Jalkaväen taisteluohjesääntö V osa (JvO V),
kivääri- ja konekivääriryhmän taistelu,
Oy Vapauden kirjapaino, Mikkeli 1958, ss 18 - 32
Jalkaväen taisteluohjesääntö III osa (JvO III),
(Ryhmän ja joukkueen taistelu), kirjapaino
Oy Savo, Kuopio 1974, ss 56 - 64
- 419) Hakulinen, emt, s 472
- 420) Suomalainen Sotilaskäsikirja 1. (Berlin), emt,
ss 130, 132, 133, 137 ja 140
- 421) Suomalainen Sotilaskäsikirja 3. (Berlin), emt,
ss 141 ja 193

L Ä H D E L U E T T E L O

1 ASIAKIRJALÄHTEET

1.1 Julkaisemattomat lähteet

1.1.1 Sota-arkisto (SA), Helsinki

Jernströmin paperit 2	PK 510:1
Jernströmin paperit 5	PK 510:1
Jernströmin paperit 7	PK 510:2
Jernströmin paperit 8	PK 510:2

Erkki Hannulan kokoelmat	PK 1348/3
Erkki Hannulan kokoelmat	PK 1348/4
Jäljennös Bertil Pauligin päiväkirjasta	PK 1365/4
Jäljennös Erkki Hannulan päiväkirjasta	PK 1365/6

Suomalaista sotilaskäsikirjaa koskeva konsepti	T 20252/2
---	-----------

Kriegstagebuch des Königl. Preuss. Jäger-Bataillions Nr. 27 30. Mai 1916 - 14. Februar 1918	Jääkäriarkisto 1
---	------------------

Kriegstagebuch des Jäger-Bataillions Nr. 27, III Teil vom 16.5.1916 - 17.12.1917, IV Teil vom 1.10.1917 - 14.2.1918	Jääkäriarkisto 1
---	------------------

2 JULKAISEMATTOMAT TUTKIMUKSET

Ahto, Sampo
Ensimmäisen maailmansodan taktillisia
kokemuksia
Luentomoniste
Taistelukoulu
Tuusula 25.9.1973

Ahto, Sampo
Vapaussodan taktillisia kokemuksia
Luentomoniste
Taistelukoulu
Tuusula 12.9.1973

3 KIRJALLISUUS

Adaridi, K
Konekiväärin taktillinen käyttö
Otava
Helsinki 1925

Adaridi, K
Maailmansodan opetukset
Otava
Helsinki 1922

Administrativinstruktion för skyddskårerna
Weilin & Göös
Helsingfors 1922

Ahoniemi, R
Aliupseeriluentoja
Otava
Helsinki 1923

Alajoki, Matti
Tykistönkenraali Vilho Petter Nenonen
Otava
Keuruu 1975

Ammusten käsittely ja hoito
(Taisteluvälineosasto T.L.)
Valtioneuvoston kirjapaino
Helsinki 1919

Ampumakirja I ja II osa (Suojeluskuntain
yleisesikunnan julkaisuja)
Tilgmannin kirjapaino
Helsinki 1925

Ampumaohjesääntö (A.O)
Otava
Helsinki 1923

Ampumasäännöt
tykistön patteristolle
yksinäiselle rannikkopatteristolle
kevyille kenttätykeille
Valtioneuvoston kirjapaino
Helsinki 1919

Anhang zum Exerzier-Reglement
für die Feldartillerie
vom 15.Mai 1919
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1913

Anhang II zur Militär-Veterinärordnung
Seuchenvorschrift, Entwurf
München 1907
Ei kustantajaa

Anlage kleiner Angriffsunternehmungen
 bei Gruppe Vailly (XI Korps)
 im Mai/Juni 1917
 Geheim., nicht in die vordere
 Linie nehmen
 Herausgegeben im Auftrage des
 Chefs des Generalstabes des Feldheeres
 Ei kustantajaa
 Ei ilmestymispaikkaa

Anleitung für Kompagnieführer
 Entwurf
 Gedruckt in der Reichsdruckerei
 Berlin 1917

Armeijan puhelinpalvelusohjesääntö I
 Palvelus ja kenttäjohtojen rakentaminen
 Valtioneuvoston kirjapaino
 Helsinki 1919

Armeijan sairaankantajakunnan opetusohjelma
 Valtioneuvoston kirjapaino
 Helsinki 1919

Aseenhoito-ohjeet suojeluskuntajärjestölle
 (Suojeluskuntain yleisesikunnan julkaisuja)
 A Karell'in kirjapaino
 Helsinki 1924

Asetus suojeluskunnista ja ohjesääntö Suomen
 suojeluskunnille
 Osakeyhtiö Kuopion Uusi Kirjapaino
 Kuopio 1919

Ausbildungsgang für das Gewehrfechten
 und den Nahkampf
 Gedruckt in der Reichsdruckerei
 Berlin
 Ei ilmestymisaikaa

Ausbildungsvorschrift für die Feldartillerie
 Heft 3: Schiessausbildung
 Entwurf
 Ernst Siegfried Mittler und Sohn
 Berlin 1917

Auszug aus dem Exerzier-Reglement für die Infanterie
 Für Offiziere und Unteroffiziere, Vierte Auflage
 Militärverlag von Cuckschwerdt & Co
 Berlin

Behelfsbrücken-Vorschrift
 Verlag von A Bath
 Berlin 1907

Berlin, von

Handbuch der Waffenlehre
für Offiziere aller Waffen zum
Selbstunterricht
besonders zur Vorbereitung für die
Kriegsakademie
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1904

Beute-Maschinengewehre
Gedruckt in der Reichsdruckerei
Berlin 1916

Blom, Pehr M

Kuularuisku, sen rakenne, toiminta ja hoito
(suomentanut Einar Wichmann)
Huvudstadsbladetin uusi kirjapaino
Helsinki 1919

Blume, Wilhelm von

Strategie,
Ihre Aufgaben und Mittel
Dritte, erweiterte und umgearbeitete
Auflage "der Strategie eine Studie"
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1912

Brunn, von

Beiträge zum Kriegsgewerbe
Ausbildung, Besichtigung und
Verwendung der Hauptwaffe
auf dem Exerzierplatz und im
Gelände
Kompagnie
Verlag der Liebelschen Buchhandlung
Berlin 1905

Brunn, von

Die Ausbildung der Infanterie
im Schiessen
Fünfte Auflage
Verlag der Liebelschen Buchhandlung
Berlin 1894

Ehdotus polkupyöräjoukkojen ohjesäännöksi
Zilliacus'en kirjapaino
Viipuri 1922

Eläinlääkintäpalvelusohjesääntö (E.O.I)
Kirjapaino Oy Taito
Helsinki 1921

Esikuntatyötä koskevia määräyksiä
(Suojeluskuntain yleisesikunnan julkaisuja)
O.Y. Gutenberg A.B.
Helsinki 1924

Etappipalvelusohjesääntö, salainen
Valtioneuvoston kirjapaino
Helsinki 1920

Etappenreglemente (E.R.)
Statsrådets tryckeri
Helsingfors 1922

Exerzier-Reglement und die Schiessvorschrift
für die Infanterie
Für Mannschaften bestimmt
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Sonderabdruck
Berlin 1894

Exerzier-Reglement
für die Feldartillerie
München 1907
Ei kustantajaa
Ei ilmestymispaikkaa
Ei ilmestymisvuotta

Exercisreglemente för infanteriet
Tilgmanns bok- och stentryckeri
Helsingfors 1901

Exercisreglemente för infanteriet
Tilgmanns bok- och stentryckeri
Helsingfors 1897

Exercisreglemente för infanteriet och
instruktion för ett kompani och en
bataljons operationer i strid
G.W. Edlunds förlag
Helsingfors 1885

Feldbefestigungsvorschrift
vom 28. Juni 1906
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1906

Felddienst-Ordnung
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1908 (1914)

Felddienst-Ordnung
München 1887
Ei kustantajaa

Das Feldhaubitze-Gerät 98/09
Mit Genehmigung des Königlichen
Kriegsministeriums
Militär-Verlag
Berlin 1913

Feld-Pionierdienst aller Waffen
Entwurf
Ei kustantajaa
München 1912

Francois, v.

Feldverpflegungsdienst bei den
höheren Kommandobehörden
Erster und zweiter Teil
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1906

Freyfay-Loringhoven, von

Das Exerzier-Reglement
für die Infanterie vom 29. Mai 1906
Kriegsgeschichtlich erläutert
2. Auflage
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1906

Fälttjänstreglemente (F.R.)

Holger Schildt
Helsingfors 1920

Garnisondienst-Vorschrift

Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1902 (1917)

Garnisonipalvelusohjesääntö

Otava
Helsinki 1919

Garnisonstjänstreglemente (G.R.)

Holger Schildt
Helsingfors 1920

Gerich, Paul von

Ampumakirja
Upseerin käsikirjasto III
Otava
Helsinki 1919

Gerich, Paul von

Ampumaoppi
Otava
Helsinki 1919

Gerich, Paul von

Komppanian taistelukoulutus I
Upseerin käsikirjasto VIII
Otava
Helsinki 1920

Gerich, Paul von

Komppanian taistelukoulutus II
Upseerin käsikirjasto IX
Otava
Helsinki 1921

Gerich, Paul von
Komppanian taistelukoulutus III
Upseerin käsikirjasto XIII
Otava
Helsinki 1921

Gerich, Paul von
Konekivääriammunta
Upseerin käsikirjasto V
Otava
Helsinki 1920

Gerich, Paul von
Maastontiedustelu
Upseerin käsikirjasto XX
Otava
Helsinki 1923

Gerich, Paul von
Päätä ja toimi
Upseerin käsikirjasto XXII
Otava
Helsinki 1923

Gerich, Paul von
Taktiikan oppikirja I
Upseerin käsikirjasto I
Otava
Helsinki 1919

Gerich, Paul von
Taktiikan oppikirja I
Upseerin käsikirjasto I
Otava
Helsinki 1922

Gerich, Paul von
Taktiikan oppikirja II
Upseerin käsikirjasto II
Otava
Helsinki 1922

Gerich, Paul von
Tulen vaikutus
Otava
Helsinki 1921

Gerich, Paul von
Valmistava ampumakoulutus
Upseerin käsikirjasto XIV
Otava
Helsinki 1921

Gerich, Paul von
Yöharjoituksia
Otava
Helsinki 1921

Geschichte der Kriegskunst
 2. Auflage
 Militärverlag der Deutschen Demokratischen
 Republik
 Berlin 1978

Gewinna, Carl von
 Kommandobuch
 Exerzierreglement für die Infanterie
 12. Auflage
 Mars-Verlag
 Berlin 1916

Granatenwerfer
 Geheim!
 Anleitung nicht in vorderste Linie mitnehmen
 Ei kustantajaa
 Ei ilmestymispaikkaa
 Ei ilmestymisvuotta

Grimberg, Carl
 Kansojen historia
 Osa 22, nykyaika
 Werner Söderström
 Porvoo 1959

Gymnastikreglemente
 Holger Schildt
 Helsingfors 1921

Hagen, von
 Keskustelua taktiikasta kolmena iltana
 Otava
 Helsinki 1919

Hagen, von
 Sotaharjoituksia Helsingin ympäristöllä
 Otava
 Helsinki 1919

Hagen, von
 Taistelutehtäviä
 Otava
 Helsinki 1919

Handbok för skyddskårerna I, den
 militäriska utbildningen
 Finska litteratursällskapets tryckeri
 Helsingfors 1919

Handbuch für die Militärrechtspflege
 Neuarbeitung 1914
 Buchdruckerei und Verlagsanstalt
 Carl Becker
 München 1914

Handledning för utbildandet av
 sjukbäraremanusk. vid armen. 2 uppl
 Utg. av försvarsministeriets sanitätsdepartement
 Statsrådets tryckeri
 Helsingfors 1922

Handledning för skyddskåristens
 pioniärutbildning
 Boktryckeri aktiebolaget Sana
 Helsingfors 1923

Hakulinen, Lauri
 Suomen kielen rakenne ja kehitys
 Neljäs, korjattu ja lisätty painos
 Otava
 Keuruu 1979

Hanell, E
 Hävitystyöt
 Otava
 Helsinki 1923

Hannula, E
 Sotilaallinen kurinpitoprosessi
 Werner Söderström
 Rauma 1927

Hannula, J O
 Maailmansodan historia
 Ensimmäinen osa, sotavuodet 1914 ja 1915
 Otava
 Helsinki 1935

Hannula, J O
 Maailmansodan historia
 Toinen osa, sotavuodet 1914, 1917 ja 1918
 Otava
 Helsinki 1936

Hannula, J O
 Suomen vapaussodan historia
 Werner Söderström
 Porvoo 1933

Harjoitukset suljetussa järjestyksessä
 Tryckeri och tidningsaktiebolag
 Kaskö 1917

Harjoituskirja
 Sortavalan Kirjapaino Oy
 Kirjapaino Ilmarinen
 K.J. Gummerus O.Y.
 Sortavala 1918
 Viipuri 1918
 Jyväskylä 1918

Harjoitus ohjeita, laatinut jääkäripataljoona
 Kirjapaino Ilmarinen
 Sortavalan kirjapaino O.Y.
 Wiipuri 1918
 Sortavala 1918

Heiniö, Sulo
 Suojeluskuntalaisen taskukirja
 Ohjeita ja tietoja palveluksessa oleville
 Arvi A. Karisto
 Hämeenlinna 1919

Huhtala, P
 Ryhmänjohtaja, aliupseerin oppikirja
 Kuudes painos
 Otava
 Helsinki 1942

Huuri, A
 Pioneerioppi I
 Kenttälinnoitukset
 Otava
 Helsinki 1921

Huuskonen, Aarne
 Kuninkaallinen Savon jääkärirykmentti
 vuosina 1770 - 1810
 Otava
 Helsinki 1927

Hämäläinen, Simo
 Suomalainen sotilasslangi
 Ensimmäinen osa, sanasto
 Suomalaisen Kirjallisuuden Seura
 Turun sanomalehti ja kirjapaino osakeyhtiö
 Turku 1963

Ihmiskunnan ajantieto
 Maailmantapahtumat vuosiluvuttain
 n 600 000 eKr. - 1939 jKr.
 Werner Söderström
 Porvoo 1965

Ilmavoimat 1918 - 1978
 Pohjois-Karjalan kirjapaino Oy
 Joensuu 1978

Immanuel, Friedrich
 Erfahrungen und Lehren des russisch-
 japanischen Krieges
 1904/1905
 für Heer und Truppenführung
 Militärverlag der Liebelschen
 Buchhandlung
 Berlin 1906

Immanuel, Friedrich

Die deutsche Felddienst-Ordnung
vom 22. März 1908
Kriegsgeschichtlich erläutert
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1910

Immanuel, Friedrich

Handbuch der Taktik
Erster Teil
Kriegsgliederung, Befehle, Aufklärungen,
Märsche, Taktik der einzelnen Waffen
2. Auflage
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1910

Immanuel, Friedrich

Handbuch der Taktik
Zweiter Teil
2. Auflage
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1910

Immanuel, Friedrich

Kriegsgeschichtliche Beispiele
zur Taktik der neuesten Zeit 1870 - 1913
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1914

Immanuel, Friedrich

Taktische Aufgaben für Übungen
und Kriegsspiele im Verbänden aller Art
bis zum Armeekorps einschliesslich
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1914

Instruction i vapenvård för skyddskårsorganisationen
A.B. F. Tilgmann O.Y.
Helsingfors 1927

Jalkaväen harjoitusohjesääntö (J.H.O.)
I Muodollinen harjoitus
Ehdotus
Otava
Helsinki 1922

Jalkaväen harjoitusohjesääntö (J.H.O.)
I Muodollinen harjoitus
Otava
Helsinki 1925

Jalkaväen käsikirja
Ei kustantajaa
Ei ilmestymispaikkaa
Ei ilmestymisvuotta

Jalkaväen käsikirja
 Kansinimike: Mehiläisenhoito-opas
 Ei kustantajaa
 Ei ilmestymispaikkaa
 Ei ilmestymisvuotta

Jalkaväen rintamapalveluksen ohjesääntö suomennos
 Tilgmannin kirja- ja kivipaino
 Helsinki 1901

Jalkaväen taisteluohjesääntö V osa (JvO V)
 kivääri- ja konekivääriryhmän taistelu
 Oy Vapauden kirjapaino
 Mikkeli 1958

Jalkaväen taisteluohjesääntö III osa (JvO III)
 (Ryhmän ja joukkueen taistelu)
 Kirjapaino Oy Savo
 Kuopio 1974

Jalkaväen rintamapalveluksen ohjesääntö
 Tilgmannin kirja- ja kivipaino
 Helsinki 1901

Jalkaväkitykkiharjoitusohjesääntö (J.T.H.O.)
 I Muodollinen harjoitusehdotus
 II Taistelu, ehdotus
 Otava
 1925 (1926)

Johtosääntö kenttäpalveluksesta, suomennos
 Tilgmannin kirja- ja kivipaino
 Helsinki 1900

Johtosääntö tykistöammuntaa varten lentotähystäjän
 avulla
 Valtioneuvoston kirjapaino
 Helsinki 1920

Joukkojen johdossa esiintyvät käsitteet ja
 niiden määritelmät
 I Ehdotus
 Otava
 Helsinki 1920

Jägerbataljon 27
 En historik, i ord och bild
 Söderström & Co
 Helsingfors 1919

Jästerberg, A
 Infanteritaktik för skyddskårsunderbefäl
 och manskap
 Weilin & Göös
 Helsingfors 1921

Kaasunsuojeluohjesääntö (K.S.O.)
 Otava 1927

Kaasutaistelut (puolustusministeriön taisteluvälineosaston pioneeriosaston julkaisu.
(Vain palveluksessa käytettäväksi.)
Kirjapaino Oy Taito
Helsinki 1924

Karabinae 98
München
Ei kustantajaa
Ei ilmestymispaikkaa
Ei ilmestymisvuotta

Kasarminhoito-ohjesääntö (K.H.O.)
Kirjapaino Oy Taito
Helsinki 1926

Katutaistelut ja yksinkertaisia katutaistelutehtäviä ratkaisuehdotuksineen
(Vain palveluksessa käytettäväksi,
Suojeluskuntain yleisesikunta.)
Weilin & Göös
Helsinki 1920

Kenttälääkintäpalvelusohjesääntö
(puolustusministeriön julkaisu)
Otava
Helsinki 1924

Kenttäohjesääntö (K.O.)
Yleinen osa 1931
I osa 1927 (1939)
II osa 1929 (1930) (hyökkäys ja puolustus)
II:2 Viivytystaistelu 1930, (1935, 1938, 1939)
III osa 1934 (1938, 1939)
Otava
Helsinki 1927 - 1939

Kenttäpalveluohjesääntö (K.O.)
Otava
Helsinki 1920

Kenttätykistön ampumaohjesääntö (K.T.A.O.)
Otava
K.F. Puromiehen kirjapaino Oy
Helsinki 1924

Kenttätykistön kouluutusohjelma
Kirjapaino Oy Taito
Helsinki 1924

Kenttätykistön kouluutusohjesääntö (Kt.KO)
Otava
K.F. Puromiehen kirjapaino Oy
Helsinki 1924

76 mm kenttätykki M/02
Ei painopaikkaa
Helsinki 1919

Kevyen tykistön rintamasäännöt, tykkiharjoitukset.
Venäjän kielestä suomentanut A Olkkonen
Kansanvaltuuskunnan kirjapaino
Helsinki 1918

Kevyt konekivääri
(puolustusministeriön julkaisuja)
Otava
Helsinki 1923

Kivääri 91. Rakenne, käsittely ja hoito
Otava
Helsinki 1920

Kivääri 91. Korjausohjeet
(puolustusministeriön julkaisu)
Otava
Helsinki 1927

K.K:n 09 ja siihen kuuluvan kaluston sekä
kiväärin 91 tarkastusohjeet
Otava
Helsinki 1927

Kokoelma tärkeimpiä Suomen sotaväessä
olevia komentosanoja
Tampereen kirjapaino Osakeyhtiö
Tampere 1918

Kompagnie-Ausbildungsplan
Während einer Ruhezeit bis zu
14 Tagen
Gedruckt in der Reichsdruckerei
Berlin 1917

Konekivääri 09. Rakenne, hoito ja käsittely
(puolustusministeriön julkaisuja)
Otava
Helsinki 1923

Konekivääriharjoitusohjesääntö (K.K.H.O.)
I Muodollinen koulutus
Ehdotus
Helsinki 1924

Konekivääriharjoitusohjesääntö (K.K.H.O.)
II Taistelukoulutus
Otava
Helsinki 1925

Kotipalvelusohjesääntö ratsastaville aselajeille
(Toistaiseksi käytettävä tykki- ja ratsuväessä)
Helsingin Sentraalikirjapaino ja kirjastomo
Helsinki 1919

Kouluutusohjelma jalkaväelle
 Laadittuna huomioon ottamalla uuden
 asevelvollisuuslain voimaantuluminen
 E Valtamon kirjapaino
 Oulunkylä 1922

Krankenträgerordnung
 15.Mai 1907
 Ernst Siegfried Mittler und Sohn
 Berlin 1907

Kriegs Etappen-Ordnung
 vom 12.März 1914
 Entwurf
 für den Dienstgebrauch
 Ei kustantajaa
 Berlin 1914

Kriegsgeschichtliche Einzelschriften
 herausgegeben von Grossen Generalstabe
 Abteilung für Kriegsgeschichte
 Ernst Siegfried Mittler und Sohn
 Berlin 1883

Kriegs-Verpflegungsvorschrift
 vom 28.August 1909
 Ernst Siegfried Mittler und Sohn
 Berlin 1909

Kriegserfahrungen über Feldbefestigungen
 Juni 1915
 Gedruckt in der Reichsdruckerei
 Berlin 1915

Kuormastovälineiden hoito- ja käyttöohjeet
 (kuormastotoimiston julkaisema)
 Valtioneuvoston kirjapaino
 Helsinki 1920

Käsikranaatit ja kiväärikranaatit
 (yleisesikunnan julkaisuja)
 Otava
 Helsinki 1926

Käyttöohje 7,5 cm:n vuoritykille L/14
 Kansalliskirjapaino
 Lappeenranta 1918

Laine, Reino E
 Ohjeita mieskohtaisessa ja ryhmä-
 taistelukouluutuksessa
 Otava
 Helsinki 1925

Lauerma, Matti
 Kuninkaallinen Preussin Jääkäripataljoona 27,
 vaiheet ja vaikutus
 Werner Söderström
 Porvoo 1966

Lehnert

Lehnerts Handbuch für den
 Truppenführer
 37. Auflage
 Königliche Hofbuchhandlung
 Ernst Siegfried Mittler und Sohn
 Berlin 1914

Leitfaden betreffend das Gewehr
 und Seitengewehr 98
 vom 19. Januar 1899
 Ernst Siegfried Mittler und Sohn
 Berlin 1902

Leitfaden betreffend das Maschinengewehr-
 Gerät 08, 12 und 01/12
 vom 17. Mai 1909, Neuabdruck
 Ernst Siegfried Mittler und Sohn
 Berlin 1909

Leitfaden für den Unterricht
 in der Feldkunde im Aufnahmen
 und Planzeichnen auf den
 Königlichen Kriegsschulen
 15. Auflage
 Ernst Siegfried Mittler und Sohn
 Berlin 1913

Leitfaden für den Unterricht
 in der Befestigungslehre
 Pionierdienst, Verkehrswesen, und
 Kampf um Stellungen auf den
 Königlichen Kriegsschulen
 7. Auflage
 Ernst Siegfried Mittler und Sohn
 Berlin 1914

Leitfaden für den Unterricht in der
 Taktik auf den Königlichen
 Kriegsschulen
 17. Auflage
 Ernst Siegfried Mittler und Sohn
 Berlin 1912

Leitfaden für den Unterricht
 in der Waffenlehre auf den
 Königlichen Kriegsschulen
 15. Auflage
 Ernst Siegfried Mittler und Sohn
 Berlin 1913

Linnapalveluksen ohjesääntö, suomennos,
Lilius & Hertzberg
Helsinki 1901

Lippmann

Enskild stridsutbildning
översättning från finskan
Holger Schildt
Helsingfors 1926

Luettelo 10 cm (42 linj) teräskanuunan M/77,
korkean linnoitus- ja piirityslavetin M/77
ja alustan täydellisistä varaosista sekä
tarpeista
(Taisteluvälineosasto T.L.)
Helsinki 1920

Lyhyt käsikirja Suomen Rakuunarykmentin opetus-
komennuskuntaa varten
J. Simeliuksen peril. kirjapaino-osakeyhtiö
Helsinki 1890

Lärobuk för sanitetsunderofficeren
Översättning ur den tredje, delvis omarbetade
upplagen "Lääkintäaliupseerin oppikirja"
Försvarsministeriets sanitetsbyrå
Helsingfors 1926

Lääkintäkirstu I, sisällysluettelo ja
pakkausjärjestys
Weilin & Göös
Helsinki 1922

Lääkintäkomppanian apteekkivarustus
Lindbergin kirjapaino-osakeyhtiö
Helsinki 1924

Lääkintäpalvelusohjesääntö I - II
Sotaministeriön kirjapaino
Helsinki 1920 (1921, 1925)

Maschinengewehr-Schiessvorschrift
Entwurf
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1911

Maschinengewehr 08
Verlag Stadt & Landbote
Ei ilmestymispaikkaa
Ei ilmestymisaikaa

Maskingeväret 09. Dess konstruktion,
skötsel och vård
Holger Schildt
Helsingfors 1925

!Merkatz, Friedrich von
 Das neue Maschinengewehr-
 Schiessverfahren
 Verlag von K Eisenschmidt
 Berlin 1912

Merkkien selitysvihko
 Maanmittaushallituksen kivipaino
 Helsinki 1925

Määräykset suomalaisten ja ulkomaisten
 ritari- ja kunniamerkkien kantamisesta
 Valtioneuvoston kirjapaino
 Helsinki 1920

Neuvoja paarinkantajille, heitä koskeva
 ohjesääntö ja ohjeita paarinkantajiksi
 aikoville sotajoukoissa, suomennos
 Hufvudstadsbladetin uusi kirjapaino
 Helsinki 1896

Niitemaa, Vilho
 Suomalaisen ratsuväen historia I osa
 Oy Länsi-Savon offsetpaino
 Mikkeli 1979

Nuoramo, O
 Hämeen Jääkäripataljoona
 Arvi A. Karisto osakeyhtiö
 Hämeenlinna 1974

Ohjeita asemestareille (käytettävä vain
 virkapalveluksessa)
 (Suojeluskuntain yleisesikunnan taistelu-
 välineosasto)
 Ei kustantajaa
 Helsinki 1922

Ohjeita keveiden hyökkäysvaunujen
 käytössä ja ohjauksessa
 (Yleisesikunta Os I, salainen)
 Valtioneuvoston kirjapaino
 Helsinki 1919

Ohjeita sotalaitokseen kuuluville
 tilintekijöille
 Valtioneuvoston kirjapaino
 Helsinki 1920

Ohjeita suojeluskuntalaisen pioneerikoulutusta
 varten
 Kirjapaino-osakeyhtiö Sana
 Helsinki 1923

Ohjeita tykistön radiopalveluksen
järjestämiseksi
Valtioneuvoston kirjapaino
Helsinki 1927

Ohjeita vartiopalvelukseen
K.J. Gummerus O.Y.
Jyväskylä 1918

Ohjesääntö ampumaharjoituksista
I osa, suomennos
Tilgmannin kirja- ja kivipaino
Helsinki 1900

Ohjesääntö ampumisharjoituksista
II osa, suomennos,
Tilgmannin kirja- ja kivipaino
Helsinki 1900

Ohjesääntö jalkaväen rintamapalveluksesta ja
ohjesääntö jalkaväen toiminnasta taistelussa
Tilgmannin kirja- ja kivipaino
Helsinki 1898

Ohjesääntö ratsuväen rintamapalveluksesta
julkaisun suomennos
Helsingin Sentraalikirjapaino
Helsinki 1890

Ohjesääntö ratsuväen kotipalveluksesta, suomennos
Tilgmannin kirja- ja kivipaino
Helsinki 1899

Ohjesääntö sotaväen ja sotaväentavaran
kuljetuksista rautateitse (S.K.O.)
Puolustusministeriön julkaisu
Valtioneuvoston kirjapaino
Helsinki 1922

Ohjesääntö suljettua ja avointa järjestystä
varten
Painettu 2. Div toimesta
O.Y. N.A. Zilliacus'en kirjapaino A.B.
Viipuri 1922

Ohjesääntö Suomen Valkoisen Ruusun
ritarimerkkiä varten
Valtioneuvoston kirjapaino
Helsinki 1919

Opastus kenttätykistön valmistamiseen
ammuntaa varten
Valtioneuvoston kirjapaino
Helsinki 1920

Otavan Iso Tietosanakirja
Viides osa, neljäs painos
Otava
Keuruu 1968

Otavan Suuri Ensyklopedia
Osa 5
Otava
Keuruu 1978

Patruunanlataus-ohjeita suojeluskuntia varten
(Suojeluskuntain yliesikunnan taisteluväline-
osaston julkaisu)
Uuden Auran kirjapaino
Turku 1923

Pikakivääri 20, rakenne, hoito, käsittely
ja ampuminen
(Sotaministeriön julkaisu)
Otava
Helsinki 1922 (1924)

Pionier-Sturmanleitung
vom 10.März 1904
nur für den Dienstgebrauch
bestimmt
Reichsdruckerei
Berlin 1904

Pistintaisteluohjesääntö (P.T.O.)
Ehdotus
Otava
Helsinki 1922

Pistoolit 23 ja 19, rakenne, hoito ja käsittely
(Sotaväen esikunnan julkaisuja)
Otava
Helsinki 1925

Pistole 08
vom 4.Mai 1908
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1909

Polkupyöräjoukkojen ohjesääntö (P.P.O.)
Ehdotus polkupyöräjoukkojen ohjesäännöksi
Painettu 2. Divisioonan toimesta toistaiseksi
noudatettavaksi
O.Y. N.A. Zilliacus'en kirjapaino A.B.
Wiipuri 1922

Pontonier-Vorschrift
vom 17.Mai 1910
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1910

Puhelinkalusto
 Puolustusministeriön taisteluvälineosaston
 pioneeritoimiston julkaisema
 Otava
 Helsinki 1923

Puhelinpalvelusohjesääntö (P.O.) I
 Kirkkaat johdot
 Otava
 Helsinki 1921

Puhelinpalvelusohjesääntö (P.O.) II
 Kenttäjohdot
 Otava
 Helsinki 1924

Pulkowski, von
 Handbuch für Unteroffiziere u.
 Obergefreite der Fussartillerie
 16. Auflage
 Verlag von K. Eisenschmidt
 Berlin 1915

Radioliikenneohjesääntö (R.L.O.)
 Ehdotus
 Otava
 Helsinki 1926

Raskas tykistö
 Koulutusohjesääntö valjastamattomalla tykillä
 harjoittelua varten. 15 cm
 japanilainen haubitsi
 (Ehdotetaan virkapalveluksessa käytettäväksi)
 Karjalan kirjapaino Oy
 Viipuri 1919

Reglemente för friskaror
 Ei kustantajaa
 Ei ilmestymispaikkaa
 Ei ilmestymisvuotta

Reglemente (Järnvägstransport)
 Reglemente för militär- och militär-
 godstransporter på järnväg
 Statsrådets tryckeri
 Helsingfors 1922

Reitvorschrift
 vom 29. Juni 1912
 Ernst Siegfried Mittler und Sohn
 Berlin 1912

Richtlinien für die Ausbildung des
 Kriegserfassers
 Nur für den Dienstgebrauch
 Darf an Private nicht verkauft werden!
 Ersatzbataillon 2. Garde-Reserve-Regiment
 2. Auflage
 Berlin 1916
 Ei kustantajaa

Rücker, w.

Praktische Winke für die
Ausbildung der Infanterie-Rekruten
2. Auflage
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1911

Saarinen, Eero-Eetu

Ensimmäiset asevelvolliset reservimiehet
Lammin, Urjalan, Oriveden ja Saarijärven
reservikompaniat 1883-99
Hata Oy
Helsinki 1967

Saarinen, Eetu-Eero

Pioneeriaselajin historia 1918 - 1968
Pioneeriyhdistys r.y.
K.J. Gummerus
Jyväskylä 1975

Sairaankanto-oppi, 2. uudelleen muovailtu painos
(Puolustusministeriön saniteettiosaston julkaisema)
Valtioneuvoston kirjapaino
Helsinki 1922

Saksalaisen kenttäkeittiön käyttöohje
O.Y. Nordblad & Petterson A.B. kivi- ja kirjapaino
Helsinki 1924

Saksan jalkaväen harjoitusohjesääntö
Kouluutus, suomennos
Ei kustantajaa
Ei ilmestymispaikkaa
Ei ilmestymisvuotta

Saksan jalkaväen harjoitusohjesääntö
Kansinimike: Kyläläisten laulukirja
Ei kustantajaa
Ei ilmestymispaikkaa
Ei ilmestymisvuotta

Salis, J R von

Uudemman ajan maailmanhistoria
4. osa, kriisit ja suursota
Werner Söderström
Porvoo 1966

Sarlin, Unio

Johtajan käsikirja
Upseerin käsikirjasto IV
Otava
Helsinki 1920

Sarlin, Unio

Vesistöjen ylimeno
Otava
Helsinki 1924

Schiessvorschrift für die Artillerie
vom 1.Dezember 1917
Hergestellt in der Druckerei
des Chefs des Generalstabes
des Feldheeres, Grosses Hauptquartier
Berlin 1917

Schiessvorschrift für die Feldartillerie
vom 15.Mai 1907
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1907

Schiessvorschrift für die Infanterie
vom 21.Oktober 1909
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1909

Schwarte, M

Die militärischen Lehren
des grossen Krieges
Zweite völlig neubearbeitete
und stark vermehrte Auflage
Verlegt bei E.S. Mittler & Sohn
Berlin 1923

Sihvo, Aarne

Muistelmani I - II
Otava
Helsinki 1954 - 1956

Sigell, Niilo v.

Suojeluskuntamiehen oppi- ja käsikirja
I Sodat, sotalaitokset, suojeluskuntajärjestö
K.J. Gummerus
Jyväskylä 1920

Sigell, Niilo v.

Suojeluskuntamiehen oppi- ja käsikirja
II Jalkaväen taktillinen koulutus
K.J. Gummerus
Jyväskylä 1922

Signalreglemente för Finlands flotta
Godkänt av chefen för flottan den
1.Februar 1919 (Får ej offentliggöras)
Statsrådets tryckeri
Helsingfors 1919

Signalreglemente och signalbok för
skyddskårsflottan. Godkänt av överbefälhavaren
för skyddskårerna
den 5. januari 1924
Statsrådets tryckeri
Helsingfors 1924

Sisäpalvelusohjesääntö (S.O.)
 Otava
 Helsinki 1921

Skjutbok
 Tilgmanns boktryckeri
 Helsingfors 1925

Skjutreglemente (S.R.)
 Holger Schildt
 Helsingfors 1924

Skyddskårens huvudstabs priskurant
 Boktryckeriet Hermes
 Tammerfors 1925

Skyddskåristens minnesbok
 Utgiven av Nylands södra distriktsstab I
 Huvudstadsbladets nya tryckeri
 Helsingfors 1923

Soldat-kokbok
 Utgiven av försvarministeriets intendantsdepartements provianteringsbyrå
 Boktryckeri Ab Taito
 Helsingfors 1923

Sommerbrodt, von
 Wernigks Handbuch für die
 Einjährig-Freiwilligen
 Offizier-Aspiranten und die
 Offiziere des Beurlaubtenstandes
 der Feldartillerie
 16. Auflage
 Ernst Siegfried Mittler und Sohn
 Berlin 1915

Sotalaitokselle kuuluvien asevarikkojen
 vartiointia koskevat yleiset määräykset
 Valtioneuvoston kirjapaino
 Helsinki 1919

Sotilaskeittokirja
 Toimittanut sotaministeriön intendenttuuriosaston
 elintarviketoimituskunta
 Valtioneuvoston kirjapaino
 Helsinki 1919

Sprengvorschrift
 Verlag von A Bath
 Berlin 1911

Spåre, Valdemar

Sotilastopografien oppijakso
Suojeluskunta- ja reserviupseerikursseja varten
Holger Schildt
Helsinki 1922

Suojeluskuntain hallinto-ohjesääntö
A.B.F. Tilgmann O.Y.
Helsinki 1922

Suojeluskuntain käsikirja
II osa, kenttäpalvelus ja käskynantotaito
Suomal. Kirjall. Seuran kirjapaino Oy
Helsinki 1921

Suojeluskuntain käsikirja
I osa, sotilaallinen kasvatusta
Sotaministeriön julkaisema
Valtioneuvoston kirjapaino
Helsinki 1918

Suojeluskuntajärjestön kouluutusohje (Koul.O.)
(Suojeluskuntain yliesikunnan julkaisuja)
Kouvola kirjasto- ja kivipaino-osakeyhtiö
Kouvola 1925

Suojeluskuntalaivaston ohjesääntö
A.B. F. Tilgmann O.Y.
Helsinki 1924

Suojeluskuntalaivaston signaaliohjesääntö
ja signaalikirja
Valtioneuvoston kirjapaino
Helsinki 1921

Suomalainen Sotilaskäsikirja
Julkaistu Suomalaisen Sotilasjoukon toimesta,
vain virkapalveluksessa käytettäväksi
1. - 2. osa
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1917

Suomalainen Sotilaskäsikirja
Julkaistu Suomalaisen Sotilasjoukon toimesta,
vain virkapalveluksessa käytettäväksi
3. - 5. osa
Ei kustantajaa
Ei ilmestymispaikkaa
Ei ilmestymisvuotta

Suomalainen Sotilaskäsikirja
Julkaistu Suomalaisen Sotilasjoukon toimesta,
vain virkapalveluksessa käytettäväksi
1. - 2. osa
Etelä-Savon kirjapaino Oy
Savonlinna 1918

Suomalainen Sotilaskäsikirja
Yleisesikunta I C. Toistaiseksi käytettävä,
I - III osa
I Yleistä
II Jalkaväen harjoitus
III Jalkaväen ampumaopetus
Frenckellin kirjapaino-osakeyhtiö
Helsinki 1918

Suomalainen Sotilaskäsikirja
Yleisesikunta I C. Toistaiseksi käytettävä
IV osa, Konekivääri
Lilius & Hertzberg
Helsinki 1918

Suomalainen Sotilaskäsikirja
Yleisesikunta I C. Toistaiseksi käytettävä
V osa, Pioneeripalvelus
VII osa, Tiedonantovälineet
K.F. Puromiehen kirjapaino Oy
Helsinki 1918

Suomela, K L v
Sotaväen voimisteluohjelmisto
Otava
Helsinki 1920

Suomen Jääkärit
Elämä ja toiminta sanoin ja kuvin
I osa, toinen painos
Osakeyhtiö Sotakuvia
Kuopio 1933

Suomen Jääkärit
Elämä ja toiminta sanoin ja kuvin
II osa, toinen painos
Osakeyhtiö Sotakuvia
Kuopio 1933

Suomen Jääkärien elämäkerrasto
Puolustusministeriön Sotahistoriallisen
toimiston julkaisuja IV
Werner Söderström
Porvoo 1938

Suomen Jääkärien elämäkerrasto
Sotatieteen Laitoksen julkaisuja X IV
Jääkäriliitto r.y.
Helsinki 1975

Suomen laivaston komentosanat - Kommando-ord
för Finlands flotta
Valtioneuvoston kirjapaino
Helsinki 1920

Suomen Valkoisen Ruusun Ritarikunnan
ohjesääntö, jakelusäännöt ja lunastusmaksut
Valtioneuvoston kirjapaino
Helsinki 1919

Suomen vapaussota vuonna 1918 I - VI
 julkaissut vapaussodan historian komitea
 Otava
 Helsinki 1920 - 1925

Suomen vapaussota I - VIII
 Toimittaneet Kai Donner, T H Svedlin,
 Heikki Nurmio
 K.J. Gummerus
 Jyväskylä 1921 - 1927

Suomen yleisesikunnan virkaohjeet
 Valtioneuvoston kirjapaino
 Helsinki 1919

Taktisches Handbuch des
 Infanterie-Offiziers
 Ein Ratgeber für Ausbildung und
 Führung der Truppen sowie
 für die taktische Fortbildung des Offiziers
 Ernst Siegfried Mittler und Sohn

Taktische Zeichen
 am 1.12.17
 Nur für den Dienstgebrauch bestimmt
 Druckerei des General-Gouvernements
 in Brüssel
 Brüssel 1917

Taschenbuch für den Verkehrsoffiziere
 Königliche Hofbuchdruckerei
 Ernst Siegfried Mittler und Sohn
 Berlin 1917

IV Teil des Exerzier-Reglements
 für die Infanterie
 (Zusatzbestimmungen für die
 Ausbildung der Maschinengewehr-
 Kompagnien und Festungs-Maschinengewehr-
 Informationen)
 Ernst Siegfried Mittler und Sohn
 Berlin 1911

Tietosanakirja Facta
 Osa 6
 Tietosanakirja Oy
 Helsinki 1970

Transfeldt

Dienstunterricht für den Infanteristen des
 Deutschen Heeres
 48. Auflage
 Ernst Siegfried Mittler und Sohn
 Berlin 1913

Tuompo

Konekivääri - ase nykyaikaisessa sodassa
Yleisesikunnan julkaisu
Otava
Helsinki 1920

Turnvorschrift für die Infanterie
vom 24. Oktober 1895
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1904

Turnvorschrift für die Infanterie
vom 3. Mai 1910, Entwurf
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1910

6-tuumainen rannikkopikatykki Cannet
Valtioneuvoston kirjapaino
Helsinki 1919

10-tuumainen 45-kaliberin pituinen rannikkotykki
Valtioneuvoston kirjapaino
Helsinki 1920

Uola, Mikko

Suomen ilmavoimat 1919 - 1939
Arvi A. Kariston osakeyhtiö
Hämeenlinna 1975

Urheiluohjesääntö (U.O.)
Otava
Helsinki 1924

Utbildningsreglemente för infanteriet (I.U.R.)
Del I formell utbildning
Weilin & Göös
Helsingfors 1921

Valjastetun lääkintäkomppanian
harjoitusohjesääntö
Kirjapaino Oy Taito
Helsinki 1924

Vapaa joukkojen ohjesääntö
Kirjapaino-osakeyhtiö Sana
Helsinki 1918

Varuskuntaohjesääntö (V.K.O.)
Otava
Helsinki 1927

Verpflegungsvorschrift für das
Preussische Heer im Frieden
(Friedens-Verpflegungsvorschrift)
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1902

Voima 1906
 Ei kustantajaa
 Ei ilmestymispaikkaa
 Ei ilmestymisvuotta

Vorschrift für die Signalflaggen
 vom 29. März 1906
 Ernst Siegfried Mittler und Sohn
 Berlin 1906

Väliaikainen etappipalvelusohjesääntö
 Valtioneuvoston kirjapaino
 Helsinki 1920

Väliaikainen johtosääntö alemmille
 silmälläpitoviranomaisille
 Valtioneuvoston kirjapaino
 Helsinki 1922

Värvade bataljoners utbildning, 1. veckan.
 Enskild utbildning
 F.W. Unggrens boktryckeri
 Vasa 1918

Värvättyjen pataljoonien opetus
 1. viikko. Yksityinen opetus
 F.W. Unggrens boktryckeri
 Vaasa 1918

Wörterbuch
 Sanakirja
 Ei kustantajaa
 Ei ilmestymispaikkaa
 Ei ilmestymisvuotta

Överbefälhavarens för skyddskårerna
 bestämmelser, angående skyddskårorganisationens
 uniformer
 Weilin & Göös
 Helsingfors 1922

4 LEHDISTÖLÄHTEET

Hakkapeliitta, vuosikerrat 1926 - 1927

Hakku, vuosikerrat 1925 - 1927

Hiltunen, Eino

Kun vihreäpukuiset jääkärit valmistivat saksalaisessa kirjapainossa Ensimmäistä Suomalaista Sotilaskäsikirjaa
 Suomen Vapausota nro 2/1935, ss 51 - 53

Olenius, O

Vanhoja suomenkielisiä sotilasohjesääntöjä
sekä muita julkaisuja
Sotilasaikakauslehti 1922, ss 211 - 221

Suomen Sotilasaikakauslehti, vuosikerrat 1920 - 1927

Suomen Sotilas, vuosikerrat 1919 - 1927

5 HAASTATTELUT

Lauerma, Matti, professori, kirjoittanut Kuninkaallisen
Preussin Jääkäripataljoonan 27:n historian
Suomalaisen Sotilaskäsikirjan syntyvaiheet
18.6.1980

Martola, Armas, Eino, Ilmari, kenraaliluutnantti,
liittynyt Kuninkaalliseen Preussin Jääkäri-
pataljoona 27:ään 2.12.1915
Suomalaisen Sotilaskäsikirjan syntyvaiheet ja
merkitys, 23.9.1980

Nurmi, Johan, majuri, liittynyt Kuninkaallisen Preussin
Jääkäripataljoona 27:ään 11.3.1916
Suomalaisen Sotilaskäsikirjan syntyvaiheet ja
merkitys, 27.3.1981

Vainio, Väinö, Heikki, kenraalimajuri, liittynyt
Kuninkaalliseen Preussin Jääkäripataljoona
27:ään 17.10.1915
Suomalaisen Sotilaskäsikirjan syntyvaiheet ja
merkitys, 22.9.1980

Valve, Väinö, Lahja, Rikhard, kenraaliluutnantti,
liittynyt Kuninkaalliseen Preussin Jääkäri-
pataljoona 27:ään 1.5.1916
Suomalaisen Sotilaskäsikirjan syntyvaiheet ja
merkitys, 27.3.1981

Vuorikari, Kalevi, majuri, tutkii suomalaista sotilas-
kieltä
Suomalaisen Sotilaskäsikirjan merkitys
suomalaiseen sotilassanastoon, 27.3.1981

Winnari, Raimo, faktori
| Kirjapainotekniikka 1900-luvun alussa
11.3.1981

L I I T T E E T

Liite 1	Vertaileva esimerkki sotilassäädöksistä
" 2	Vertaileva esimerkki sisäjärjestyksestä
" 3	Vertaileva esimerkki Tornisterin pakkaamisesta
" 4	Vertaileva esimerkki kivääri malli 98:sta
" 5	Vertaileva esimerkki jalkaväen harjoitusohjesääntöjen sisällysluetteloista
" 6	Vertaileva esimerkki ratsastusohjesääntöjen kuvista
" 7	Vertaileva esimerkki tykistön ampumaohjesääntöjen "tähystäjän" toiminnasta
" 8	Vertaileva esimerkki tykistön ampumaohjesääntöjen ilmaräjähteiden sirpaloitumiskuvioista
" 9	Vertaileva esimerkki Shrapnellin poikki-leikkauksista
" 10	Vertaileva esimerkki "tähystysasemista" ja tykin tuliasemista
" 11	Vertaileva esimerkki siltojen rakentamisesta
" 12	Vertaileva esimerkki räjäytystaulukoista
" 13	Vertaileva esimerkki taktiikan ohjesääntöjen sisällysluetteloista
" 14	Vertaileva esitys taktiikan ohjesääntöjen historiallisista esimerkeistä
" 15	Vertaileva esimerkki ratsuväkidivisioonan tiedustelun järjestelyistä
" 16	Vertaileva esitys sotahistoriallisista esimerkeistä
" 17	Esimerkki kenttähaupitsin putken osien suomentamisesta
" 18	Esimerkki hakuammunnan suomentamisesta
" 19	Esimerkki "vanhan sotaväen" sanastosta 1800- ja 1900-luvun vaihteessa

L I I T T E E T

Liite 1	Vertaileva esimerkki sotilassäädöksistä
" 2	Vertaileva esimerkki sisäjärjestyksestä
" 3	Vertaileva esimerkki Tornisterin pakkaamisesta
" 4	Vertaileva esimerkki kivääri malli 98:sta
" 5	Vertaileva esimerkki jalkaväen harjoitusohjesääntöjen sisällysluetteloista
" 6	Vertaileva esimerkki ratsastusohjesääntöjen kuvista
" 7	Vertaileva esimerkki tykistön ampumaohjesääntöjen "tähystäjän" toiminnasta
" 8	Vertaileva esimerkki tykistön ampumaohjesääntöjen ilmaräjähteiden sirpaloitumiskuvioista
" 9	Vertaileva esimerkki Shrapnellin poikki-leikkauksista
" 10	Vertaileva esimerkki "tähystysasemista" ja tykin tuliasemista
" 11	Vertaileva esimerkki siltojen rakentamisesta
" 12	Vertaileva esimerkki räjäytystaulukoista
" 13	Vertaileva esimerkki taktiikan ohjesääntöjen sisällysluetteloista
" 14	Vertaileva esitys taktiikan ohjesääntöjen historiallisista esimerkeistä
" 15	Vertaileva esimerkki ratsuväkidivisioonan tiedustelun järjestelyistä
" 16	Vertaileva esitys sotahistoriallisista esimerkeistä
" 17	Esimerkki kenttähaupitsin putken osien suomentamisesta
" 18	Esimerkki hakuammunnan suomentamisesta
" 19	Esimerkki "vanhan sotaväen" sanastosta 1800- ja 1900-luvun vaihteessa

VERTAILEVA ESIMERKKI SOTILASSÄÄDÖKSISTÄ

Der Stubenälteste.

Die zu Stubenältesten ernannten Gefreiten und Gemeinen sowie ihre Stellvertreter haben gegenüber den Stubengenossen gleichen Ranges in bezug auf Stubenordnung die Befugnisse eines Vorgesetzten; die Nichtbefolgung ihrer Anordnungen wird also als Ungehorsam bestraft.

Obliegenheiten des Stubenältesten:

Er hat für die Aufrechterhaltung der Ordnung und Reinlichkeit und für die Abwendung von Schaden und Gefahr zu sorgen. Er duldet weder Lärm und Geheul, noch Zank und Schlägereien, verhindert den Genuß unflätiger Lieder, Ranzereien und besonders das Mitbringen von Schnaps.

Zu widerhandelnde hat er zu melden, damit sie bestraft und nach Maßgabe ihres Vermögens zur Erstattung des angerichteten Schadens angehalten werden können. Er selbst hat keine Strafbefugnis; er darf also z. B. nicht bestimmen, daß ein Mann zur Strafe länger als 24 Stunden Stubendienst tut, sonst macht er sich strafbar.

Insbesondere hat der Stubenälteste darauf zu halten, daß die Stubenausstattung stets vollständig vorhanden ist, wovon er sich wöchentlich mindestens einmal unter Zugrundelegung des Verzeichnisses eingehend überzeugen muß. Hierbei vorgefundene Unordnungen hat er sofort zur Anzeige zu bringen. Desgleichen hat er sofort Meldung zu machen, sobald sich Schäden in den Stuben, sei es an den Wänden, Decken, Dielen, Öfen oder an den Geräten, zeigen.

Ferner hat der Stubenälteste darüber zu wachen:

- daß die Stube regelmäßig gelüftet wird; die Fenster sind bei jedem Öffnen mit der Stellvorrichtung zu befestigen;
- daß beim Heizen des Ofens und bei der Beleuchtung durch Petroleum oder Gas die vorgeschriebenen Vorsichtsmaßregeln aufs strengste beachtet werden;
- daß in unmittelbarer Nähe des geheizten Ofens keine Geräte aufgestellt werden;
- daß der Stand der Wassereimer und Waschtische (oder der Platz, wo die Mannschaften sich waschen) von Zeit zu Zeit gewechselt wird, um eine Fäulnis des Fußbodens zu verhüten;
- daß aus den Fenstern nichts gegossen, nichts hinausgeworfen, nach der Strafe zu auch nichts hinausgehängt wird;
- daß die wollenen Decken vor dem Einziehen in die Bezüge auf gesäuberte Tische, nicht auf den Fußboden gelegt werden. Das Einziehen muß durch zwei Mann bewirkt werden. Die Decken dürfen nicht ohne Bezug gebraucht, auch nicht an den Bezug genährt werden.

Transfeldt

Dienstunterricht für den
Infanteristen des Deutschen
Heeres
48. Auflage
Ernst Siegfried Mittler
und Sohn
Berlin 1913, s 31

Tuvanvanhin.

Tuvanvanhimaksi määrättyllä jefreitterillä tai sotamiehellä samoin kuin hänen sijaisellaan on samalla arvoasteella olevien tupalovereitten suhteen esimiehen oikeudet tupajärjestykseen nähden; häntä kohtaan osoitettu tottelemattomuus rangaistaan.

Tuvanvanhimman on pidettävä huolta siitä, että tuvassa vallitsee järjestys ja puhtaus ja että vahinkoja tapahtuu niin vähän kuin mahdollista. Hän ei saa sallia meluamista ja huutamista eikä kinastelua ja tappelua; hänen on estettävä sopimattomien laulujen laulaminen sekä alkoholipitoisten juomien tuominen tupaan.

Tätä vastaan rikkovat on hänen annettava ilmi. Hänellä itsellään ei ole mitään rankaisuvalltaa; hän ei siis saa rangaista esim. määräämällä jonkun tekemään 24 tuntia tupapalvelusta; jos hän sen tekee, tulee hän itse väärin menetteleeksi.

Erittäinkin on tuvanvanhimman huolehdittava siitä, että tupakalusto aina on täysilukuinen, ja hänen on ainakin kerran viikossa se luettelon mukaan tarkastettava. Tällöin havaitut epäsäännöllisyydet pitää hänen heti ilmoittaa.

Sitäpaitsi tulee tuvanvanhimman valvoa:

- että tupa säännöllisesti tuuletetaan (ikkunat pitää aina avattaessa kiinnittää);
- että lämmitettäessä ja valoa sytytettäessä tarkasti noudatetaan annettuja varovaisuusohjeita;
- ettei lämmitetyn uunin lähelle mitään esineitä aseteta;
- että paikkaa, jossa miehistö peseytyy, silloin tällöin muutetaan, jottei lattia mätänisi;

Suomalainen Sotilaskäsikirja

1. osa

Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1917, s 10

liite 1 ja 2 on
luovutettuna
otsikko 2
samoin
koko.

VERTAILEVA ESIMERKKI SISÄJÄRJESTYKSESTÄ

Der Stubenälteste.

Die zu Stubenältesten ernannten Gefreiten und Gemeinen sowie ihre Stellvertreter haben gegenüber den Stubengenossen gleichen Ranges in bezug auf Stubenordnung die Befugnisse eines Vorgesetzten; die Nichtbefolgung ihrer Anordnungen wird also als Ungehorsam bestraft.

Obliegenheiten des Stubenältesten:

Er hat für die Aufrechterhaltung der Ordnung und Reinlichkeit und für die Abwendung von Schaden und Gefahr zu sorgen. Er duldet weder Lärm und Geheul, noch Rauf und Schlägereien, verhindert den Gejang näslätiger Lieder, Kneipereien und besonders das Mitbringen von Schnaps.

Zu widerhandelnde hat er zu melden, damit sie bestraft und nach Maßgabe ihres Vermögens zur Erstattung des angerichteten Schadens angehalten werden können. Er selbst hat keine Strafbefugnis; er darf also z. B. nicht bestimmen, daß ein Mann zur Strafe länger als 24 Stunden Stubendienst tut, sonst macht er sich strafbar.

Insbesondere hat der Stubenälteste darauf zu halten, daß die Stubenausstattung stets vollzählig vorhanden ist, wovon er sich wöchentlich mindestens einmal unter Zugrundelegung des Verzeichnisses eingehend überzeugen muß. Hierbei vorgefundene Unordnungen hat er sofort zur Anzeige zu bringen. Desgleichen hat er sofort Meldung zu machen, sobald sich Schäden in den Stuben, sei es an den Wänden, Decken, Dielen, Öfen oder an den Geräten, zeigen.

Ferner hat der Stubenälteste darüber zu machen:

- daß die Stube regelmäßig gelüftet wird; die Fenster sind bei jedem Öffnen mit der Stellvorrichtung zu befestigen;
- daß beim Heizen des Ofens und bei der Beleuchtung durch Petroleum oder Gas die vorgeschriebenen Vorsichtsmaßregeln aufs strengste beachtet werden;
- daß in unmittelbarer Nähe des geheizten Ofens keine Geräte aufgestellt werden;
- daß der Stand der Wassereimer und Waschtische (oder der Platz, wo die Mannschaften sich waschen) von Zeit zu Zeit gewechselt wird, um eine Fäulnis des Fußbodens zu verhüten;
- daß aus den Fenstern nichts gegossen, nichts hinausgeworfen, nach der Straße zu auch nichts hinausgehängt wird;
- daß die wollenen Decken vor dem Einziehen in die Bezüge auf gesäuberte Tische, nicht auf den Fußboden gelegt werden. Das Einziehen muß durch zwei Mann bewirkt werden. Die Decken dürfen nicht ohne Bezug gebraucht, auch nicht an den Bezug genäht werden.

Transfeldt

Dienstunterricht für den
Infanteristen des Deutschen
Heeres

48. Auflage

Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1913, s 46

57

Tuvanvanhin.

Tuvanvanhimmaksi määrättyllä jefreitterillä tai sotamiehellä samoin kuin hänen sijaisellaan on samalla arvoasteella olevien tupakovereitten suhteen esimiehen oikeudet tupajärjestykseen nähden; häntä kohtaan osotettu tottelemattomuus rangaistaan.

Tuvanvanhimman on pidettävä huolta siitä, että tuvassa vallitsee järjestys ja puhtaus ja että vahinkoja tapahtuu niin vähän kuin mahdollista. Hän ei saa sallia meluamista ja huutamista eikä kinastelua ja tappelua; hänen on estettävä sopimattomien laulujen laulaminen sekä alkoholipitoisten juomien tuominen tupaan.

Tätä vastaan rikkovat on hänen annettava ilmi. Hänellä itsellään ei ole mitään rankaisuvalltaa; hän ei siis saa rangaista esim. määräämällä jonkun tekemään 24 tuntia tupapalvelusta; jos hän sen tekee, tulee hän itse väärin menetteleeksi.

Erittäinkin on tuvanvanhimman huolehdittava siitä, että tupakalusto aina on täysilukuinen, ja hänen on ainakin kerran viikossa se luettelon mukaan tarkastettava. Tällöin havaitut epäsäännöllisyydet pitää hänen heti ilmoittaa.

Sitäpaitsi tulee tuvanvanhimman valvoa:

- että tupa säännöllisesti tuuletetaan (ikkunat pitää aina avattaessa kiinnittää);
- että lämmitettäessä ja valoa sytytettäessä tarkasti noudatetaan annettuja varovaisuusohjeita;
- ettei lämmitetyn uunin lähelle mitään esineitä aseteta;
- että paikkaa, jossa miehistö peseytyy, silloin tällöin muutetaan, jottei lattia mätänisi;

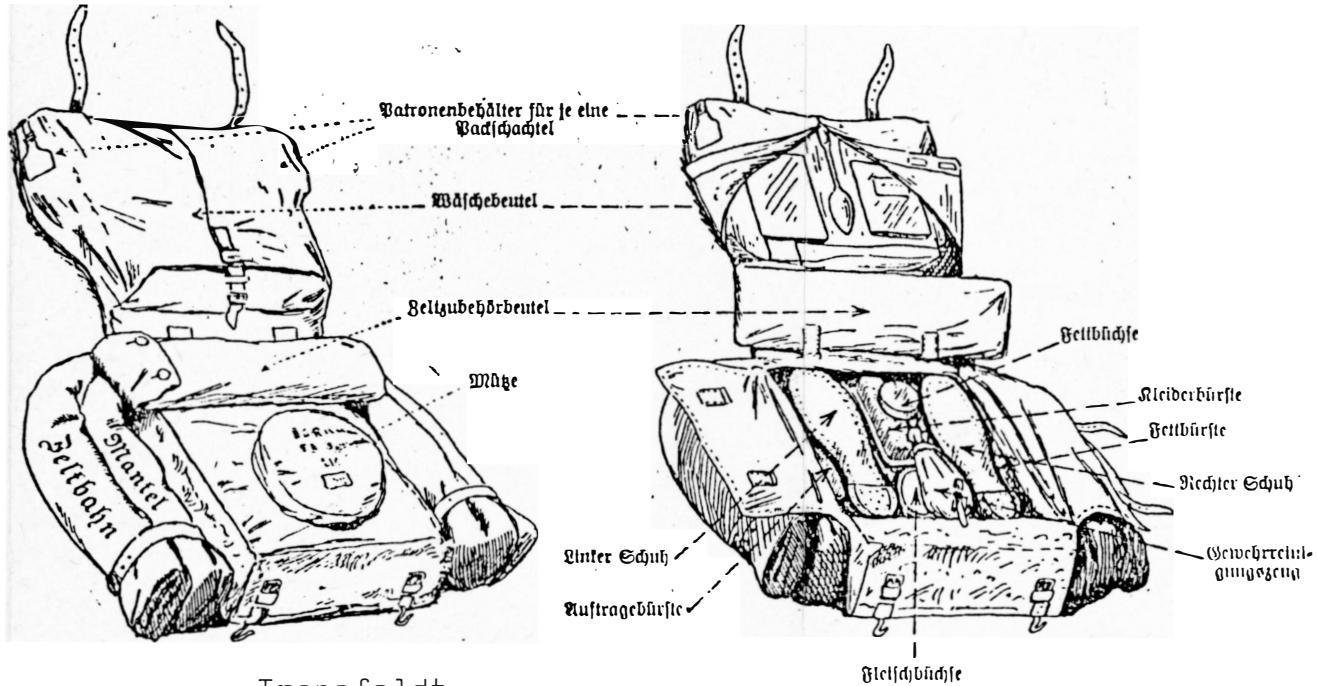
Suomalainen Sotilaskäsikirja,

1. osa

Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1917, s 57

VERTAILEVA ESIMERKKI TORNISTERIN PAKKAAMISESTA

Das Packen des Tornisters.

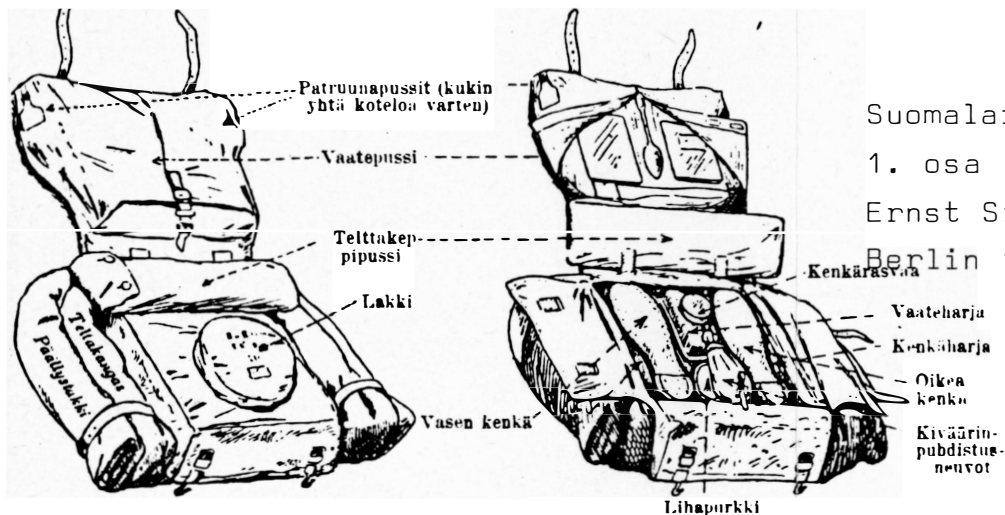

Transfeldt

Dienstunterricht für den Infanteristen
des Deutschen Heeres
48. Auflage

Ernst Siegfried Mittler und Sohn, Berlin 1913, s 56
Kuva 1.

Laukun järjestäminen.

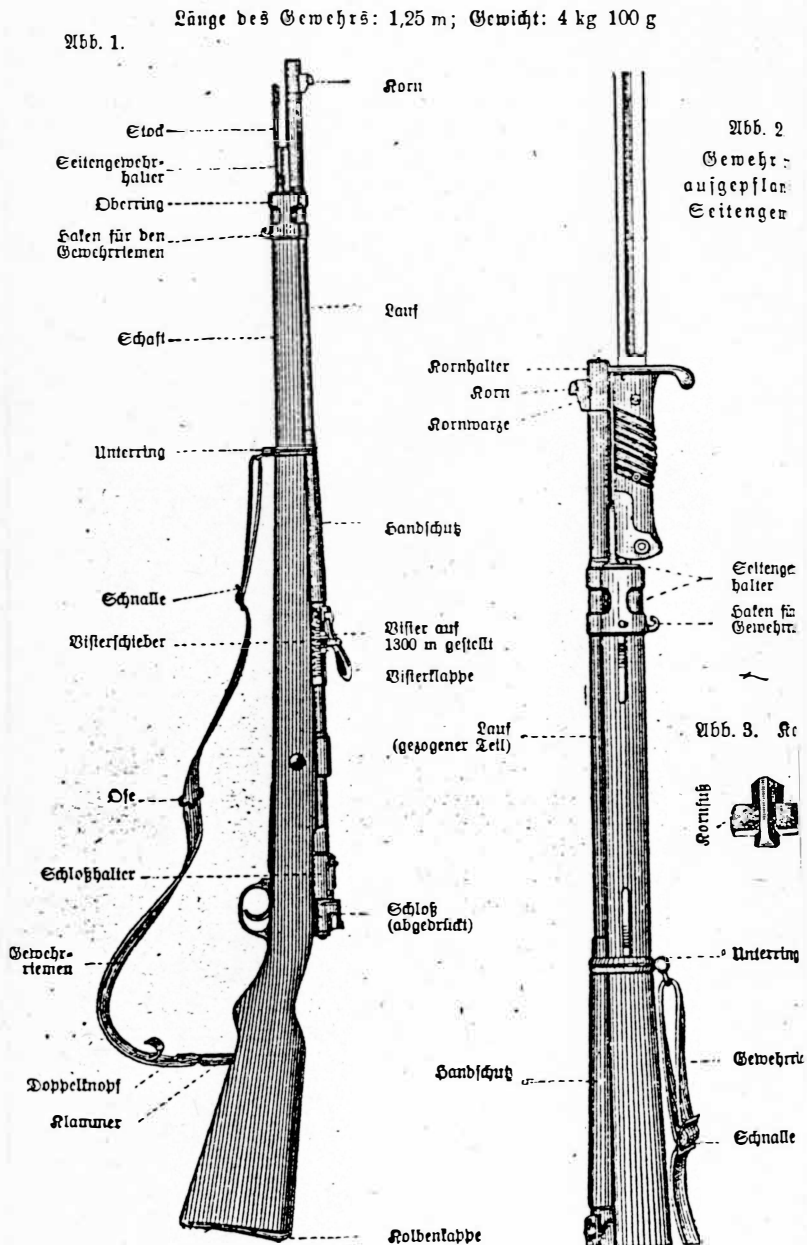

Suomalainen Sotilaskäsikirja,
1. osa

Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1917, s 68

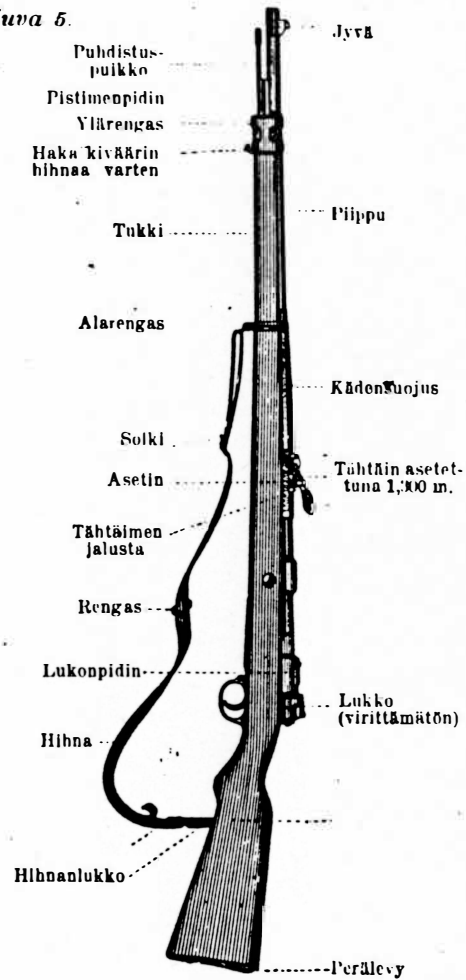
VERTAILEVA ESIMERKKI KIVÄÄRI MALLI 98:STA

— 86 —

109

Kuva 5.

Transfeldt
 Dienstunterricht für den
 Infanteristen des Deutschen
 Heeres
 48. Auflage
 Ernst Siegfried Mittler und Sohn
 Berlin 1913, s 86

Suomalainen Sotilaskäsikirja,
 1. osa
 Ernst Siegfried Mittler und Sohn
 Berlin 1917, s 109

VERTAILEVA ESIMERKKI JALKAVÄEN HARJOITUS-
OHJESÄÄNTÖJEN SISÄLLYSLUETTELOISTA

Inhaltsverzeichnis.

I. Teil.

Die Schule.

Allgemeines 7

A. Geschlossene Ordnung

1. Einzelausbildung.

Ausbildung ohne Gewehr.

Grundstellung 7
March 8
Laufen 10
Wendungen 11

Ausbildung mit Gewehr.

Stellung mit Gewehr ab 12
„Knien“, „auf“ mit Gewehr 12
„Hinlegen“, „auf“ mit Gewehr 13
Griffe 14
Laden und Schießen 18
Abfeuern, Sichern, Gewehrabnehmen 22
Laden und Schießen im Knien 23
Laden und Sichern im Liegen 23
Laden und Sichern im Rühren und in der Bewegung 23
Fertigmachen des geladenen und gesicherten Gewehrs 24
Entladen 24
March und Laufen mit dem Gewehr 25
Griff zum Sturm und Fällen des Gewehrs 26

2. Kompagnie.

(Die für die Kompagnie gegebenen Bestimmungen finden auch Anwendung für den einzelnen Zug.)

Allgemeines 27
Aufstellung und Einteilung in Linie 27
Aufstellung in Kompagniefolonne 29
Aufstellung in Zugfolonne 29
Aufstellung in Halbzugsfolonne 29
Aufstellung in Gruppenfolonne 29
Marchfolonne 29
Richtung, Führung, Vordermann 30
Wendungen und Griffe 32
Frontwechsel 32
Laden und Schießen 32
Feuerarten, Stopfen 33
Zusammensetzen der Gewehre 33
March 33
Kompagnie knien und hinlegen 34
Formveränderungen 36
Übergang aus einer Kolonne in eine andere 37
Aufmarche 38
Schwenkungen 39
Sturmangriff 42

II. Teil.

B. Geöffnete Ordnung.

Allgemeines 42

1. Einzelausbildung als Schütze.

Aufbau der Ausbildung (Benutzung des Gewehrs, Schießlehre, Geländebewertung, Geländebewertung, Erkennen von Zielen, Entfernungsschätzen, Risikostellen). Lade- und Aufschlagsübungen 44

4. Jalkaväen harjoitusohjesääntö 125

Johdatus 125

I. Komppania.

A. Suljettu järjestys 129

1. Yksityisopetus 129

a. Harjoitus ilman kivääriä 130

Perusasento 130

Marssi 130

Juoksu 133

Käännökset 133

b. Kivääriharjoitukset 134

Asento 134

Otteet 136

Pistimen kiinnitys ja tuppeenvienti 139

Lataaminen ja varmistaminen 140

Ampuma-asennot 141

Ampuminen 142

Marssi ja juoksu 145

Rynnäkö 146

2. Komppania 147

Järjestäytyminen 147

Ojennus, Tuutuma, Etumies 151

Käännökset ja otteet 155

Lataaminen ja ampuminen 156

Kiväärien yhteenpano 157

Marssi 157

Muodostelut ja kaarrot 159

Katkaisu 160

Eteenmarssit 161

Jonon muodostaminen 163

Kaarrot 163

Rynnäkö 165

B. Avoin järjestys 166

1. Ampujan yksityisopetus 167

2. Ruotu ja ryhmä 170

3. Joukkue 172

Joukkueenjohtaja 172

Ampumaketjun muodostaminen 174

Ampumaketjun lukkeet ja asemanotto 177

Ampumalajit ja komennot 179

Tulen vaikutus 181

Tulen johto 182

Yhteenliittyminen, Kokoontuminen, Järjestäminen 185

4. Komppania 187

Komppanianjohtaja 187

Varajoukko 189

Kokoontuminen 190

II. Pataljoona 191

III. Rykmentti ja prikaati 196

Auszug aus dem Exerzier-
Reglement für den
Infanterie, Für Offiziere und
Unteroffiziere,
Vierte Auflage
Militärverlag
von Cuckschwerdt & Co
Berlin 1906, sisällys-
luettelo, 3 - 4 sivu

Toinen osa jatkuu:
2. Rotte und Gruppe
3. Der Zug
4. Die Kompagnie
5. Zeichen

Suomalainen Sotilas-
käsikirja, 1. osa
Ernst Siegfried
Mittler und Sohn
Berlin 1917,
sisällysluettelo
V - VI sivu

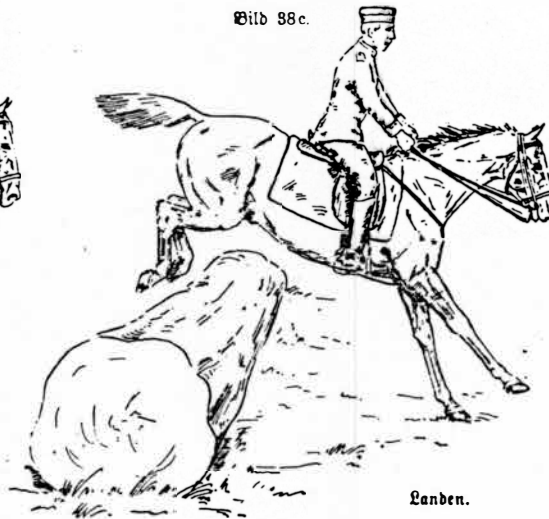
VERTAILEVA ESIMERKKI RATSASTUSOHJESÄÄNTÖJEN KUVISTA

Bild 98b.

Schweben

Bild 98c.

Landen.
11°

Reitvorschrift
vom 29. Juni 1912
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1912, s 151

320

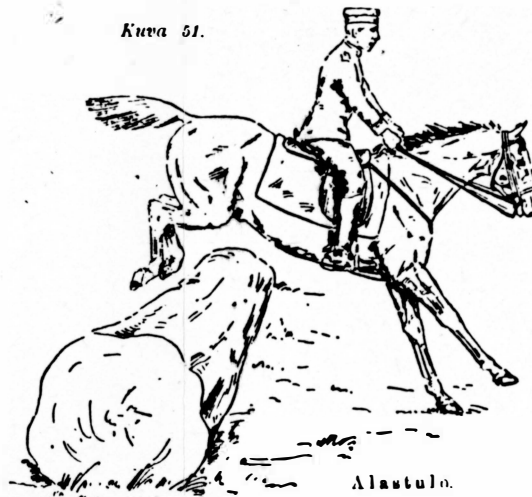
Kuva 60.

Lento.

321

Kuva 61.

Alustulo.

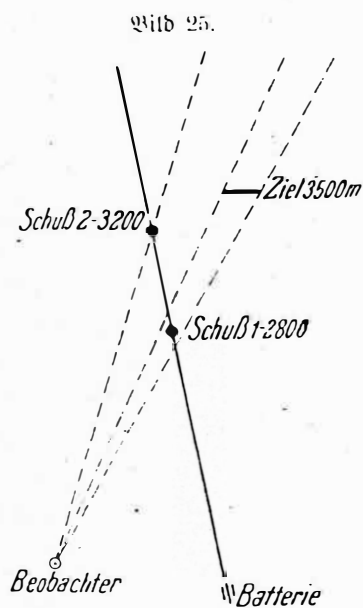
Vuoria alas ratsastaessaan ratsastaja nojaa ylä-
ruumiillaan taaksepäin ja hellittää ohjia, kadotta-
matta kuitenkaan tuntumusta hevosen suuhun.

Suomalainen Sotilaskäsikirja,
1. osa
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1917, ss 320 - 321

VERTAILEVA ESIMERKKI TYKISTÖN AMPUMAOHJESÄÄNTÖJEN
"TÄHYSTÄJÄN" TOIMINNASTA

98

Seiten wachsen mit Zunahme der seitlichen Entfernung zwischen Feuerstellung und Beobachtung. Man muß sich klar machen, wie Kurz- oder Weitschüsse erscheinen müssen, wenn die

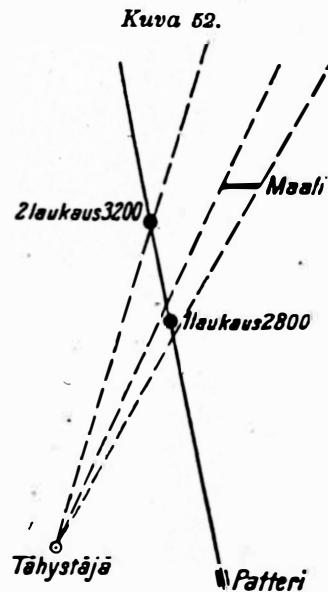

Batterie Strich oder seitlich vorbeischießt (Bild 24 und 25).

104. Der Beobachter muß sich seine Sehlinie und die Schußlinie zum Ziel auf der Karte einzeichnen. Es empfiehlt sich, die

Ausbildungsvorschrift
für die Feldartillerie
Heft 3: Schiessausbildung
Entwurf
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1917, s 98

191

456. Tähyistäjän täytyy kartalle merkitä näkölinja ja ampumalinja. On sopivaa ensiksi tehdä pituussuunnassa tarpeelliset korjaukset ja sitten korjata sivupoikkeus. Tarkotuksenmukaista kuitenkin on, sivupoikkeuksen ollessa suuren, välillä tämä poistaa ja sitten vasta tehdä etäisyyskorjaukset. Yhtäaikainen etäisyys- ja sivukorjauksien tekeminen johtaa usein puutteelliseen, väärään hakuammuntaan.

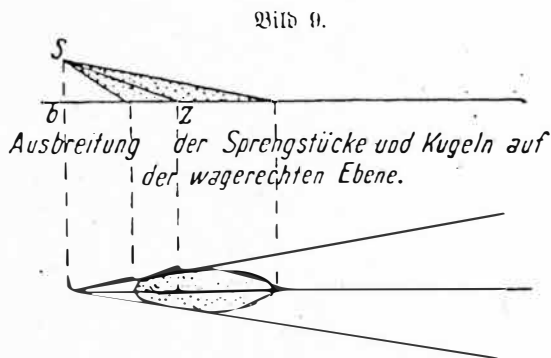
457. Patteritasoa tai karttakulmamittaria käytettäessä määrää tähyistäjä laukauksen paikan kartalla ensiksi mittaamalla sen paikan omasta tähyistyspaikastaan ja sitten astekaaren avulla las-

Suomalainen Sotilaskäsikirja
3. osa
Ei kustantajaa
Ei ilmestymispaikkaa
Ei ilmestymisvuotta, s 191
(ilmestynyt Saksassa vuoden
1918 alussa, Ernst Siegfried
Mittler und Sohn)

VERTAILEVA ESIMERKKI TYKISTÖN AMPUMAOHJESÄÄNTÖJEN
ILMARÄJÄHTEIDEN SIRPALOITUMISKUVIOISTA

64

unten geschleudert werden, durch die Erde aufgefangen. Die Wirkung der Sprengstücke kommt daher hauptsächlich nach den Seiten und, bei den großen und brisanten Sprengladungen der Langgranate beider Geschütze

Senkrechter Schnitt durch den Schrapnell-Sprengkegel auf großer Entfernung.

und der Haubitzgranate, auch nach rückwärts zur Geltung.

21. Mit W. Z. Zünder wirkt die Granate hauptsächlich durch den steil nach unten gerichteten Teil der Sprengstücke, die bei der Langgranate und der Haubitzgranate auch nach rückwärts fliegen (Bild 10 und 11).

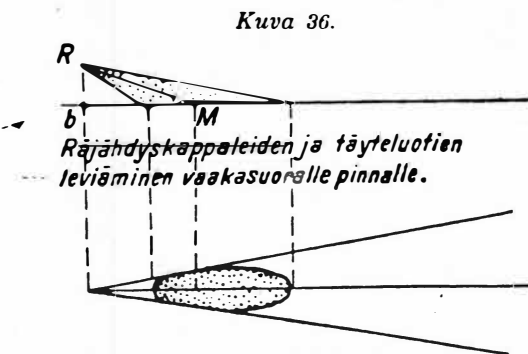
22. Beim Schrapnell fliegen die Sprengteile nach vorwärts und vorwärts-seitwärts. Ihre Durchschlagkraft ist abhängig

Ausbildungsvorschrift
für die Feldartillerie
Heft 3: Schiessausbildung
Entwurf
Ernst Siegfried Mittler
und Sohn
Berlin 1917, s 64

164

panoksen johdosta myöskin taaksepäin sinkoavien räjähdyskappaleiden vaikutus kysymykseen.

373. Aikasytysin-räjähdysessä vaikuttaa granaatti pääasiallisesti tylsässä kulmassa alaspäin, pitkissä ja haubitsin granaateissa myös taaksepäin sinkoavilla räjähdyskappaleillaan, (kuv. 37 ja 38).

Polkküleikkaus shrapnellin räjähdyskartiosta pitkällä etäisyydellä.

374. Shrapnellin räjähtäessä lentävät räjähdyskappaleet eteen ja etuviistoon. Niiden läpäisy-kyky riippuu kokonaisluodin loppunopeudesta.

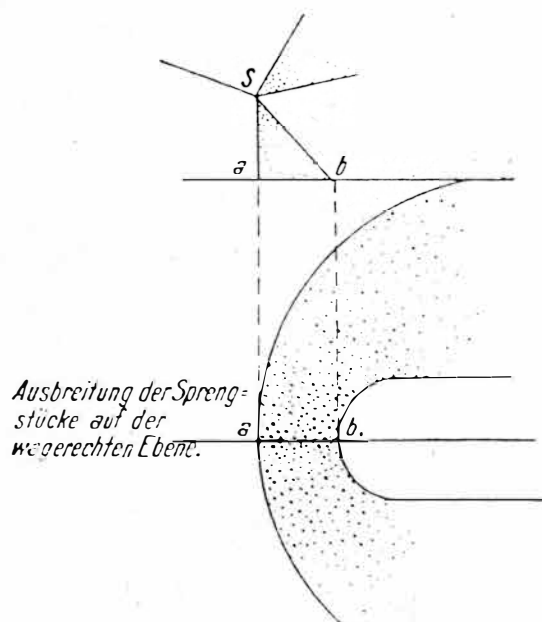
375. Iskusytyttimen aiheuttama räjähdysvaikutus on pieni. Aikasytyttimen toimiessa räjähtää pieni, vähän brisanttinen räjähdyspanos ja lennättää räjähdysosat eteenpäin tulokulman suuntaan (kuv. 35 ja 36). Tämän kautta on shr. as:llä, erittäinkin lyhyillä ja keskimatkoilla, suuri pituusvaikutus. Kovalla ja myötämaalla siitä kimmoavat täyteluodit lisäävät, pehmeällä ja vastamaalla vähentävät vaikutusta.

Suomalainen Sotilaskäsikirja
3. osa
Ei kustantajaa
Ei ilmestymispaikkaa
Ei ilmestymisvuotta, s 164
(ilmestynyt Saksassa vuoden
1918 alussa, Ernst Siegfried
Mittler und Sohn)

65

von der Endgeschwindigkeit des Vollgeschosses.

Bild 10.

Ausbreitung der Sprengstücke auf der wagerechten Ebene.

Senkrechter Schnitt durch den Sprengkegel der Kanonen-Granate.

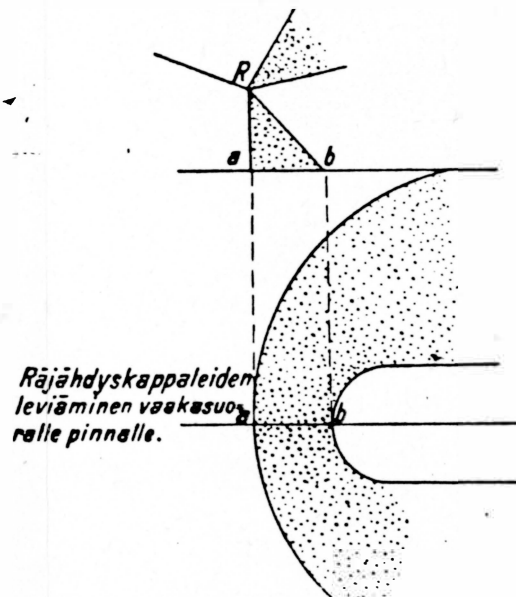
23. Die Wirkung des N. z. ist gering. Im W. z. läßt die kleine, wenig brisante Sprengladung die zahlreichen Sprengteile nach vor-

Ausbildungsvorschrift für die Feldartillerie
Heft 3: Schiessausbildung
Entwurf
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1917, s 65

165

376. Sytyttimet, jotka palavat kauemmin kuin lentorataa vastaava palopituus vaatisi, antavat liian matalia räjähdyspisteitä, räjähtävät iskusytyttimenä tai räjähdyspiste on maalin alapuolella (kuv. 39 ja 40). Pienemmässä ajassa palavat sytyttimet taas antavat liian korkeita räjähdyspisteitä.

Kuva 37.

Räjähdyskappaleiden leviäminen vaakasuoralle pinnalle.

Kanuunan granaatin räjähdyskartion poikkileikkaus.

Luoti, joka ei laukea, on nimeltään „suutari“, luoti, joka räjähtää ennen aikojaan ilmassa tahi putkessa, on varhaisräjähtäjä ja putkenrepijä.

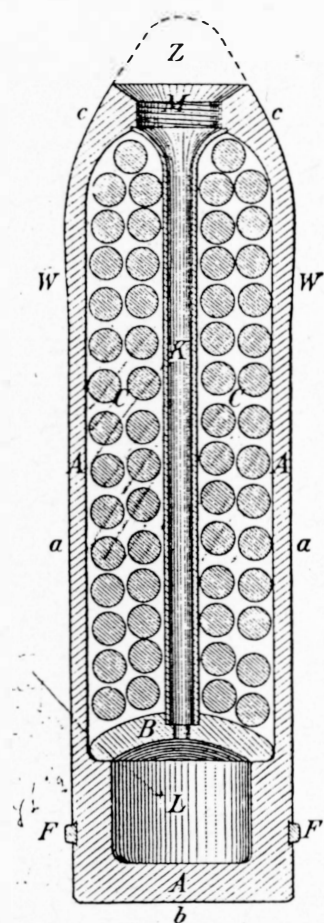
Suomalainen Sotilaskäsikirja
3. osa
Ei kustantajaa
Ei ilmestymispaikkaa
Ei ilmestymisvuotta, s 165
(ilmestynyt Saksassa vuoden 1918 alussa, Ernst Siegfried Mittler und Sohn)

VERTAILEVA ESIMERKKI SHRAPNELLIN POIKKILEIKKAUKSISTA

58

250

Bild 26.

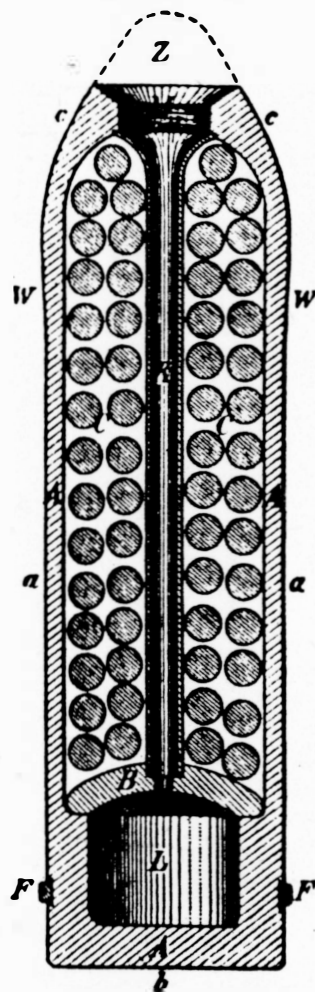
Beispiel

eines Schrapnels

A) Geschoskern oder Geschosshülle,
a) walzenförmiger Teil,
b) Boden, c) Bogenspitze, W) Zentrierwulst, F) kupferner Führungsring, M) Mundloch mit Gewinde für Zünder, Z) Zünder, B) Stoßboden, K) messingene Kammerhülle, L) Bodenkammer, C) Fülltrichter. Das Geschos hat einen Doppelzünder. Bestimmt für die meisten Kanonen, 3. B. F.K. 96 n.A., 10 cm K. 04, 13 cm K., gegen lebende, von vorn treffbare Ziele (Zielfenwirkung).

Leitfaden für den Unterricht
in der Waffenlehre auf den
Königlichen kriegsschulen
15. Auflage
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1913., s 58

Kuva 73.

Shrapnellin yleismalli.

A) kuori, b) pohja, a) lieriömäinen osa, W) paksunnos, F) johtorengas, M) kärkiaukko ruuvivineen sytyttimen kiinnittämistä varten, Z) sytytin, B) työntölevy, K) messinkinen keskiputki, C) täyteluodit.

Suomalainen Sotilaskäsikirja
3. osa

Ei kustantajaa

Ei ilmestymispaikkaa

Ei ilmestymisvuotta, s 250

(ilmestynyt Saksassa vuoden 1918

alussa, Ernst Siegfried Mittler und Sohn)

VERTAILEVA ESIMERKKI "TÄHYSTYSASEMISTA" JA
TYKIN TULIASSEMISTA

Bild 186. *)
Beobachtungswarte.

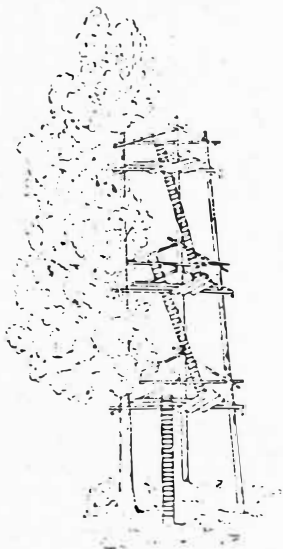
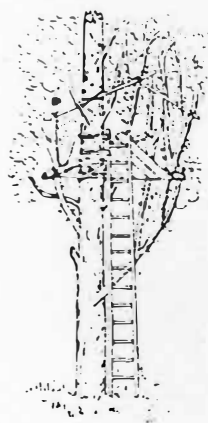

Bild 187.
Festungsrand.

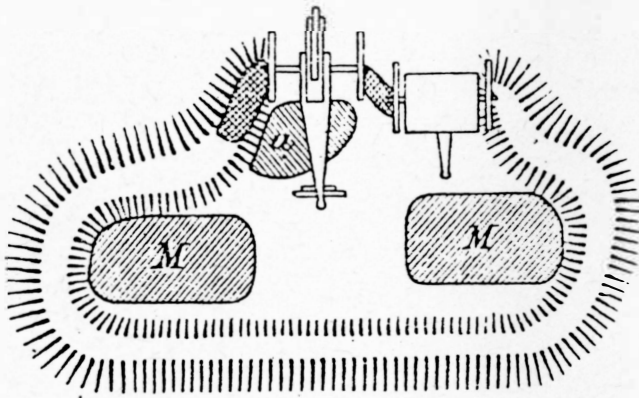

*) Von der Liniierung auszuzeichnen.

Leitfaden für den Unterricht
in der Befestigungslehre, emt,
s 117

Bild 189. *)

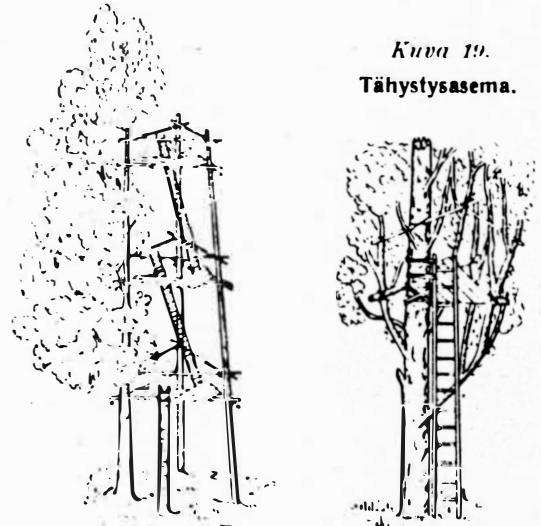
Am Beispiel hergestellte Weichungsdeckung.

a Auskragung von höchstens Spatenblattiefe,
M Mannschaftsgräben,
Sandlasterdeckungen.

Leitfaden für den Unterricht
in der Befestigungslehre, emt, s 118

Kuva 19.
Tähystysasema.

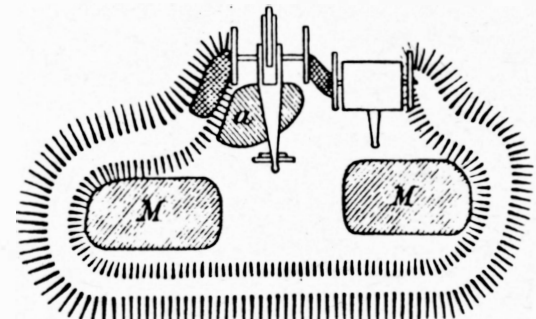

Suomalainen Sotilaskäsikirja
4. osa (Berlin), emt, s 31

48

tykin yli rakentaa suojakatos. (Korkeus väh. 1,80 m.
Käytettävät puut väh. 15 cm. Maata 30 cm päälle.)
Elii tätä pidetä tarpeellisenä, on suotavaa kuitenkin,
että tykki suojataan ilmatähystykseltä, asettamalla
sen yli rautalankapunos, joka on peitetty ympäris-
tön värisillä kasveilla.

Kuva 34.
Taistelussa rakennettu ampuma-asema.

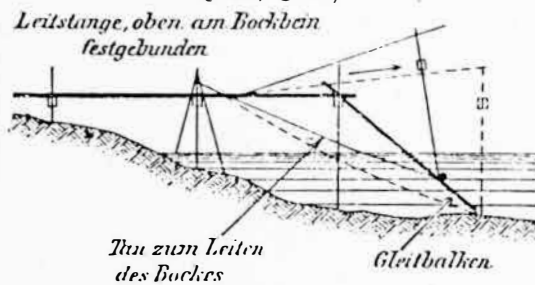

a Syvennys, enintään laplou-
terän syvyinen.
M Miehistön suojahuoneet,
Hietasäkkisuojuukset.

Suomalainen Sotilaskäsikirja
4. osa (Berlin), emt, s 48

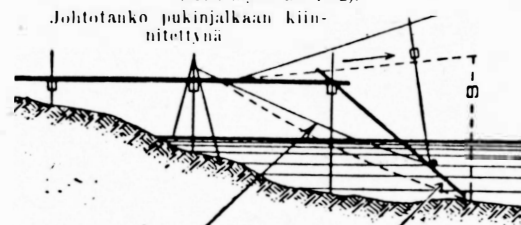
VERTAILEVA ESIMERKKI SILTOJEN RAKENTAMISESTA

Bild 56. Steller eines Bodes mit Gleitbalken (siehe auch B. 88, S. 79).

Feld-Pionierdienst aller Waffen, emt, s 53

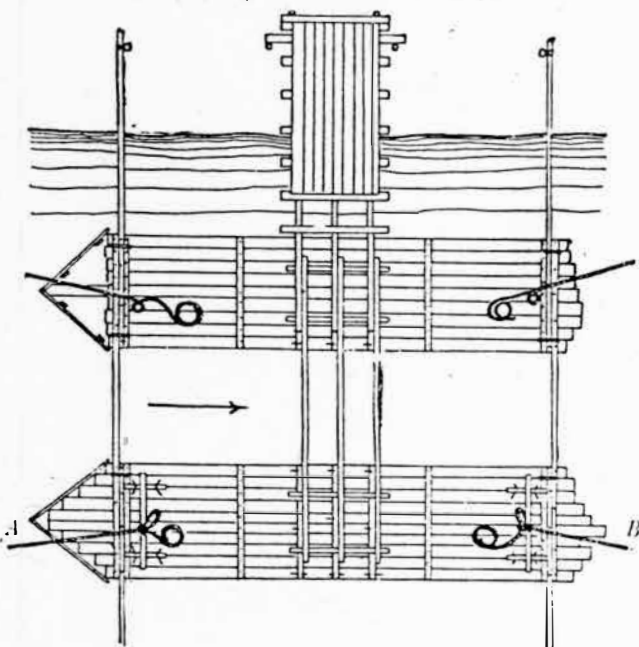
Kuva 61. Pukin asettaminen paikalleen luisuparrujen avulla. (Kts. myös kuv. 62).

Suomalainen Sotilaskäsikirja 4. osa (Berlin), emt, s 81

Bild 72.*)

a) Laufbrücke. Obere Ansicht.

b) Ansichts eines Floßes.

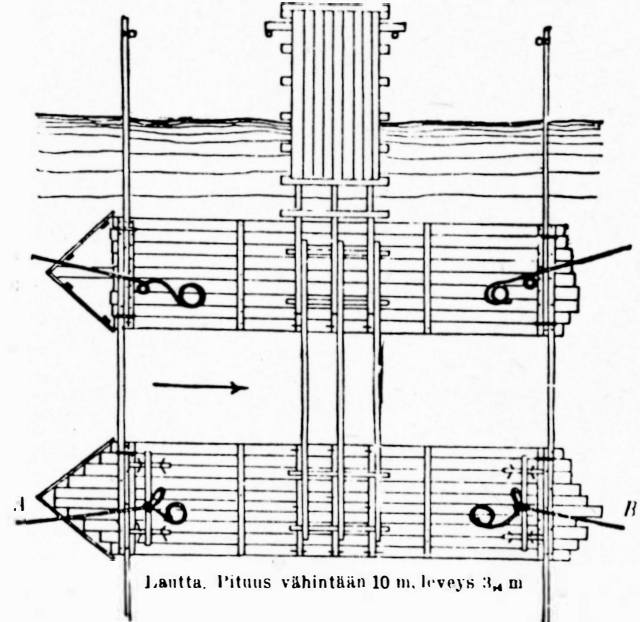
*) Von der Offizierprüfung auszunehmen.

**) Nur Erklärung nach Modell oder Bild zu verlangen.

Leitfaden für den Unterricht in der Befestigungslehre, emt, s 52

Kuva 64.

Parrulautoille rakennettu juoksusilta. Ylhäältä katsottuna.

Lautta. Pituus vähintään 10 m, leveys 3,4 m

Sivulta katsottuna.

Lautta tehdään kahdenkertaiseksi siinä tapauksessa, ettei yksinkertainen korkeusnormituksessa ole osottautunut kyllin kantavaksi. Lauttahirret eivät saa kuormitettaessa upota veteen enempää kuin 1/4.

Suomalainen Sotilaskäsikirja 4. osa (Berlin), emt, s 83

VERTAILEVA ESIMERKKI RÄJÄYTYSTÄULUKOISTA

W	W ²	W ³	W	W ²	W ³	W	W ²	W ³
.	.	.	1,05	1,10	1,16	2,05	4,20	8,62
.	.	.	1,10	1,21	1,33	2,10	4,41	9,26
.	.	.	1,15	1,32	1,52	2,15	4,62	9,94
0,20	0,04	0,01	1,20	1,44	1,73	2,20	4,84	10,65
0,25	0,06	0,02	1,25	1,56	1,95	2,25	5,06	11,39

IV. A. Sprengungen mit Sprengmunition. 83

W	W ²	W ³	W	W ²	W ³	W	W ²	W ³
0,30	0,09	0,03	1,30	1,69	2,20	2,30	5,29	12,17
0,35	0,12	0,04	1,35	1,82	2,46	2,35	5,52	12,98
0,40	0,16	0,06	1,40	1,96	2,74	2,40	5,76	13,82
0,45	0,20	0,09	1,45	2,10	3,05	2,45	6,00	14,71
0,50	0,25	0,13	1,50	2,25	3,38	2,50	6,25	15,63
0,55	0,30	0,17	1,55	2,40	3,72	2,55	6,50	16,58
0,60	0,36	0,22	1,60	2,56	4,10	2,60	6,76	17,58
0,65	0,42	0,28	1,65	2,72	4,49	2,65	7,02	18,61
0,70	0,49	0,34	1,70	2,89	4,91	2,70	7,29	19,68
0,75	0,56	0,42	1,75	3,06	5,36	2,75	7,56	20,80
0,80	0,64	0,51	1,80	3,24	5,83	2,80	7,84	21,95
0,85	0,72	0,61	1,85	3,42	6,33	2,85	8,12	23,15
0,90	0,81	0,73	1,90	3,61	6,86	2,90	8,41	24,39
0,95	0,90	0,86	1,95	3,80	7,42	2,95	8,70	25,67
1,00	1,00	1,00	2,00	4,00	8,00	3,00	9,00	27,00

Geballte Ladungen.

130. Geballte Ladungen werden nach der Formel
 $L = W^3 \cdot c \cdot d$
 berechnet. Hierin bedeutet

- L die gesuchte Ladung in kg,
 W den Wirkungshalbmesser in m,
 c die Festigkeitsziffer, die das Verhältnis berücksichtigt, in dem die Festigkeit der Masse zur Kraft des Sprengstoffes steht*),
 d die Verdämmungsziffer, die von der Lage der Ladung und der Art der Verdämmung abhängt.

*) Wenn bei Friedenssprengungen das Herumfliegen von Sprengtrümmern und starke Erschütterungen der Umgebung vermieden werden sollen, wird man oft unter die hier angegebenen, für Kriegsverhältnisse bemessenen Werte für c heruntergehen können. Den sichersten Anhalt für c geben dann Probeprengungen. Unter Umständen arbeitet man lediglich mit starken Erschütterungsladungen. (137.)

Sprengvorschrift
 Verlag von A Bath
 Berlin 1911, ss 82 - 83

118

Taulu 9.

W	W ²	W ³	W	W ²	W ³	W	W ²	W ³
0,20	0,04	0,01	0,85	0,72	0,61	1,80	3,24	5,83
0,25	0,06	0,02	0,90	0,81	0,73	1,90	3,61	6,86
0,30	0,09	0,03	0,95	0,90	0,86	2,00	4,00	8,00
0,35	0,12	0,04	1,00	1,00	1,00	2,10	4,41	9,26
0,40	0,16	0,06	1,05	1,10	1,16	2,20	4,84	10,65
0,45	0,20	0,09	1,10	1,21	1,33	2,30	5,29	12,17
0,50	0,25	0,13	1,15	1,32	1,52	2,40	5,76	13,82
0,55	0,30	0,17	1,20	1,44	1,73	2,50	6,25	15,63
0,60	0,36	0,22	1,30	1,69	2,20	2,60	6,76	17,58
0,65	0,42	0,28	1,40	1,96	2,74	2,70	7,29	19,68
0,70	0,49	0,34	1,50	2,25	3,38	2,80	7,84	21,95
0,75	0,56	0,42	1,60	2,56	4,10	2,90	8,41	24,39
0,80	0,64	0,51	1,70	2,89	4,91	3,00	9,00	27,00

Kasapanokset lasketaan kaavasta:

$$P = W^3 \cdot c \cdot d,$$

jossa

P = panos kg:ssa.

W = vaikutussäde m:ssä

c = lujuusvakio; riippuvainen räjäytettävästä aineesta ja W:n suuruudesta.

d = peittämiskvakio; riippuvainen panoksen sijoituksesta ja peittämistavasta.

c:llä on seuraavat arvot:

Lujassa muurauksessa, betonissa ja kalliassa

W:n ollessa aina 0,9 m = 5,0

" " yli 0,9 aina 1,5 " = 4,0

" " 1,5 " 2,0 " = 3,5

" " 2,0 m = 3,0

Löyhässä muurauksessa, murtuneessa

kalliassa ja sitkeässä savessa = 3,0

Jyrätyssä sepelissä ja sitovassa täytessä = 1,0

Muullaisessa maaperässä = 0,7

Suomalainen Sotilaskäsikirja

4. osa

Ei kustantajaa

Ei ilmestymispaikkaa

Ei ilmestymisvuotta, s 118

(ilmestynyt Saksassa vuoden 1918 alussa, Ernst Siegfried Mittler und Sohn)

VERTAILEVA ESIMERKKI TAKTIIKAN OHJESÄÄNTÖJEN
SISÄLLYSLUETTELOISTA

IV	Inhaltsübersicht	Seite
	V. Taktik der einzelnen Waffen	
	Infanterie (rote Einschlagtafel A)	56
	Kavallerie (rote Einschlagtafel B)	65
	Feldartillerie (rote Einschlagtafel C)	69
	Maschinengewehre	81
	Infanterie (schwere Artillerie) (rote Einschlagtafel D)	83
	VI. Taktik der verbundenen Waffen	
A.	Angriff	89
1.	Ansetzen des Angriffs	90
a)	Begegnungsgefecht	90
b)	Angriff gegen einen z. Verteidigung vorbereiteten Feind	91
c)	Umfassung	91
2.	Durchführung des Angriffs	92
3.	Befehlserteilung beim Angriff	92
4.	Angriff auf besetzte Feldstellungen	94
B.	Verteidigung	98
1.	Allgemeine Grundsätze	98
2.	Erfassung und Beurteilung von Verteidigungsstellungen	98
3.	Erwägungen vor Einnahme einer Verteidigungsstellung	100
4.	Befehlserteilung zur Verteidigung	100
5.	Durchführung der Verteidigung	102
C.	Verfolgung	103
D.	Rückzug	104
E.	Stehendes Gefecht	106
F.	Orts- und Waldgefecht	106
G.	Gefechte an Engen	107
H.	Flußlinien und andere Gewässer	107
J.	Nachtgefechte	111
K.	Anordnungen nach dem Gefecht (Übergang zur Ruhe)	112
L.	Gefechtsberichte	114
M.	Gebirgskrieg	114
N.	Landungen und Küstenbewachung	115
O.	Kleiner Krieg	116
1.	Transporte	116
2.	Deckung von Punkten und Linien	116
3.	Deckung von Bahnstrecken	116
	VII. Vorposten	
A.	Allgemeines	117
B.	Befehlserteilung für die Vorposten	118
	Inhaltspunkte für die Form von Vorhut- (Nachhut-) und Vorpostenbefehlen	120

Lehnert

Lehnerts Handbuch für den
Truppenführer
37. Auflage
Königliche Hofbuchhandlung
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1914, sisällysluettelo
IV sivu

B. Eri aselajien taktiikka.

2. Konekivääritaktiikka.

Konekiväärin kehitys	422
Yleinen käytäntö	426
Taistelu	428
Johtaminen taistelussa	432
Hyökkäys	435
Vainojen johtaminen	439
Takaa-ajo ja peräytyminen	440
Puolustus	443
Kyllä- ja metsätaistelut, etuvartio	448
Nykyaikainen asemasota	450

IX

F. Takaa-ajo

Takaa-ajo Waterloo taistelun jälkeen	455
Masurin talvitaistelu	458

G. Taistelun keskeyttäminen.

H. Peräytyminen.

I. Taistelu erikoisissa olosuhteissa.

1. Paikkakuntataistelu	475
Yleistä	475
Hyökkäys	480
Puolustus	480
2. Metsätaistelu	481
Yleistä	481
Puolustus	481
Hyökkäys	487
3. Yötaistelut	489
Ohjeita yöharjoituksia varten	498
Korvan ja silmän totuttaminen	498
Oikeaan osaaminenyllä	500
Valmistukset	502
Tiedustelu	503
Eteneminen, Levittäytyminen, Kehittyminen.	
Johto	504
Joukkojen eteneminen	505
Puolustus	510
Yötaistelut nykyaikaisessa asemasodassa	511
4. Taistelu kapeista paikoista	511
5. Taistelu jokilinjoista	515
6. Vuoristosota	522
7. Maahinnous	525
8. Pikku sota	529
Esimerkkejä Suomen sodasta 1808--09	533
Rothin ja Spoofin sissitoiminta	533
Taistelut Ahvenanmaalla	535
Olli Tuisen toiminta	536
9. Rajavartiosto	537
10. Taistelu linnoituksista	539

Suomalainen Sotilaskäsikirja

5. osa

Ei kustantajaa

Ei ilmestymispaikkaa

Ei ilmestymisvuotta, sisällysluettelo

VIII - IX sivu

(ilmestynyt Saksassa vuoden 1918 alussa,
Ernst Siegfried Mittler und Sohn)

Inhaltsübersicht des zweiten Teiles.

XI. Die Schlacht.		Seite
1. Kriegsgeschichtlicher Rückblick		1
2. Angriff oder Verteidigung		4
3. Stellungen- und Bewegungskampf		10
4. Angriff im Begegnungsgefecht		13
5. Angriff auf einen zur Verteidigung entwickelten Feind		18
6. Angriff befestigter Feldstellungen		22
7. Umfassung		25
8. Verteidigung		40
9. Hinhaltendes Gefecht		54
10. Verfolgung		56
11. Abbrechen des Gefechts		68
12. Rückzug		71
13. Ortsgefecht		74
14. Waldgefecht		79
15. Fremde Heere		81
a. Allgemeines		83
b. Grenzschutz		83
XII. Kampf unter besonderen Verhältnissen.		Seite
1. Nachtgefechte		88
a. Allgemeines		88
b. Die einzelnen Waffen		94
c. Fremde Heere		99
2. Kampf im Engen		100
3. Kampf um Übergänge über Gewässer		103
a. Allgemeines		103
b. Verteidigung		107
c. Angriff		109
d. Brückengerät und Brückenbau		111
e. Brückenzerstörungen		116
f. Fremde Heere		116
4. Gebirgskrieg		117
5. Landungen		119
6. Kleiner Krieg		126
7. Grenzschutz		127

Immanuel Friedrich
Handbuch der Taktik
Zweiter Teil
2. Auflage
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1910, sisällysluettelo I sivu

V

9. Selbständiges Gefecht der Heereskavallerie	Seite 184	8. Der Heine Krieg	Seite 204
Kampf zu Pferde	185	Unternehmungen gegen die rückwärtigen Ver-	
Kampf zu Fuß	186	bindungen	205
C. Gefechte unter besonderen Verhältnissen.		Überfälle	206
1. Allgemeines	186	Schutz der rückwärtigen Verbindungen	207
2. Wald- und Ortsgefechte	187	9. Straßen- und Partitadenkämpfe	211
Gefecht im Dörfer und Gehöfte	187	10. Der Kampf um Festungen	212
Waldgefecht	188	11. Zusammenwirken von Heer und Flotte, Lan-	
3. Der Kampf im Engen	190	dungen, Küstenkrieg	216
4. Der Kampf um Flußlinien	190	Anhang.	
5. Der Gebirgskrieg	196	Französische Taktik	219
6. Nächtlche Unternehmungen	197	Russische Taktik	220
7. Grenzschutz	203		

Leitfaden für den Unterricht in der Taktik
auf den Königlichen Kriegsschulen
15. Auflage
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1912, sisällysluettelo V sivu

VERTAILEVA ESITYS TAKTIIKAN OHJESÄÄNTÖJEN
HISTORIAALLISISTA ESIMERKEISTÄ

VII. Maschinengewehre.

422

1. Entwicklungsgang.

358 Die neueren Versuche, die Feuerkraft des Infanteriegewehrs zu maschinenmäßiger Massenwirkung zusammenzufassen und hierdurch Waffen von bedeutender Feuergeschwindigkeit und großer Treffgenauigkeit herzustellen, geht von der Zeit des nordamerikanischen Krieges 1861 bis 1864 aus, als man anfang, die Vorzüge der Hinterladungsgewehre technisch und taktisch zu verwerten. Die erste bekanntere Waffe dieser Art war das Gatling-Gewehr; es besaß 6 miteinander verbundene Gewehrläufe, die sich um die am hinteren Ende befindliche Trommel drehen, die die Patronen aufnahm. Es erreichte 90 Schüsse in der Minute.

Eine ähnliche Waffe dieser Art ist die französische *Mitrailleuse* gewesen, die aber nicht den hochgeschraubten Erwartungen entsprochen hat. Der Artillerie angegliedert, unterlagen die *Mitrailleuse*-Batterien meist schon nach ganz kurzer Zeit dem deutschen Geschützfeuer. Die Waffe gestattete wegen der Unmöglichkeit einer zuverlässigen Beobachtung keine hinreichende Feuerleitung und besaß weder die erhoffte Treffgenauigkeit noch genügende Streuung nach Breite und Tiefe. Nach dem Kriege 1870/71 kamen verschiedene Verbesserungen auf (*Hotchkiss-Revolverkanone*, *Nordenfeld-Mitrailleuse* u. a.), die aber alle an dem Fehler der französischen *Mitrailleuse* krankten.

359 Die Erfindung *Maxim* (1883) betrat ganz neue Bahnen, die nach Einführung des *rauchschwachen* Pulvers zum Ziele führten. Er nutzte den *Rückstoß* zum Laden, Feuern, Entladen, Wiederladen aus und erzielte dadurch bei ununterbrochener Patronenzufuhr eine Feuergeschwindigkeit von 600 Schuß in der Minute unter voller Verwertung der Treffgenauigkeit und Masse der kleinkalibrigen Gewehre, deren Wirkung dadurch stieg, daß während des Feuerns eine Verschiebung nach Seite und Höhe ermöglicht wurde.

Das *Maxim*-Gewehr hat sich zuerst in den Afrikafriegen der letzten Jahrzehnte bewährt. So schlug im Feldzuge der Engländer gegen die *Matabele* (Februar 1893) eine Truppe von 50 Schützen mit 4 *Maxim*-Gewehren die Angriffe von 5000 Schwarzen ab. Nach 2 Stunden bedien 3000 tote *Matabele* die Wälder. Im Afghanienfeldzug 1895 mächten die britischen *Maxim*-Gewehre die tapferen Verteidiger des *Mafandapasses*

B. Eri aselajien taktiikka.

2. Konekivääritaktiikka.

Konekiväärin kehitys.

Kokeet muodostaa jalkaväenkiväärin tulivoima kone-
maiseksi vaikutukseltaan ja laittava täten aseita, joilla olisi huomattavampi ampumisenopeus ja suuri osumisvarmuus. ovat peräisin Pohjois-Ameriikan orjasodasta 1861 aina vuoteen 1864 saakka, jolloin taktillisesti ja teknillisesti alettiin käyttää hyväksi takaaladattavien kiväärien hyviä puolia. Ensimmäinen tämlähtuinen ase oli *Gatling-kivääri*. Siinä oli 6 toisiinsa sidottua piippua, jotka liikkuiivat takapäässä olevan rummun ympäri, missä patruunat olivat. Tämä ampui 90 laukausta minuutissa.

Samanlaatuinen ase kuin edellinen oli ranskalainen *mitrailleuse*, joka ei kuitenkaan vastannut sille asetettuja suuria toiveita. Yhdistettyinä tykistöön olivat mitrailleuse-patterit lyhyessä ajassa saksalaisen tykkitulen kukistamat. Kun huomioiden teko oli puutteellista ja riittämätöntä, ei tulenjohtokaan voinut asetta käyttäessä olla tarkka. Sitäpaitsi ei aseella saavutettu toivottua osumisvarmuutta eikä riittävää hajoitusta leveys- ja syvyyssuuntaan. 1870–71-sodan jälkeen keksittiin useita uusia lajeja, joissa kuitenkin kaikissa oli ranskalaisen mitrailleusen virheet.

Maximin keksintö (1883) kulki aivan uusien ratoja, jotka savuaamattoman ruudin käyttöönoton jälkeen veivät toivottuun maaliin. Hän käytti hyväkseen takaisinsysäystä lataamiseen, laukaisemiseen, hylsyjen poistamiseen ja jälleenlataamiseen saavuttaen täten keskeyttömän patruunain syöttämisen kautta 400 laukauksen tulinopeuden minuutissa. Käyttämällä sysäyksen vahvistajaa saadaan saksalaisissa konekivääreissä tulinopeus 600–700 minuutissa. Aseen etuja olivat sitäpaitsi osumisvarmuus ja pienikaliibristen kiväärien luotiradan laakuus (rasaus), joitten vaikutus kohosi sentakia, että ammuttaessa suihkun siirtäminen sivu- ja syvyyssuuntaan oli mahdollinen.

Immanuel, Friedrich
Handbuch der Taktik
Erster Teil
Kriegsgliederung, Befehle, Aufklärungen
Märsche, Taktik der einzelnen Waffen
2. Auflage
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1910, s 296

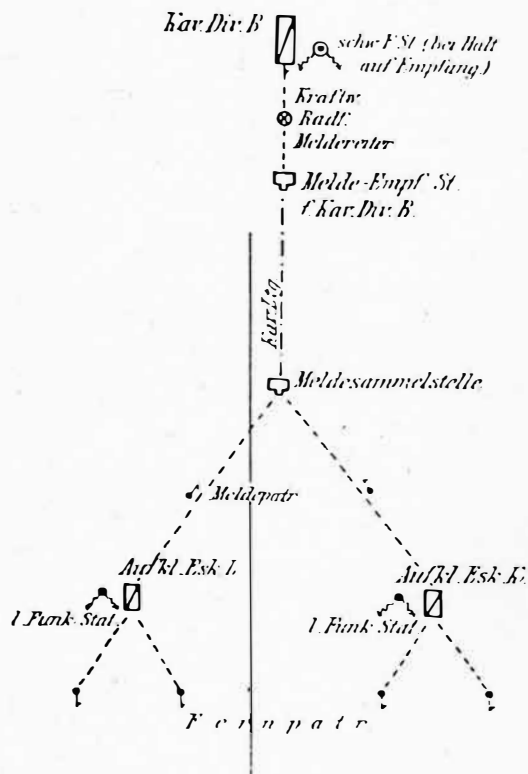
Suomalainen Sotilaskäsikirja
5. osa
Ei kustantajaa
Ei ilmestymispaikkaa
Ei ilmestymisvuotta, s 422
(ilmestynyt Saksassa vuoden
1918 alussa, Ernst Siegfried
Mittler und Sohn)

VERTAILEVA ESIMERKKI RATSUVÄKIDIVISIOONAN
TIEDUSTELUN JÄRJESTELYSTÄ

Nachrichtenverbindungen
der Heereskavallerie.*)

Nr. 40

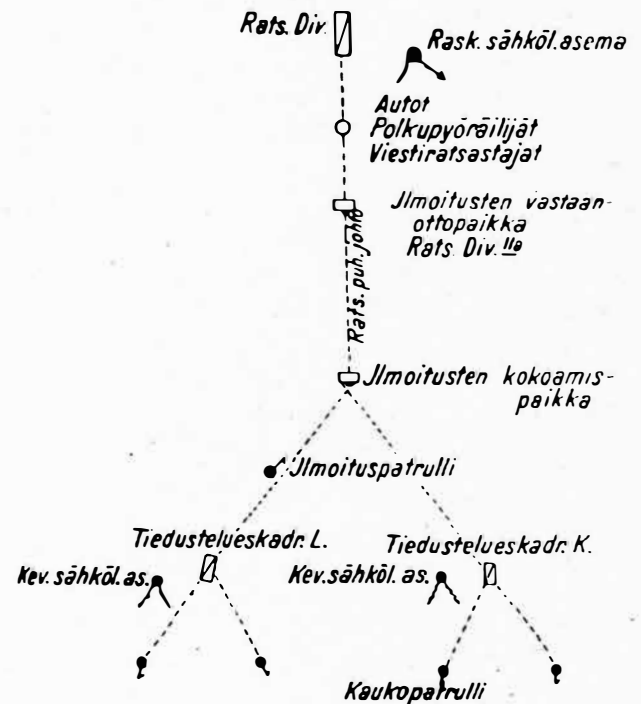
Warsch.

21

Lehnert
Lehnerts Handbuch für den
Truppenführer
37. Auflage
Königliche Hofbuchhandlung
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1914, s 21

Piirros 6.

koituu siitä, ettei ratsuväki täytä tiedustelutehtäväänsä.

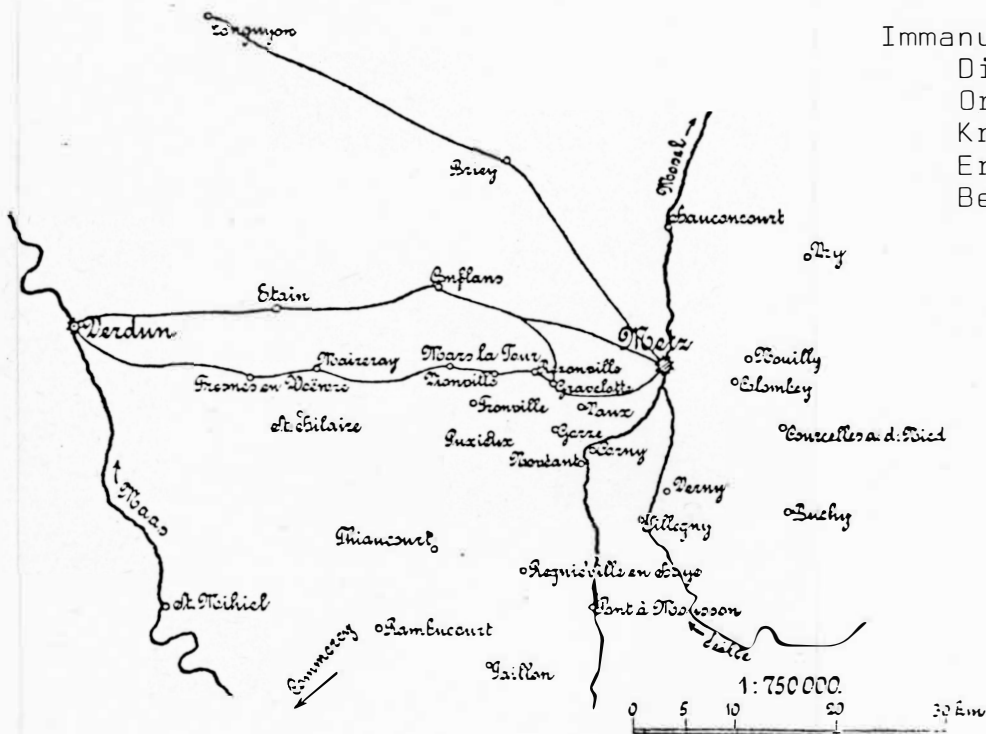
Poikkeustapauksessa voi divisioonaratsuväki myös lähettää erityisiä tiedusteluosastoja kauempana olevan vihollisen läheisyyteen, esim. ellei rintaman edessä ole armeijaratsuväkeä.

Sotilaskäsikirja. 5. Osa.

Suomalainen Sotilaskäsikirja
5. osa
Ei kustantajaa
Ei ilmestymispaikkaa
Ei ilmestymisvuotta, s 97
(ilmestynyt Saksassa vuoden 1918 alussa, Ernst Siegfried Mittler und Sohn)
Ratsuväkidivisioonan käyttö tiedustelutehtäviin Suomessa ei vaikuta kovin realistiselta

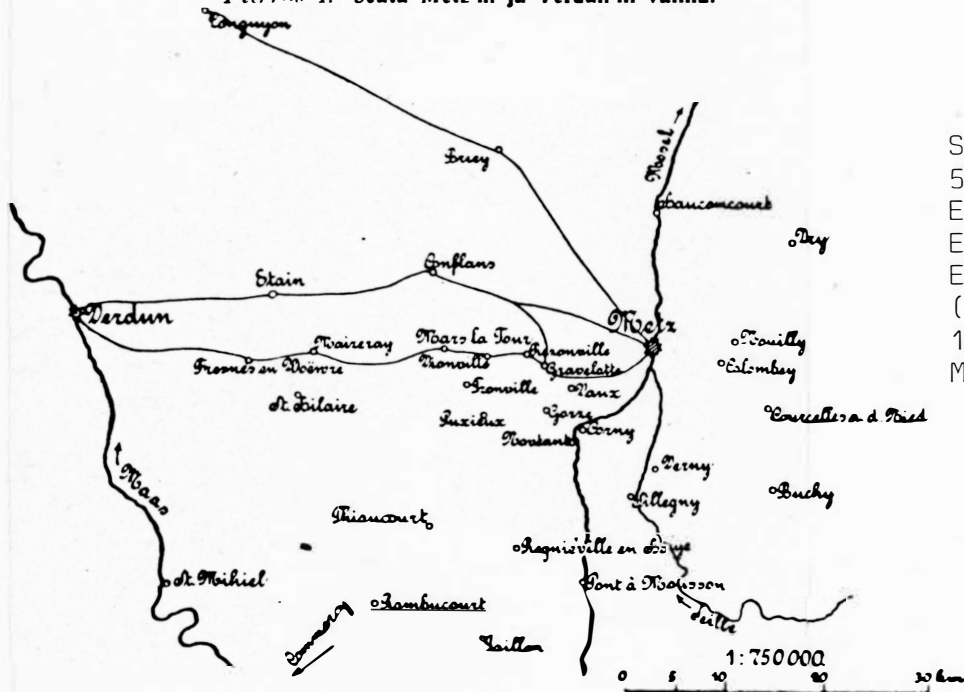
VERTAILEVA ESITYS SOTAHISTORIAALLISISTA
ESIMERKEISTÄ

Skizze 12. Gegend zwischen Metz und Verdun.

Immanuel, Friedrich
Die deutsche Felddienst-
Ordnung vom 22. März 1908
Kriegsgeschichtlich erläutert
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1910, s 63

Piirros 4. Seutu Metz'in ja Verdun'in välillä.

Suomalainen Sotilaskäsikirja
5. osa
Ei kustantajaa
Ei ilmestymispaikkaa
Ei ilmestymisvuotta, s 86
(ilmestynyt Saksassa vuoden
1918 alussa, Ernst Siegfried
Mittler und Sohn)

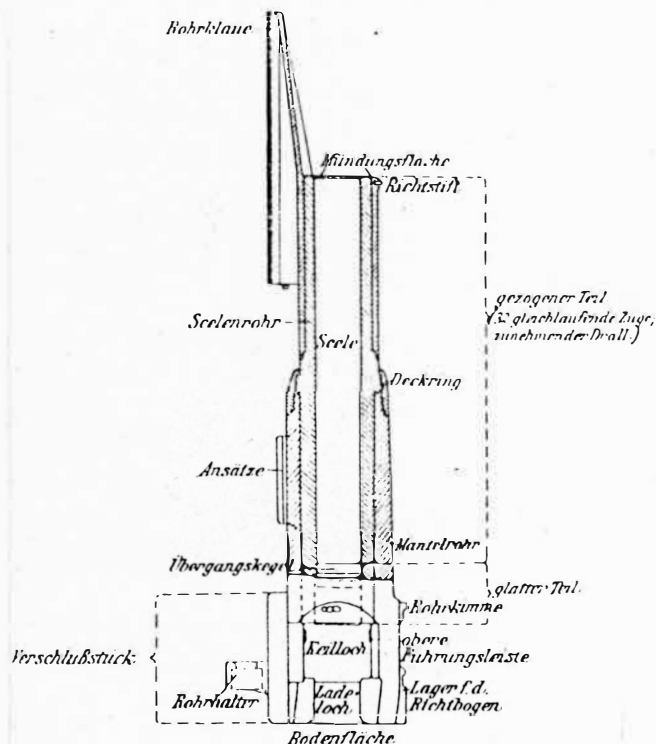
ESIMERKKI KENTTÄHAUPITSIN PUTKEN OSIEN SUOMENTAMISESTA

13

211

Bild 11

Seldhaubitrohr 98. 08.

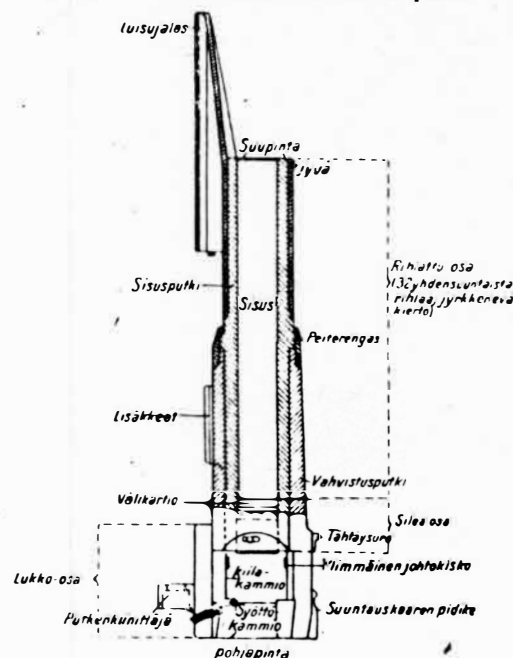

Teile:

Seelenrohr, Deckring,
Mantelrohr mit Richtstift,
Rohrhalter,

Anhang Zum Exerzier-Reglement
für die Feldartillerie
vom 15. Mai 1913
Ernst Siegfried Mittler und Sohn
Berlin 1913, s 13

Kuva 53. Kenttähaubitsin 98. 09 putki.

Osa:

Sisusputki, Periterengas,
Vähäputki ja Vähäkeel,
putkenkiinnittäjä

Suomalainen Sotilaskäsikirja
3. osa
Ei kustantajaa
Ei ilmestymispaikkaa
Ei ilmestymisvuotta, s 211
(ilmestynyt Saksassa vuoden 1918
alussa, Ernst Siegfried Mittler
und Sohn)

Katso myös liitteet 4, 9 ja 18

ESIMERKKI HAKUAMMUNNAN SUOMENTAMISESTA

101

Einschießen.

111. Beim Einschießen beruht das Schießverfahren auf der Beobachtung des Einzelschusses. Es besteht aus dem Ermitteln der Seitenrichtung und Entfernung und bei Mz. Schießen auch aus dem Ermitteln der Reglerstellung oder Brennlänge.

Einschießen, die der Vorbereitung von Sperr-, Vernichtungs-, Zerstörungs- und Störungsfeuer dienen, sind sowohl für Mz. wie für Nz. durchzuführen.

Das Einschießen mit Mz. erstrebt die genaue Festlegung der Flugbahn, das mit Nz. die schnelle Ermittlung der Grenzen, innerhalb deren das Ziel sich befindet, sowie der für die Wirkungen günstigen Reglerstellung und Brennlänge.

Einschießen mit Nz.

112. Das Schießen beginnt in der Regel mit einem Geschütz auf der geschätzten, gemessenen oder übermittelten und auf 100 m abgerundeten Entfernung.

112a. Zunächst müssen die Schüsse seitlich so eingerenkt werden, wie es für die Beobachtung am günstigsten ist. Hierzu sind bei indirekten Richten anfangs Korrekturen für die ganze Batterie zweckmäßig.

113. Beobachtet man einen Schuß vor (hinter) dem Ziel, so wird die Entfernung vergrößert (verkleinert), bis das Ziel durch kurze und Weitschüsse — kurze und weite Gabelentfernung — eingeschlossen ist.

Ausbildungsvorschrift
für die Feldartillerie
Heft 3: Schiessausbildung
Entwurf
Ernst Siegfried Mittler
und Sohn
Berlin 1917, s 101

193

munnan avulla toiseen kartalla merkittyy maaliin on lentorata ja säänvaikutukset saatu selville.

462. Varovaisen tulenjohton on sentähden huolehdittava, että todellakin on olemassa myöskin nimenomaan asemasodassa tarpeellisen häiritsemistulen onnistumisen edellytyksiä. Usein on mahdollista maa- tahi ilmatähystystä käyttäen toimittaa hakuammunta sellaisiin seudulla näkyviin pisteisiin, joiden kautta vihollisen täytyy kulkea, tahi sellaisille teille, joilla tunnetusti vihollisen liikennettä esiintyy.

Hakuammunta.

463. Hakuammunnassa riippuu ampumamenetelmä yksityislaukauksen tähystämisestä. Se käsittelee sivusuunnan ja etäisyyden sekä as. ammunnas- sa myöskin säätäjän aseman tahi palopituuden selville saamisen.

Sulku-, hävitys- ja häiritsemistulen edellä käypä hakuammunta suoritetaan sekä is. että as. tulta varten.

Is. tulella tapahtuvan hakuammunnan avulla määrätään tarkkaan lentorata, as. tulella rajat, joiden sisällä maali on, sekä vaikutukselle sopiva säätäjän asema ja palopituus.

Hakuammunta is. tulta käyttäen.

464. Ampuminen alotetaan säännöllisesti yhdellä tykillä vähentäen arvioidusta, mitatusta tahi muutoin selville saadusta etäisyydestä 100 m.

464a. Ensiksi täytyy laukaukset sivuttain saada osumaan niinkuin tähystykselle on sopivinta. Tarkotuksenmukaista on epäsuorassa suuntauksessa antaa alussa korjaukset koko patteria varten.

Sotilaskäsikirja. 3. Osa.

13

Suomalainen Sotilaskäsikirja
3. osa
Ei kustantajaa
Ei ilmestymispaikkaa
Ei ilmestymisvuotta, s 193
(ilmestynyt Saksassa vuoden 1918 alussa,
Ernst Siegfried Mittler und Sohn)

ESIMERKKI "VANHAN SOTAVÄEN" SANASTOSTA 1800- JA 1900-LUVUN VAIHTEESSA

Ampumaohjesääntöjen sanastoa

Ampuma = laukaus, ... on saatava nopeasti hyvä ampuma...
 Ampuminen käsivaralta = ampuminen vapaalta kädeltä
 Ampuminen polvelta = polvelta
 Ampuminen pitkältään = makuulta
 Kalteuskulma = kaltevuuskulma
 3 linjan kiväärin osat: piippu ynnä lukkokoppa, tekinponnahtaja, laukauskoneisto, tähtäin ja jyvä, sulkuosasto, makasiinikoppa, tukki, piipun peite, pistin ja yhdistyskappaleet.
 Kieruvieteri = iskurin jousi, ... kieruvieteri antaa lyöjälle nopean liikkeen, joka on välttämätöntä...
 Lukkokopassa on mm. yläikkuna, luisu, kuurna, yläkuurna, perähäntä, pidätyskanta, kierteellinen pesä, alaikkuna, kierteellinen reiki, korvakset, puhkirako, olkapäät, rako, kierteellinen supistus, pitkinpäinen ja rengasmaisen kuurna, uurros jne.
 Löysä patroona = paukkupatruuna
 Maisemakulma, lennätyskulma, putouuskulma olivat luodin lentoradan määrittämisessä esiintyviä käsitteitä
 Painokeskus = painopiste, ... kiinnitetyn pistimen vaikutus on siinä, ettei kiväärin painokeskus ole piipun akselissa itsessään vaan siitä oikeaan päin...
 Poikkituuli = sivutuuli
 Potkahus = töytäisy, ... potkahukseksi nimitetään sitä kiväärin taantuvaa liikuntaa, jonka ruutikaasu laukaistessaan vaikuttavat...
 Tähtäimessä on mm. tähtäinpenkki, jossa on kaksi pengerrystä viidellä portaalla, hakaset, uurritetut päät, tähtäimen hahlon vieteri varpaimen, sorkat jne.

Vertaa sanastoa
liitteen 4
vastaavaan
sanastoon

Linnapalvelusohjesäännön sanastoa

Ahdinko = kapeikko, ... ahdington läpitte kuljettaessa pitää vanhin päällikkö silmällä...
 Alammainen = alainen
 Erisjoukko = erillinen osasto
 Esittäminen = ilmoittautuminen, esittäytyminen
 Itseomainen = henkilökohtainen, ... on upseeri velvollinen itseomaisesti esittämään itsensä.
 Kenttä-olopaikka = leiriytymispaikka, ... sota-aikana sijoittuvat joukot joko kenttä-olopaikoille (bivuakeille) tahi korttereihin.
 Kortteri = sisämajoitus, asunto
 Kuormio = ajoneuvo yleensä, ... muut toisen luokan kuormastoon kuuluvat kuormiot seuraavat yhdessä...
 Linnaväen päällikkö = varuskunnan päällikkö
 Mukavuudenehdot = rauhajanajat olot taistelukentällä
 Osakunta = rivistö, kolonna, ... kun suuri joukko, yhtä divisioonaa enemmän, kulkee yhdessä rivistössä ... annetaan syvien rivistöjen kulkea osakunnissa 1—3 virstan välimatkalla toinen toisestaan. Eri aselajien kulkiessa erikseen pienissä osakunnissa (escheloneissa)...
 Peräväki = jalkikärki
 Provienttikärri = muona-ajoneuvo
 Päällekarkaus = rynnäkkö, hyökkäys rajoitteuvin tavottein, ... jos vihollinen aivan kovin ahdistaa, voipi välistä olla hyödyllistä, käyttämällä tähän sopivaa hetkeä, kääntyy sitä vastaan ja tehdä vähän matkan päähän tuima päällekkarkaus ja sitten taas perääntyä, ennenkuin vihollinen kerkeää tointua...
 Takaväki = jälkijoukko
 Tappeluehdot = taisteluolosuhteet, ... mahdollisuus sattua yhteen vihollisen kanssa kutsutaan tappeluehdoiksi
 Väestö-osa = joukko-osasto, ... kaikki upseerit ovat velvolliset esittämään itsensä päällikölleen väestö-osaan tahi hallintoon tullessaan ja väestö-osan jättäessään.

Saarinen Eero-Eetu

Ensimmäiset asevelvolliset reservimiehet
 Lammin, Urjalan, Oriveden ja Saarijärven
 reservikomppaniat 1883 - 1899
 Hata Oy
 Helsinki 1967, ss 214 - 215
 Katso myös viiteluettelo, kohta 2